

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**С. С. Вітвіцький, Є. С. Назимко,
Б. М. Семенишина-Фіголь, Т. І. Пономарьова**

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Монографія

За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України С. С. Вітвіцького

Київ
 Дакор

2023

УДК 343.37:343.85]:349.4](477)(02)

З-33

Рекомендовано до друку
Вченою радою Донецького державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 15 від 27.04.2023)

Рецензенти:

Халимон Сергій Іванович – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор;

Корнієнко Максим Вікторович – проректор Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Семенишина-Фіголь Б. М., Пономарьова Т. І.

З-33 **Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні: кримінологічний аспект** : монографія / Вітвіцький С. С. та ін.; За заг. ред. С. С. Вітвіцького. – Київ: ВД «Дакор», 2023. – 238 с.

ISBN 978-617-8066-65-9

Монографію присвячено дослідженню особливостей кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні. У роботі проаналізовано теоретико-правові засади дослідження механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. Розглянуто стан, тенденції та динаміку кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері земельних відносин в Україні. Охарактеризовано особу кримінального правопорушника, який вчиняє такого роду суспільно небезпечні діяння. Досліджено заходи та засоби запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. Із урахуванням зарубіжного досвіду запропоновано систему змін і доповнень, спрямованих на вдосконалення кримінологічної політики у сфері захисту земельних відносин в Україні.

Розрахована на працівників правоохоронних органів, учених, представників громадських організацій, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами кримінального права та кримінології.

УДК 343.37:343.85]:349.4](477)(02)

© Вітвіцький С. С., Назимко Є. С.,
Семенишина-Фіголь Б. М.,
Пономарьова Т. І., 2023

ISBN 978-617-8066-65-9

© ТОВ «ВД «Дакор», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 5

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН** 8

1.1. Поняття та сутність земельних відносин 8

1.2. Кримінальні правопорушення у сфері земельних
відносин як об'єкт кримінологічного дослідження . . 40

1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони
земельних відносин 66

РОЗДІЛ 2

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН** 82

2.1. Стан і тенденції кримінальних правопорушень
у сфері земельних відносин в Україні 82

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення
кримінальних правопорушень у сфері земельних
відносин в Україні 95

2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні
правопорушення у сфері земельних відносин
в Україні 120

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ

ВІДНОСИН В УКРАЇНІ 142

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання
кримінальним правопорушенням у сфері
земельних відносин 142

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання
кримінальним правопорушенням у сфері
земельних відносин 165

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання
кримінальним правопорушенням у сфері
земельних відносин 195

ВИСНОВКИ 216

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз. – абзац

гл. – глава

ст. – стаття

Держгеокадастр – Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

ЗК – Земельний кодекс України

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ВР – Верховна Рада

ЄСПЛ (Суд) – Європейський суд з прав людини

КМУ – Кабінет Міністрів України

ВСТУП

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами, державою права власності та землекористування відповідно до закону. Проблеми, пов'язані зі створенням механізму належної охорони цього природного дару, накопичувалися протягом багатьох десятиліть, а широкого масштабу набули в останні десятиліття, коли суттєво зросла інтенсивність використання, а також стали виявлятися негативні екологічні наслідки техногенного характеру: забруднення, засмічення, псування земель, опустелювання й засолення земель сільськогосподарського призначення, деградаційні процеси, виснаження ґрунтів тощо. Такий стан речей викликав потребу розроблення нових і вдосконалення існуючих юридичних механізмів забезпечення охорони довкілля загалом та окремих його елементів, зокрема й земельних ресурсів.

Відповідальність за порушення у сфері земельних відносин є складовою частиною правового забезпечення раціонального використання й охорони земель, яка спрямована на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених прав суб'єктів, а також запобігання вчиненню правопорушень у сфері земельних відносин. Однак відкриття ринку землі без належного законодавчого врегулювання та відпрацювання схеми відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення може призвести до збільшен-

ня їхньої кількості в цій сфері та спричинення збитків державним інтересам. Адже залучення землі до вільного обігу на ринку, зважаючи на недосконалість нормативно-правового регулювання таких відносин, призведе до різкого збільшення зловживань у цій сфері. Чинниками, які погіршують криміногенну ситуацію у сфері земельних відносин, є також високий рівень рентабельності та прибутковості проведення операцій із землею (оренда, продаж, зміна цільового призначення тощо), що сприяє тінізації ринку земельних ресурсів, зумовлюють безконтрольне розпорядження землею посадовцями місцевих органів влади та управління. Така детермінація сприяє вчиненню незаконних операцій із землею, які за останні десять років значно зросли, а кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, зменшилася на 27%.

Однак, незважаючи на проведені перевірки дотримання вимог земельного законодавства, недостатньо реалізується одне з головних завдань – мінімізація вчинення кримінальних правопорушень. Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у сфері земельних відносин загострюється зацікавленістю суб'єктів у збереженні «таємниці» вчиненого діяння, які не допускають виявлення та припинення вчиненого протиправного діяння, що зумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (70-80% кримінальних правопорушень залишаються невиявленими).

Отже, в умовах погіршення криміногенної ситуації, докорінних змін кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики особливості запобігання самовільному зайняттю, незаконному заволодінню земельними ділянками, їх використанню не за призначенням, забрудненню і псуванню потребують окремого комплексного дослідження, результатом якого мають стати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних кримінологічних завдань. Зазначені обставини й зумовили обрання цієї теми дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Поняття та сутність земельних відносин

Одним із найважливіших елементів матеріального світу є земля. Оскільки практично неможливо уявити існування людини за межами землі, то й основна частина суспільних відносин пов'язана саме з нею. Вони складаються при використанні землі в процесі ведення сільського та лісового господарства; розміщенні житлових і промислових об'єктів; задоволенні оздоровчих рекреаційних потреб тощо. Перераховані відносини характеризують тісний зв'язок і постійну взаємодію людей з природою, її ресурсами, мають істотне значення для існування людства. Найбільш цікавим для нас є значення земельних ресурсів у функціонуванні та розвитку суспільства.

Варто зазначити, що земля має встановлені межі та певне місце розташування¹, вона не може розширюватися та збільшуватися. З кожним роком кількість нерозподілених земель зменшується. Так, у 1990 році, до початку земельної реформи, частка земельного фонду, яка перебувала у власності держави, становила 100% (60,3 млн га)², а на сьогодні частка державної

¹ Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. С. 199.

² Калетник Г. Питання законодавчого врегулювання земельних відносин було об-

власності складає 48,9% (29,49 млн га), приватної – 51,0% (30,75 млн га) та колективної (згідно з державними актами) – 0,1% (60 тис. га) . З огляду на це зазначені умови спонукають посадових, юридичних і фізичних осіб проводити операції із землею, які в певних випадках є причиною вчинення злочинів.

Сучасна структура економічної злочинності включає в себе значну частину кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері земельних відносин. Так, за офіційними даними³ зазначений показник у 2020 році склав майже 10%. З початку становлення України як держави та прийняття у 1990 році Постанови ВР Української РСР «Про земельну реформу»⁴ в країні з'явилися нові форми власності на землю, крім державної створено приватну та колективну. Фактично цей акт перетворив земельні ресурси в товар без належної правової форми, не визначивши порядок ціноутворення, правил купівлі-продажу, інших складових нормативно-правового регулювання обігу землі. Чинниками, які погіршують криміногенну ситуацію у сфері земельних відносин, є також високий рівень рентабельності та прибутковості проведення операцій із землею (оренда, продаж, зміна цільового призначення тощо), адже тіньова ціна на цей «товар» постійно підвищується, тому і спокуса вчинення таких злочинів постійно зростає. Саме ці фактори сприяють тінізації ринку земельних ресурсів, зумовлюють безконтрольне розпорядження землею посадовцями місцевих органів влади та управління.

говорено під час розширеного засідання Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин : (інформаційне управління). URL: http://portal.rada.gov.ua /rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id

³ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.

⁴ Про земельну реформу : Постанова ВР УРСР від 18.12.1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР) УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

На нинішньому етапі розвиток земельних відносин набуває особливого значення. Конституція України визначає основні вимоги щодо земельних відносин в Україні. Так, згідно зі ст. 14 земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави⁵. Право власності на землю гарантується законом. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Численні порушення законодавства у сфері земельних відносин завдають суттєвої шкоди гарантованим Конституцією України правам і законним інтересам громадян, тому питання регулювання є надзвичайно важливим та актуальним.

Результат проведених опитувань працівників Національної поліції, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених у сфері земельних відносин, свідчить, що працівники правоохоронних органів постійно стикаються з труднощами запобігання таким протиправним діям, що вчиняються у сфері земельних відносин (далі ми будемо використовувати термін «земельні кримінальні правопорушення»). З нашої точки зору, найбільш суттєвими причинами виникнення такої складної ситуації є:

- недосконалість, а в деяких випадках узагалі відсутність нормативної бази, що регулює сферу земельних відносин (відмітили 51,4% опитаних респондентів);
- недостатня обізнаність працівників поліції із земельним законодавством (33,1%);
- відсутність налагодженої взаємодії правоохоронних органів та органів влади в частині запобігання «земельним кримінальним правопорушенням» (59,9%);

⁵ Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

- відсутність методичних розробок запобігання кримінальним правопорушенням даного виду (53,3%);
- постійне внесення змін до земельного законодавства і в певних випадках суперечність нормативно-правових актів (37,7%);
- відсутність конкретної особи, яка відповідає за відведення земельної ділянки (колективна безвідповідальність) (72,4%). Перераховані недоліки потребують ретельного вивчення та пошуку шляхів їх подолання.

Незважаючи на закріплення на найвищому законодавчому рівні особливого статусу землі, стан земельних ресурсів України є близьким до критичного. Так, в ухваленій у 2019 р. Стратегії екологічної політики на період до 2030 р. наводяться дані про те, що: водною та вітровою ерозією уражені близько 57% території України; забрудненими є орієнтовно 20% земель України; більш як 150 тис. га земель порушені⁶. Природно, що за таких несприятливих обставин Україна як цивілізована держава намагається реагувати на нинішню ситуацію, зокрема, шляхом удосконалення механізму юридичного впливу на порушників земельного законодавства. Враховуючи те, що останнє не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості відповідні правові заходи знаходять закріплення в нормах охоронних галузей права – адміністративного та кримінального. Зокрема, чинний Кримінальний кодекс (КК) України відзначається наявністю досить розгалуженої системи норм, присвячених регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Причому, кореспондуючись з відповідними приписами Конституції України, ця система враховує необхідність кримінально-правової охорони як «власницької» функції, що є покликанням ст. 197-1 КК

⁶ Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2020 рр. *Держгеокадастр*. 2021. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>

України, так і «екологічної» функції землі як основного національного багатства, що є прерогативою статей 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України.

Перехід від адміністративно-директивної до ринкової економіки не може бути безболісним. Ситуація, що складається на місцях у процесі реформування земельних відносин, зумовлює низку проблем, про що свідчать факти невинного збільшення випадків незаконного заволодіння земельними ділянками (за показниками Держгеокадастру) здійснено 15 594 перевірки дотримання вимог земельного законодавства, винесено 1 932 клопотання, 5 331 припис, 4 542 протоколи, 4 149 постанов про накладення адміністративних стягнень на суму 1,3 млн грн, 1 421 матеріал направлено до прокуратури⁷. Також недостатньо реалізується одне з головних завдань земельної реформи – раціональне використання та охорона земель. В Україні залишається найвищою у світі розораність сільськогосподарських угідь – 78%. Роботи щодо раціоналізації землекористування та охорони земель проводяться досить повільно, внаслідок чого деградація ґрунтового покриву деяких територій досягла критичного стану. Водночас сучасна система заходів запобігання не здатна вплинути на оптимізацію землекористування та охорони земель, що підтверджують конкретні статистичні дані (за 2015-2022 роки на 27% зменшилася кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель). Такі фактичні показники суперечать проголошеному Земельним кодексом України положенню, що використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

⁷ Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2020 рр. *Держгеокадастр*. 2021. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>

Отже, сьогодні виникла нагальна потреба в детальному дослідженні природи земельних відносин та їх нормативно-правового регулювання, а також у вивченні змісту кримінальних правопорушень у цій сфері та особливостей застосування кримінально-правових санкцій за їх вчинення з метою удосконалення та підвищення ефективності інституту кримінальної відповідальності⁸.

Значна кількість норм кримінального права, що встановлюють відповідальність за посягання у сфері земельних відносин, вказує на важливість цього напрямку. Відповідно земля як об'єкт охорони держави має надзвичайно важливе значення хоча б тому, що кількість її не збільшується, а відкриття ринку землі без належного законодавчого врегулювання та відпрацювання схеми відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення може призвести до збільшення їхньої кількості в цій сфері та спричинення збитків державним інтересам. Адже залучення землі до вільного обігу на ринку, зважаючи на недосконалість нормативно-правового регулювання таких відносин, призведе до різкого збільшення зловживань у цій сфері.

Суттєвим аспектом кримінально-правової охорони земельних відносин є правильне розуміння специфіки вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, їх тісне поєднання в різних складах кримінальних правопорушень, що на практиці створює певні складнощі у кваліфікації дій правопорушників, а це у свою чергу призводить до винесення виправдувальних вироків у судах.

Особливе місце в системі суспільних відносин посідають правові відносини. Їх суть полягає в тому, що це відносини, які врегульовані нормами права, і їх учасники наділяються взаємними правами та обов'язками. Правові відносини

⁸ Семенишина-Фіголь Б. М. Земельні відносини як об'єкт кримінологічного дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 98

становлять соціальний зв'язок; є наслідком свідомої вольової діяльності; виникають, припиняються або змінюються, як правило, на основі норм права; вони мають, як правило, двосторонній характер і є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їх права, обов'язки і відповідальність; охороняються державою і забезпечуються заходами державного впливу⁹.

Серед них виокремлюються правовідносини, об'єктом яких є землі. Згідно з пунктом 1 статті 2 Земельного кодексу (ЗК) України, земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею¹⁰.

Ключовим терміном дослідження є термін «земля». Відповідно до ст. 1 Земельного кодексу України, земля є основним національним багатством¹¹. Термін «земля» може розглядатися в різних аспектах – як природний об'єкт, планета (земна куля), частина космічної системи. Як земна куля (планета), вона є об'єктом правового регулювання міжнародного права. Водночас вона може розглядатися як середовище проживання людини, що охоплює земну і повітряну оболонку земної кулі, її надра, поверхню і ландшафт, тваринний і рослинний світ. У іншому значенні земля є об'єктом регулювання екологічного і природноресурсового права. У цьому значенні вказаний термін виступає тоді, коли земля розглядається як об'єкт правового регулювання земельного права. При цьому під терміном «земля» розуміється розташована над надрами частина земної поверхні, яка називається ґрунтовим шаром і розташована в межах території, на яку поширюється суверенітет держави¹².

⁹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 345–347

¹⁰ Земельний кодекс України : Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

¹¹ Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. С. 6.

¹² Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Істина, 2017. С. 7.

Термін «земля» прийнято розглядати у двох аспектах. Земля як земна куля, частина космічної матерії, планета Сонячної системи. Вона має природне походження, створена без участі людини і як природний дар належить усьому людству. Земля в цьому розумінні охоплює не лише її поверхню, але і надра та все з нею пов'язане (ґрунти, води (поверхневі та підземні), ліси, рослинний і тваринний світ та ін.)¹³.

Земля є основою людського існування, що визначає її важливу роль у процесі соціально-економічного розвитку суспільства¹⁴, земля – це матеріальна основа добробуту членів суспільства, адже вона є головним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві; основа для розміщення продуктивних сил і розселення людей; основа для нормального відтворення всіх факторів економічного зростання – трудових, матеріально-технічних і природних¹⁵. Особливою ознакою землі як засобу виробництва є поєднання функцій предмета і засобу праці в одному процесі виробництва.

Крім того, землю можна розглядати з юридичного, економічного, соціального поглядів. З юридичного погляду «земля» є досить складним поняттям і єдиним об'єктом нерухомості. Роль поліпшень виконує ґрунт, без якого неможливе використання земельної ділянки, наприклад, для цілей сільського господарства¹⁶. З економічного погляду об'єктами оцінки земельної ділянки є різні майнові права на неї, зокрема: права власності на земельну ділянку, права оренди земельної ділянки, право власності або оренди земельної частки, не виділеної в натурі

¹³ Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков : Консум, 1998. С. 9.

¹⁴ Говоруха О. М. До проблеми концептуалізації земельних відносин. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 55–57.

¹⁵ Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 82–87.

¹⁶ Фоміних В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 45.

тощо. Розглядаючи землю з соціального погляду, слід зазначити, що земля є унікальним об'єктом, на який спрямовані інтереси всіх членів суспільства. Це пов'язано з тим, що земля є універсальним фактором суспільного життєзабезпечення: предметом і засобом праці в базових галузях виробництва, зокрема, в сільському і лісовому господарстві; просторовим базисом існування кожної людини в усіх без винятку формах її життєдіяльності; носієм багатьох природних ресурсів; територіальною основою державності і національного самовизначення¹⁷. Тому в земельні відносини залучені (прямо чи опосередковано) всі без винятку члени суспільства, надаючи цим відносинам взаємодоповнюючих чи взаємовиключаючих потреб, інтересів, ціннісних установок, орієнтації і мотивацій. Це означає, що земельна власність являє собою сукупність загальнонаціональних, групових та індивідуальних (приватних) інтересів, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу земельних ресурсів, їх продуктивного та ефективного використання, а також охорони і раціонального відновлення втрачених у процесі господарської діяльності корисних споживчих властивостей землі. Саме тому через рівень розвитку соціальної сфери населеного пункту, зокрема і села, визначаються соціальні аспекти земельних відносин.

Поняття «земля» у ЗК України не закріплено, однак закріплено в Законі України «Про охорону земель», зокрема, у статті 1 визначено, що земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею¹⁸.

Особливе розуміння досліджуваного поняття наведено Н. І. Титовою. Вона зазначає, що категорія «земля» – це певною мірою особливий за походженням різновид майна, час-

¹⁷ Фоміних В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 45.

¹⁸ Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

тина матеріального світу, відокремлена від природного середовища працею людини. Категорія «землі» в її розумінні – це природний компонент, органічна частина довкілля. На її думку, лише як природний компонент і складова довкілля земля виступає об'єктом земельних відносин¹⁹. Хоча ця позиція і не знайшла підтримки в наукових колах, на нашу думку, частіше термін «землі» вживається як узагальнене поняття об'єкта навколишнього природного середовища, а термін «земля», коли йдеться про неї як об'єкт земельних, цивільних чи адміністративних правовідносин.

Земля має специфічні особливості, що впливають з її соціально-економічної сутності, зокрема: 1) земля, згідно з Конституцією України, є винятково народним надбанням і в той же час може перебувати у власності державних, кооперативних, громадських підприємств, організацій, установ або окремих громадян; 2) використання землі здійснюється на правах безкоштовного користування; функціонування всіх інших засобів виробництва відбувається шляхом придбання відповідно до їх вартості; на відміну від інших засобів виробництва, землі сільськогосподарського призначення в Україні не купуються, не продаються і у такий спосіб не підлягають ніяким способам відчуження; 3) із землею в широкому розумінні пов'язані уявлення більшої частини населення як про носія духовності та моральності суспільства, основу його етнічного самовизначення, чинника соціоутворення, що забезпечує сталість геополітичного образу України²⁰.

Розглядаючи поняття «земля», слід зазначити, що землю, з одного боку, можна розглядати як природний ресурс, що оцінюється з позиції можливості виконання нею багатоцільових функцій, не завжди пов'язаних з отриманням доходу.

¹⁹ Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 14.

²⁰ Петрук О. В. Формування соціальних пріоритетів у сфері реформування земельних відносин в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 25.00.02. Київ, 2017. С. 9.

З іншого боку, земля розглядається як складова і невід'ємна частина будь-якого об'єкта нерухомості й оцінюється з позиції корисності і прибутковості використання конкретної земельної ділянки²¹.

Уся земна поверхня розподілена на земельні ділянки, які є предметом злочинного посягання, а саме незаконного збагачення при проведенні різного роду операцій із землею. Тому в нашому дослідженні ми будемо більше користуватися саме терміном «земельна ділянка» (земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами²²).

У свою чергу кожна земельна ділянка повинна мати цільове призначення (використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою в установленому законодавством порядку) та бути віднесеною до певної категорії (категорії земель – частина земельного фонду країни, виділена за основними цільовими призначеннями і має визначений правовий режим використання й охорони земель²³).

Прийняття Земельного кодексу України в редакції 2001 року визначило новий перелік категорій земель:

- землі сільськогосподарського призначення – визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей (до них належать: сільськогосподар-

²¹ Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. С. 69.

²² Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 199.

²³ Словник термінів у сфері земельних відносин та землекористування / Л. В. Паламарчук, О. В. Мельник, Н. А. Ричкова та ін. ; за заг. ред. А. М. Третяка ; Держкомзем України. Київ, 2008. С. 114.

- ські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо);
- землі житлової та громадської забудови – це земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування;
 - землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення – це ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду, до них включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва);
 - землі оздоровчого призначення (до них належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей);
 - землі рекреаційного призначення (до них належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів);

- землі історико-культурного призначення (до них належать землі, на яких розташовані: історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні або меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями; городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів; архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культурної архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова);
- землі лісогосподарського призначення – це землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства;
- землі водного фонду (до них належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок і навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів);
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (до них належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промисло-

вих, гірничодобувних, транспортних й інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд)²⁴.

Таким чином, пропонуємо ч. 1 ст. 1 ЗК України викласти в такій редакції: «земля – частина навколишнього природного середовища, яка розташована на поверхні земної кори і характеризується ґрунтовим покривом, рельєфом, простором, рослинністю, надрами, водними об'єктами, є основним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві та місцем розташування об'єктів нерухомого майна».

Слушно зауважити, що з моменту проведення земельної реформи в державі не проводилося зонування земель (встановлення вимог до допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон відповідно до місцевих правил забудови²⁵). Це дає можливість посадовим особам органів влади та управління визначати цільове призначення земель на власний розсуд (особливо це стосується земель лісового та заповідного фонду). Адже при встановленні категорії землі посадовець використовує інформацію, яка міститься в планово-картографічних схемах земель, затверджених ще в 70-80 роках минулого століття, старих державних актах на право власності на земельну ділянку, договорах оренди, або відповідно до розміщених на земельній ділянці об'єктів (житлові або присадибні будинки, гаражі тощо).

Питання відсутності землеустрою території країни неодноразово розглядалося на нарадах Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр)²⁶.

²⁴ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²⁵ Словник термінів у сфері земельних відносин та землекористування / Л. В. Паламарчук, О. В. Мельник, Н. А. Ричкова та ін. ; за заг. ред. А. М. Третяка ; Держкомзем України. Київ, 2008. С. 102.

²⁶ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

У той же час варто зазначити, що особливе місце в системі суспільних відносин посідають правові відносини. Їх суть полягає в тому, що це відносини, які врегульовані нормами права, і їх учасники наділяються взаємними правами та обов'язками. Правові відносини становлять соціальний зв'язок; є наслідком свідомої вольової діяльності; виникають, припиняються або змінюються зазвичай на основі норм права; вони мають здебільшого двосторонній характер і є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їх права, обов'язки і відповідальність; охороняються державою і забезпечуються заходами державного впливу²⁷.

Серед них виокремлюються правовідносини, об'єктом яких є земля. У ЗК України закріплено, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею²⁸. У своїй сукупності повноваження щодо володіння, користування та розпорядження землею становлять зміст права власності, які мають свої особливості в кожній формі власності на землю (державній, комунальній, приватній).

У наукових працях²⁹ та ЗК України вживається термін «земельні відносини» як тотожний поняттю «земельні правовідносини», тобто використовується синонімічний ряд однотипних термінів. Водночас можна не погодитись з цією точкою зору, оскільки земельні відносини – це відносини загального плану, які не завжди врегульовані нормами права. Натомість земельні правовідносини – це суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню.

Розглядаючи поняття «земельні відносини», слід зазначити, що Земельний кодекс України від 1992 року не давав чіт-

²⁷ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 345–347.

²⁸ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²⁹ Земельне право України : підручник / В. К. Гуревський, Г. М. Беженар, Є. С. Бердніков та ін.; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2003. 448 с. ; Мірошниченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.

кого визначення даній категорії. У новій редакції Земельного кодексу України «земельні відносини» трактуються, як «суспільні відносини, щодо володіння, користування та розпорядження землею». При цьому володіння – одна з форм власності, що надає право фактичної влади над землею. Розрізняють володіння землею законне (регульовано чинним законодавством) і незаконне (шляхом її захоплення, незаконної угоди і т. ін.)³⁰. Крім того, ст. 2 ЗК України³¹ передбачено, що суб'єктами земельних відносин можуть бути громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади, об'єктами – землі в межах території України, земельні ділянки й права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Земельні відносини регулюються переважно самостійною галуззю права – земельним правом. Із цього приводу Д. М. Лук'янець зазначає, що слід звернути увагу на той факт, що в значній кількості сфер реалізації виконавчої влади існує, крім адміністративно-правового та кримінально-правового, ще й цивільно-правове регулювання. Це стосується насамперед транспортної, енергетичної, будівельної, аграрної, земельної, банківської та багатьох інших сфер. З огляду на це можна, поєднавши відповідні норми, отримати нові, так би мовити, предметні галузі права з аналогічними назвами. Ці галузі права є результатом логічного розвитку двох зазначених фундаментальних галузей права. Їх (предметні галузі) не можна ставити поруч на один щабель у загальній структурі системи права з цивільним або адміністративним правом, оскільки вони є результатом розвитку останніх³².

Повноваження щодо володіння і користування землею становлять зміст права землекористування. Ці повноваження

³⁰ Земельний кодекс України : Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³¹ Там само

³² Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія. Суми : Університетська книга, 2006. С. 101.

мають постійні користувачі земельними ділянками державної або комунальної власності (п. 1 ст. 92 ЗК України), тимчасові землекористувачі на основі строкового платного користування на умовах оренди (п. 1 ст. 93 ЗК України) та ін. Землекористувач у процесі її використання, самостійно здійснюючи ці повноваження, повинен раціонально використовувати земельну ділянку, здійснювати заходи щодо її відтворення та охорони.

Крім цього, земельні правовідносини мають специфічні особливості залежно від цільового призначення земель. Так, відповідно до статті 19 ЗК України землі в Україні за цільовим призначенням поділяються на такі категорії: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого призначення; рекреаційного призначення; історико-культурного призначення; лісового фонду; водного фонду; промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Користування надає право використання земельної ділянки в особистих цілях користувача, що виражаються в праві присвоєння результатів господарської діяльності. У разі, коли користувач не є власником експлуатованої ділянки, застосовуються договірні відносини. При цьому обговорюються і визначаються умови користування землею, терміни і плата³³.

Наступною категорією, що характеризує земельні відносини, є розпорядження. Розпорядження є привілеєм власника, що дозволяє йому відчужувати ділянку землі, що належить йому, а також передавати її в тимчасове користування іншій особі, віддавати в заставу, дарувати, передавати в спадщину тощо³⁴.

³³ Земельний кодекс України : Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³⁴ Там само

Земельні відносини виділяються в особливу соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багаточільових інтересів. Є ще одна особливість. Йдеться про суперечливий характер статусу землі, що виступає у відтворювальному процесі одночасно і як природний ресурс, і як товар, і як соціально-економічна категорія, включена в систему товарно-грошових відносин. Відповідно і безліч земельних інтересів, що виникають у суспільстві, можна умовно розділити на дві групи: 1) інтереси з приводу ефективного використання природних властивостей земельного ресурсу (екологічні та техніко-технологічні інтереси); 2) інтереси з приводу товарно-грошових відносин земельної власності (соціально-економічні інтереси).

Розглядаючи першу групу суспільних земельних інтересів, слід звернути увагу на те, що вони орієнтуються на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду. Тобто держава слідкує за масштабами, пропорціями і пріоритетами розподілу землі за ступенем господарського освоєння (освоєні, малоосвоєні і неосвоєні території), видами і категоріями (рілля, сінокоси, пасовища, території під забудову, болота, чагарники, лісові угіддя та ін.), типами цільового використання (сільське господарство, рекреація, забудова міст і інших населених пунктів, розміщення транспортної й інженерної інфраструктури, промисловості, інші форми освоєння), інтенсивністю експлуатації та антропогенного впливу. Однак у певних ситуаціях інтереси приватних осіб і конкретних соціальних груп та верств населення з приводу функціонально-господарського використання земель можуть не співпадати із загальнонаціональними інтересами.

Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів спрямована на структуру земельної власності за складом, поєднанням і пропорціями складових її соціально-економічних форм власності. Тобто земельні інтереси зосереджені

на співвідношенні між розміром земельної власності держави, певних груп населення і приватних осіб; великих, середніх і дрібних власників; вітчизняних і іноземних землевласників; активних і пасивних власників тощо³⁵.

При цьому інтереси суспільства орієнтовані не тільки на збереження в розпорядженні держави необхідної для вирішення проблем розвитку країни частини земельних ресурсів, але і на те, щоб цими ресурсами володіли і користувалися особи, які спроможні найбільш розумно і з максимальною користю для всіх членів суспільства розпоряджатися ними. Інтереси ж окремих власників спрямовані на збереження їхніх прав щодо володіння, використання і розпорядження земельною власністю, незалежно від того, наскільки продуктивно використовується земля і якою мірою її експлуатація відповідає критеріям ефективності.

Слід зазначити, що в певних ситуаціях виникають суперечності між інтересами різних соціальних верств населення. Саме в таких суспільних відносинах виникають процеси соціальної дестабілізації у сфері господарського освоєння земельних ресурсів, що в результаті може призвести до економічних, екологічних та соціальних втрат для країни в цілому, особливо для майбутніх поколінь.

Тому друга група суспільних земельних інтересів повинна бути спрямована на ефективне використання земельних ресурсів.

Слід зазначити, що земельні відносини мають бути виділені в особливий блок у системі соціально-економічних відносин, оскільки земля має свої специфічні власності та є особливим видом нерухомості. Як відомо, набуваючи в умовах ринку властивість товару і беручи участь як нерухомість у різних ринкових операціях, земля відрізняється від інших груп то-

³⁵ Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. Київ : ТОВ ЦЗРУ, 2004. С. 106–107.

варів і категорій нерухомості двома принциповими особливостями.

Перша особливість полягає в тому, що землю не можна фізично вилучити і перемістити в просторі. Тому права земельного власника об'єктивно більш обмежені, ніж власників інших категорій власності. Крім того, виникає необхідність державного регулювання в соціально-економічних відносинах між людьми, що з'являються стосовно розподілу, перерозподілу, використання і відновлення земельних ресурсів держави, громадянами якої вони є. Друга особливість землі полягає в тому, що, набуваючи товарної форми та залишаючись об'єктом загальних інтересів, земельний ресурс стає не центральним об'єктом суспільних відносин.

Таким чином, земельні відносини як об'єкт правового регулювання є такими суспільними відносинами, які, ґрунтуючись на власності на землю, виникають під час реалізації встановлених функцій державного управління внаслідок застосування уповноваженими суб'єктами владних повноважень правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення належного використання й охорони земель як особливого природного ресурсу. Вони складають сукупність суспільних відносин: а) суб'єктами яких можуть бути фізичні, юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, іноземні держави, міжнародні організації, громадські об'єднання та організації – носії суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; б) загальним об'єктом яких є земля, а безпосередніми об'єктами можуть виступати земельні ділянки, земля як природний ресурс, зокрема ґрунти, інформація про землю; в) їх зміст становлять відносини права власності на землю та землекористування, їх раціональне використання, відтворення та охорона, діяльність органів публічного управління, відповідно до специфіки категорій земель, особливостей загального та безпосереднього об'єктів.

Земельні відносини характеризується такими ознаками: ґрунтуються на праві власності на землю, виникають у сфері державного регулювання, у тому числі державного управління, тобто під час повсякденної практичної реалізації завдань і функцій держави в особі уповноважених органів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; однією зі сторін таких відносин обов'язково є орган – суб'єкт владних повноважень, наділений державно-владними повноваженнями; один з учасників земельних відносин має право вимагати від іншого певної поведінки, передбаченої відповідною кримінально-правовою нормою; суб'єкт владних повноважень зобов'язаний реалізувати свої матеріально-правові та процесуальні права, тобто право є одночасно й обов'язком суб'єкта відносин; можуть виникнути за ініціативи будь-якого суб'єкта, згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення; порушення однією зі сторін своїх обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншою стороною, а перед державою в особі її компетентних органів; метою запобігання кримінальним правопорушенням є забезпечення реалізації та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб щодо можливості володіння, користування й розпорядження землею; санкції, що застосовують до сторін за порушення прав і обов'язків, передбачають заходи кримінальної відповідальності.

Встановлено, що метою регулювання земельних відносин, що формуються, має бути³⁶: забезпечення достатньої ефективності використання сільськогосподарських угідь; задоволення екологічних вимог, висунутих суспільством; здійснення «соціально справедливого», з погляду більшості населення, ринкового перерозподілу землі.

³⁶ Другак В. М. Методологічні засади формування екології землекористування в системі суспільних. *Земельне право України*. 2014. № 6. С. 15–16.

Раціональне використання земель передусім означає виключно цільове їх використання. Нецільове використання землі є не тільки нераціональним, а й незаконним. Для забезпечення раціонального використання землі власники земельних ділянок і землекористувачі повинні запроваджувати прогресивні системи землеробства, більш повно використовувати досягнення науково-технічного прогресу. За умов раціонального використання землі її якість повинна покращуватися.

Раціональне використання земель є важливою умовою їх охорони³⁷. Поняття охорони земель визначене в ст. 162 ЗК України, згідно з положеннями якої це – система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського й лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

У процесі управління земельними ресурсами держава здійснює ведення державного земельного кадастру і моніторингу земель, їх надання та вилучення, землеустрій, державний контроль за використанням й охороною земель, вирішення земельних спорів, судовий захист прав землевласників, правове регулювання земельних відносин та ін. Це дозволяє розглядати земельні відносини і як комплекс управлінських заходів.

З'ясовано, що поряд із відносинами, які передбачають право власності на землю, функціонують також дві форми земельних відносин, які розкривають їх зміст, а саме: відносини у сфері управління земельним фондом та відносини у сфері

³⁷ Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : монографія. Харків : Титул, 2008. С. 18.

раціонального використання й охорони земель. Раціональне використання земель передусім означає виключно цільове їх використання. Нецільове використання землі є не тільки нераціональним, а й незаконним. Для забезпечення раціонального використання землі власники земельних ділянок і землекористувачі повинні запроваджувати прогресивні системи землеробства, більш повно використовувати досягнення науково-технічного прогресу. Відносини у сфері забезпечення належного використання земель передбачають: планування використання землі, організацію передачі землі у власність, ведення земельного кадастру, землеустрій. Раціональне використання земель є важливою умовою їх охорони.

В історії розвитку суспільства земельні відносини завжди займали особливе місце, що пов'язано з унікальними особливостями земельних ресурсів. Еволюцію розвитку земельного процесу можна поділити на декілька етапів. Першим етапом є «дореволюційний» (до 1917 року) – бере свій початок ще з часів Київської Русі. Основним збірником статей, які регулювали суспільні відносини на Русі, була Руська Правда – це найвизначніший збірник стародавнього руського права. На думку науковців, вона містила вказівки на існування широкого кола форм землеволодіння: князівський домен, боярська вотчина, земля громади (общини), індивідуально-сімейна земельна ділянка тощо³⁸.

Після входження частини українських земель до складу Королівства Польського і Великого князівства Литовського, поступово набувало поширення польсько-литовське законодавство, яке знайшло своє відображення в Литовському статуті 1529 р., «Саксонському зерцалі» та «Порядку прав міських». Важливий період у дореволюційному етапі розвитку земельних відносин в Україні характеризується проведенням

³⁸ Рубаник В. С. Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодально роздробленій Русі. *Земельне право України*. 2006. № 5. С. 10

селянської реформи 1861 р. та прийняття Маніфесту про скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. У процесі реформи виділили категорії земель, серед яких варто виокремити: державні, удільні, кабінетські, монастирські, церковні, майоратні, приватновласницькі, посесійні, громадські та селянські³⁹. Реформа 1861 р. зберегла дві основні форми землеволодіння: общинну, яка існувала на більшій частині Російської імперії, і подвірну, що набула поширення головним чином у її західних і південно-західних провінціях⁴⁰.

Однією з головних подій дореволюційного часу стала Столипінська реформа, яка почалася з прийняття урядових указів 4 березня 1906 р. У ході її проведення розпався общинний порядок землеволодіння та було створено систему землевпорядних комісій, а домохазяїн отримав право на відруб або хутір замість закріплених за ним смужних ділянок⁴¹.

Другим значним етапом становлення земельного законодавства є «радянський період» (з 1917 по 1990-і роки), який характеризувався тим, що єдиним власником землі визнавалася сама радянська держава. Головними законодавчими актами були: Декрет УРСР «Про землю» від 26 жовтня 1917 р., Декрет УРСР «Про соціалізацію землі» від 19 березня 1918 р., Постанови ВЦВК «Про затвердження положення про соціалістичний землеустрій та про заходи до соціалістичного землеробства» від 14 лютого 1919 р.. Вагомий внесок у регулювання земельного законодавства радянських часів зробив Закон РРФСР «Про трудове землекористування» від 22 травня 1922 р., який забороняв продаж, купівлю, дарування, заставу землі. Однак уперше в історії радянського земельного законодавства дозволялася передача всієї земельної ділянки

³⁹ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. С. 25–26

⁴⁰ Там само

⁴¹ Там само

або її частини у трудову оренду. З прийняттям Земельного кодексу УРСР від 29 листопада 1922 р. у державі почалася кодифікація земельного законодавства та було створено систему підпорядкованості нормативних актів, унаслідок чого земельне законодавство стало ефективніше виконувати покладені на нього регулятивні функції. Подальшим напрямом розвитку союзного і республіканського земельного законодавства було вдосконалення основних земельно-правових інститутів, які сформулювалися в результаті націоналізації землі: права виключно державної власності, права землекористування та його різновидів, правового режиму різних категорій земель, землеустрою тощо. 8 листопада 1970 р. було прийнято ЗК УРСР, в якому більш чітко було визначено поділ земель на категорії, закріплено положення, пов'язані з тимчасовим і вторинним землекористуванням, охороною земель, новий порядок відповідальності за земельні правопорушення, а також принципи безоплатного користування землею і пріоритетного використання земель сільськогосподарського призначення. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю, прийняті 28 лютого 1990 р., заклали принципово нові підходи та напрями розвитку земельного законодавства і стали провісником сучасної земельної реформи. В Основах було проголошено землю народним надбанням, відновлено право користування землею на умовах оренди, встановлено платність землекористування тощо⁴².

Третій етап розвитку земельного права – «початок земельної реформи», який пов'язаний з прийняттям Земельного кодексу УРСР від 18 грудня 1990 р. і Постанови ВР УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р., які поклали початок новим поглядам на земельні відносини. Зазначений

⁴² Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов : учеб. пособ. / под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. Харьков : Одиссей, 2000. 368 с.

період характеризується прийняттям великої кількості нормативно-правових актів, недосконалість яких до цього часу зумовлює вчинення злочинів⁴³.

Окреме місце серед нормативно-правових актів, що регулюють земельні відносини, займає Конституція України, згідно з якою встановлюється особливий статус землі як основного національного багатства, гарантується право власності на землю, визначається коло суб'єктів права власності на землю, запроваджується принцип особливої охорони землі державою тощо⁴⁴. Всі ці принципи конституційні положення стали основою для прийняття 25 жовтня 2001 р. Верховною Радою України Земельного кодексу України⁴⁵, який є основним законодавчим актом, котрий регулює земельні відносини в державі на даний момент. До самостійних нормативно-правових актів ми відносимо також Постанову ВР УРСР «Про земельну реформу»⁴⁶, оскільки з моменту вступу її в дію фактично розпочалося реформування земельних відносин. Змінилося право власності на землю: крім влади, його отримали фізичні та юридичні особи. Також за час незалежності України було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, згідно з якими було законодавчо закріплено повноваження органів влади щодо розпорядження землями, визначено порядок відведення земельних ділянок у приватну власність або оренду, проведено оціночну вартість земель, розпочато розмежування земель державної та комунальної власності тощо.

⁴³ Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15; Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков: Консум, 1998. 224 с.

⁴⁴ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

⁴⁵ Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

⁴⁶ Про земельну реформу: Постанова ВР УРСР від 18.12.1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР) УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

З прийняттям 25 жовтня 2001 р. Земельного кодексу України було створено правове середовище для розвитку всіх форм господарювання на ринкових засадах, закріплено повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ. Окрім того, до найбільш важливих положень документа варто віднести: визнання трьох форм власності на землю (приватної, державної та комунальної); закріплення права власності на землю фізичних і юридичних осіб; встановлення максимальних розмірів земельних ділянок, що можуть бути безоплатно приватизовані громадянами України; введення обов'язкової реєстрації прав на земельні ділянки; визначення поняття, призначення та змісту державного земельного кадастру⁴⁷. Системність законодавця прослідковується в тому, що прикінцевими положеннями Кодексу передбачалося розроблення низки законів, що мали більш детально регулювати вузькі галузі земельних відносин⁴⁸.

Першим із зазначених у перехідних положеннях було прийнято Закон України «Про оцінку земель», що визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оцінювальної діяльності та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних із процесом оцінювання земель, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель⁴⁹.

Наступним було прийнято Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р., який визначав основи діяльності у сфері землеустрою і регулював відносини, що виникають

⁴⁷ Про земельну реформу : Постанова ВР УРСР від 18.12.1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР) УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

⁴⁸ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

⁴⁹ Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

між суб'єктами землекористування (органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами)⁵⁰. Менше ніж через місяць було прийнято Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», який визначив основні засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок в натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, кооперативам та акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також у порядку обміну цими земельними ділянками⁵¹.

Саме на цьому етапі виникла необхідність створення інформаційної бази даних для прозорого функціонування ринку землі й об'єктів нерухомості. Відповідно до поставлених завдань низкою нормативно-правових актів встановлено, що реєстрацію земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них, договорів оренди землі здійснює державне підприємство «Центр державного земельного кадастру при Державному комітеті України по земельних ресурсах»⁵².

Чинний ЗК України суттєво обмежив права громадян щодо постійного землекористування. Постійними землекористувачами нині можуть бути лише підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності, а також громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації, а також релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва

⁵⁰ Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

⁵¹ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 05.06.2003 р. № 899-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899>

⁵² Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності (стаття 92 ЗК України). Фізичні та юридичні особи приватного права можуть мати земельні ділянки лише на праві тимчасового користування (оренди, емфітевзису, суперфіцію), що суттєво обмежило права громадян щодо постійного землекористування порівняно із правами, зазначеними у ЗК України від 1992 року⁵³.

Так, В. І. Андрейцев, визначаючи недосконалість чинного ЗК України в частині постійного землекористування, вказує, що практичне застосування норм чинного Кодексу до правовідносин постійного землекористування є вкрай обмеженим та незручним⁵⁴.

З позиції якісних змін законодавства запроваджено нововведення в регулювання земельних відносин, а саме: сільські, селищні, міські та районні ради позбавлено права реєстрації державних актів на право власності та право постійного користування землею та договорів оренди землі. Держкомземом України ця функція була покладена на підпорядковане йому державне підприємство «Центр Державного земельного кадастру при Держкомземі України»; запроваджена система державної реєстрації земель, що поєднувала в собі елементи кадастрового обліку та елементи державної реєстрації права власності на них, а згодом і державної реєстрації та інших прав на земельні ділянки; вперше, паралельно з паперовою, введена електронна форма підготовки землевпорядної документації як обов'язкової умови державної реєстрації; введена кадастрова нумерація земельних ділянок. Упорядкування потребували і відносини землеволодіння територіальних громад. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» виокремив землі комунальної власності та окреслив

⁵³ Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : дис. ...канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. С. 45.

⁵⁴ Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії : монографія. Київ : Знання, 2005. С. 92.

повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування з регулювання земельних відносин та розвитку матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування⁵⁵. Законом був визначений складний механізм розмежування земель (дорогий і тривалий), що передбачав розроблення проекту розмежування щодо кожної ділянки, тому на практиці норми цього Закону практично не застосовувалися.

Прийняття Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. стало кроком на шляху до заповнення прогалин у сфері відносин щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Цим було забезпечено реалізацію двох важливих принципів правового регулювання земельних відносин – принципу непорушності права приватної власності, у т. ч. й на землю, та принципу пріоритету права приватної власності на земельні ділянки⁵⁶.

Для більш детальної регламентації галузевих питань з метою визначення процедури та переліку вимог до ведення Державного земельного кадастру, внесення до нього змін та виправлення помилок, 17 жовтня 2012 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру», що встановлює правила користування відомостями та документами Державного земельного кадастру⁵⁷.

⁵⁵ Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 05.02.2004 р. № 1457-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>

⁵⁶ Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 р. № 1559-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>

⁵⁷ Про затвердження Порядку зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2002 р. № 502. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2002-%D0%BF>

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15, та визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів⁵⁸.

ЗК України були закріплені гарантії набуття та реалізації права власності на землю. Водночас було запроваджено заборону відчуження земель окремих видів земель сільськогосподарського призначення. Передбачалося, що це буде тимчасовий акт, який дозволить підготувати відповідну законодавчу базу для формування повноцінного ринку земель. Натомість

⁵⁸ Державний контроль за використанням та охороною земель. *Держгеокадастр*. URL: <https://land.gov.ua/icat/derzhavnyi-kontrol-za-vykorystanniam-ta-okhoroioiu-zemel/>; Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

Верховна Рада України кілька разів продовжувала термін дії заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення. В результаті продовжує діяти мораторій (заборона на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення), який обмежує права власників земельних ділянок, закріплені частиною першою ст. 90 ЗК України та ст. 41 Конституції України, у власності яких на сьогодні знаходиться 30,7 млн га сільськогосподарських угідь (74% від площі цих угідь по Україні), в тому числі 27,1 млн га ріллі (83,5% від площі ріллі по Україні).

Наприкінці 2018 року мораторій був продовжений до 01 січня 2020 року. Тривала відсутність вільного обігу земель має негативні наслідки: тіньове використання земель, корупція у земельній сфері, відсутність конкуренції та заниження ціни орендної плати за землю, недоотримання надходжень в місцеві бюджети, відсутність іпотечного кредитування під заставу земель тощо.

Однак доленосним рішенням стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020)⁵⁹, яким знято мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, що забороняв громадянам продавати власну землю, чим порушував їхнє право власності на майно.

Таким чином, земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

⁵⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/print>

1.2. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин як об'єкт кримінологічного дослідження

Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

Стаття 13 Конституції України передбачає право власності на землю. Земля є об'єктом права власності Українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом⁶⁰.

Стаття 14 Конституції України наголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави»⁶¹. Такий підхід є історичним підсумком визнання ролі та місця земельних ресурсів у справі забезпечення економічного розвитку будь-якої держави. Земля має особливу цінність, що й відрізняє її від будь-якого матеріального об'єкта. Вона обмежена в просторі і є базисом для розміщення продуктивних сил. Упродовж різноманітних політичних змін земля виступала центральним об'єктом – її відбирали та дарували, перерозподіляли і наділяли.

⁶⁰ Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254_%D0_%BA/96-%D0_%B2%D1%80)

⁶¹ Там само

На сучасному етапі розвитку країни існує об'єктивна необхідність кримінально-правової охорони земельних відносин, а сама криміналізація посягань у цій сфері передусім зумовлена їхньою суспільною небезпекою, яка визначається конституційними положеннями про землю, а так само важливістю та багатогранністю функцій, виконуваних землею – господарсько-економічною, поселенською, комунікаційною, просторово-територіальною, екологічною, оздоровчою, рекреаційною тощо.

На земельні ресурси як на основний складник довкілля, об'єкт права земельної власності й сільськогосподарської діяльності посилюється негативний антропогенний вплив, особливо небезпечний у випадках їх забруднення шкідливими засобами, псування, незаконного їх вилучення із сільськогосподарського обігу, їх безгосподарського використання тощо. Названі обставини зумовили встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні винні посягання, що завдають шкоду цьому природному ресурсу. Впливаючи на стан довкілля в цілому і створюючи екологічну небезпеку, такі діяння порушують права й інтереси землевласників і землекористувачів, погіршують економічні показники сільського господарства загалом.

Таким чином, земельні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони – це сукупність відносин у сфері володіння, користування, розпорядження, охорони, раціонального використання й відтворення земель у межах території України, у разі посягання на які заподіюється значна майнова (економічна) шкода державі, народу України, а також довкіллю або створюється небезпека заподіяння такої шкоди.

Уявлення про землю як територію проживання, яка має певні природні ресурси, в сучасному суспільстві суттєво змінилися. У житті будь-якого суспільства земля має винятково важливе значення, тому що вона є природним ресурсом,

предметом праці, засобом виробництва, елементом ринкових відносин, а також виконує низку інших функцій. Як охоронюваний законом природний об'єкт і ресурс, що існує незалежно від волі людини, земля має соціальну цінність та виконує екологічну й ресурсну функцію; як місце життя людини – соціальну; як територія держави – політичну; як об'єкт господарювання й елемент ринкових відносин – економічну функцію.

Соціальна цінність землі зумовлює підвищену увагу зловмисників до незаконного набуття права власності на землю та погіршення її якості. Як відповідь на протиправні вчинки держава встановлює кримінально-правові засоби охорони у сфері земельних відносин, серед яких помітна тенденція щодо посилення відповідальності за незаконне заволодіння земельними ділянками. Як слушно у своїх дослідженнях зазначає Ю. С. Шемшученко, процес розвитку та вдосконалення кримінального законодавства у сфері охорони навколишнього середовища супроводжується криміналізацією діянь, які раніше не визнавалися злочинними. У процесі криміналізації необхідно враховувати такі чинники: досить високий ступінь суспільної небезпеки діянь; їх відносну розповсюдженість; заборона діянь повинна відповідати моральним уявленням суспільства та виключати настання серйозних побічних негативних соціальних наслідків; вони повинні бути процесуально доведеними, а їх кримінально-правові заборони не повинні суперечити іншим галузям права та міжнародним конвенціям⁶².

Необхідність вирішення питань власності на землю виникає у період переходу до осідлого землеробства. Так, вчені вказують на наявність індивідуального землекористування в землеробського населення Скіфії. Орні землі ділилися між окремими домогосподарствами, розміри наділів обмежувалися і щорічно відбувалися переділи орної землі. Ці землі, юри-

⁶² Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии : монография. Киев : Наукова думка, 1989. С. 183.

дично залишаючись власністю громади, розподілялися між її членами для обробітку. У східних слов'ян у родоплемінний період існувало «колективне землеволодіння, представлене родом, племенем, спілкою племен»⁶³. У «Повісті врем'яних літ» зазначається: «Поляном же живущим особе и володеющим роды своими, и живяху каждо с родом своим на своих местах, владеюще каждо родом своим»⁶⁴. Таким чином, з розшаруванням суспільства на скотарські та землеробські племена виникла необхідність встановлювати межі територій і закріплювати їх певними знаками.

У VIII–IX ст. на заміну первіснообщинному приходять феодалний лад. На території східних слов'ян виникає могутня держава – Київська Русь. У Київській державі значна частина рабовласників одночасно експлуатували у своїх господарствах різного роду залежних людей, тобто перетворювалися у феодалів. Залежні від них люди частково саджались на землю або переходили до розряду кріпаків⁶⁵. До XI ст. на території України земельні відносини регулювались звичаєвим правом з общинною власністю на землю.

Першим нормативним актом, яким передбачалась відповідальність за порушення у сфері земельних відносин, можна вважати «Руську Правду» Ярослава Мудрого. У Руській Правді кримінально-правова охорона земельних ресурсів носила яскраво виражений майновий характер і знаходила свій вияв у нормах, в яких передбачалася відповідальність за порушення прав на землю: у ст. 71 Поширеної Правди заборонялося «борть разнаменаеть»; у ст. 72 «межю перетнетъ бортьную»; у ст. 73 «дубъ потнетъ знаменьныи или межъные»⁶⁶. Особлива

⁶³ Повість врем'яних літ : Літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, комент. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. С. 16.

⁶⁴ Там само

⁶⁵ Юшков С. В., Усенко І. Б., Бондар Т. І. К вопросу о дофеодалном («варварском») государстве. Академічна юридична думка. Київ, 1998. С. 340–341.

⁶⁶ Історія держави і права України : підручник / наук. ред. В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко : у 2-х т. Київ, 2003. Т. 1. С. 50.

вказівка на дерева та «борть» пояснюється тим, що саме на них були відмічені знаки власності, за допомогою яких відмежовувалися земельні ділянки. Після татаро-монгольської навали на українських землях, приєднаних до Литовського князівства, панувала феодальна власність на землю литовського зразка.

Поступово розпочавши знищувати суверенність української держави фактично з перших років після підписання Переяславських статей та значно активізувавши цей процес на початку XVIII ст., уже у другій половині XVIII ст. російська сторона досягла своєї мети: автономію України було фактично знищено і більшість територій нашої держави увійшли до складу Російської імперії.

Аналіз складів злочинів у сфері земельних відносин «Уложення про покарання кримінальні та виправні» у редакції 1885 року (взагалі 28 складів злочину) дозволяє об'єднати їх у такі групи:

1. Злочини, пов'язані із самовільним захопленням землі або знищенням межових знаків. За цих обставин власник захопленої ділянки, при збереженні юридичних прав на дану ділянку, фактично повністю або в частині втрачав можливість користуватися своєю землею. Усього 6 складів: статті 552, 1601–1605 Уложення про покарання кримінальні та виправні. Диспозиція ст. 1601 передбачала відповідальність за напад з насильством на чужі землі, а статті 1602–1604 передбачали кваліфікуючі ознаки цього ж діяння. Статтею 552 окремо передбачалося покарання за насильницьке заволодіння казенною (державною) земельною власністю, самовільне користування їй або її ушкодження. Суб'єктами даного злочину могли бути як посадові, так і не посадові особи. Стаття 1605 Уложення про покарання кримінальні та виправні передбачала відповідальність за «истреблении граничных меж и других знаков, с намерением присвоить себе или кому-либо другому часть чужой недвижимости, или для иной противозаконной

цели...». Ознакою всіх цих діянь було те, що правопорушник зазіхає тільки на право фактичного користування земельною ділянкою, без одержання офіційного статусу власника землі⁶⁷.

2. Злочини, метою яких було незаконне одержання юридичного права на власність земельної ділянки. Сутність даних діянь складалася в протиправному переході юридичного права власності на землю за допомогою підробки (статті 1677, 1678 і 1679 Уложення про покарання кримінальні та виправні), обману (ст. 1680), використання службового становища (ст. 438), шахрайства (статті 1688, 1689, 1702, 1703) або насильства (статті 1686, 1687).

3. Злочини, вчинені з метою незаконного використання земельної ділянки, результатом якого було б погіршення якості даної ділянки, одержання майнової вигоди при завданні збитків землекористувачам або суспільним інтересам. Відповідальність за їх вчинення передбачалася в Уставі про покарання, що накладаються мировими судьями (самовільне добування копалин (ст. 145); самовільне зведення на чужу землю сміття й нечистот (ст. 150)⁶⁸.

4. Злочини, пов'язані з операціями із земельними ділянками (продаж або застава) при відсутності юридичного права на це. Статті 1699, 1700 і 1705 Уложення про покарання кримінальні та виправні, передбачали відповідальність за одержання майнової вигоди при продажі або заставі вже проданої земельної ділянки, або чужої, мнимої, що знаходиться під заборону, секвестром або опікою.

5. Злочини, вчинені шляхом зловживання правами, наданими третім особам відносно земельної власності – зловживання повноваженнями з боку опікунів і піклувальників (ст. 1898); зловживання повноваженнями з боку керуючих по дорученням

⁶⁷ Татаров О. Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією(теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 122.

⁶⁸ Там само

вотчинами або іншими маєтками (ч. 2 ст. 1709); зловживання повноваженнями з боку повірених, які зловмисно переступають межі даного їм повноваження або входять у зносини або угоди із супротивниками свого довірителя на шкоду йому – (ч. 1 ст. 1709); або повідомляють останнім довірені їм документи або інші папери свого довірителя без його згоди й не за розпорядженням суду й тим заподіюють йому збиток – (ст. 1710)⁶⁹.

Починаючи з ХХ ст. на територію сучасних українських земель поширилася дія Уложення про покарання кримінальні та виправні 1903 року. В цьому нормативно-правовому акті на якісно новий рівень вийшла регламентація відповідальності за земельні злочини, не пов'язані з порушенням прав на землю. Уложенням встановлювалася відповідальність за неналежне ведення землекористування, недбалість у господарстві, зокрема і внаслідок п'янства, лінощів чи розпутного життя, суб'єкти цих норм були диференційовані на євреїв, колоністів та звичайних селян, покарання різнилося, але це була перша спроба законодавця диференціювати без господарське використання земель, що було нехарактерно для раніше діючих нормативних актів. Проблемам заволодіння чужим майном, в тому числі і земельними ділянками та пошкодженню межових знаків, було присвячено цілий розділ. Водночас тодішній законодавець чітко визначив, що всі посіви та споруди, розміщені на самовільно зайнятій земельній ділянці переходять у власність законного володільця останньої, чітко закріпив обов'язок винного повністю відшкодувати власнику землі всі збитки, пов'язані з самовільним захопленням⁷⁰. Дуже цікава норма, яка не завадила б

⁶⁹ Татаров О. Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією(теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 122.

⁷⁰ Мовчан Р. О. Регламентація відповідальності за злочини у сфері земельних відносин Уложенням про покарання кримінальні і виправні. *Право і суспільство*. № 6. Ч. 3. 2015. С. 161.

Кримінальному кодексу, оскільки в сучасному українському законодавстві навпаки склалася практика, що у разі наявності у особи майна на певній земельній ділянці, навіть незаконно чи самовільно зайнятій, цей факт виключає вилучення цієї ділянки, чим дуже часто користуються зловмисники.

Таким чином, дореволюційне кримінальне законодавство досить детально регламентувало кримінальну відповідальність за порушення земельно-правових норм, постійно збільшувало перелік кримінально-караних діянь з метою реального гарантування права власності на землю, а також зберігання екологічної цінності землі. Як правильно зазначає О. Ю. Татаров, зі збільшенням кількості власників землі й розширенням ринку землі збільшувалася й кількість кримінально-караних діянь за порушення даних правовідносин⁷¹.

Одним із перших декретів радянської влади був Декрет про землю, який скасував приватну власність на землю та провів її націоналізацію. Землі селян залишилися в їхньому користуванні, але без права продажу і купівлі. Націоналізовані землі становили загальнонародний земельний фонд, частина якого не підлягала розподілу.

У період існування СРСР земля перебувала в державній власності і за допомогою інституту права постійного користування землею держава регулювала доступ громадян до земельної власності та визначала умови володіння нею. Як зазначає П. Кулініч, надання земельних ділянок у постійне користування означало, що особи могли лише фізично володіти ними, обгородивши ділянку периметром, позначивши її як «свою» і регулюючи доступ інших осіб на «свою територію», та використовувати ділянки винятково за їх цільовим призначенням. Однак постійні землекористувачі не мали права будь-яким

⁷¹ Татаров О. Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 126.

чином розпоряджатися наданими їм земельними ділянками, наприклад, шляхом продажу, дарування, передачі в оренду, заставу чи спадщину. Такі дії вважалися грубим порушенням законів про націоналізацію землі і переслідувалися у кримінальному порядку. Держава була єдиним і неодмінним власником всіх наданих у постійне користування земельних ділянок⁷².

Логічно, що після ліквідації всіх, крім державної, форм власності на землю, самовільне захоплення останньої не могло визнаватися злочином, який порушує відносини власності, а тим більше приватної. Тому цілком природно, що стаття, в якій йшлося про самовільне захоплення землі та самовільне будівництво (ст. 199), була розміщена в гл. IX Особливої частини КК УРСР 1960 р., присвяченій регламентації відповідальності за злочини проти порядку управління. Мотиви такого рішення приховуються в особливому механізмі здійснення державою свого монопольного права розпоряджатися землею⁷³.

Варто зауважити й те, що первинна редакція ст. 199 КК УРСР 1960 р. хоча й мала назву «самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», насправді, крім зазначених у назві статті дій, також передбачала кримінальну караність і таких діянь, як угода із земельною ділянкою та інші дії, які порушували закони про націоналізацію землі.

Досліджуючи історію регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, неодноразово зазначалося, що у джерелах права, які діяли на теренах сучасної України, досить незначна увага приділялася регламентації відповідальності за псування (забруднення) та безгосподарське використання земель. А. М. Шульга, який зазначає,

⁷² Кулініч П. Право постійного землекористування: для кого воно постійне. *Юридичний журнал*. 2005. № 5. С. 212.

⁷³ Кримінальний кодекс Української РСР : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>.

що відсутність кримінальної відповідальності за забруднення або порушення якісного стану земельних ресурсів у кримінально-правових актах радянської доби можна було пояснити тим, що до цього елемента довкілля в суспільстві з «подачі» держави було ставлення виключно як до об'єкта господарювання, корисні властивості якого необмежені. Таке ставлення автор справедливо називає хижацьким⁷⁴.

Позитивні зрушення у вказаній царині намітилися лише з набуттям Україною незалежності та визнанням землі одним із найважливіших елементів довкілля, проголошенням множинності та рівності усіх форм власності на землю. Скасування ж державної монополії на право власності на землю привело до внесення змін у чинну на той час редакцію ст. 199 КК УРСР 1960 р., після яких назва статті стала відповідати її змісту – тепер вона передбачала кримінальну відповідальність лише за самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво, залишивши поза сферою дії кримінального закону будь-які угоди із землею. Відповідно до оновленої редакції ст. 199 КК УРСР 1960 р. обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за відповідні діяння була адміністративна преюдиція⁷⁵.

До 2001 року за протиправне посягання на землю як об'єкт природи, її якісний стан передбачалася лише адміністративна відповідальність. З прийняттям 05 квітня 2001 р. нового КК України законодавець встановив кримінальну відповідальність за злочинні посягання проти навколишнього природного середовища, об'єднавши відповідні правові приписи в розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». Зберігаючи адміністративну відповідальність за псування і забруднення сільськогосподарських та інших

⁷⁴ Шульга А. М. Історія розвитку кримінально-правової охорони земельних ресурсів в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 98.

⁷⁵ Семенишина-Фіголь Б. М. Генеза кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 237–245.

земель, законодавець передбачив і кримінальну відповідальність за такі діяння за більш небезпечних умов їх вчинення. До розділу VIII Особливої частини КК України було включено ст. 239 – «Забруднення або псування земель», якою регламентується кримінальна відповідальність за злочинне погіршення якісного стану земель. З 2001 року актуалізувалися необхідність у дослідженні питань доказування у справах про злочини у сфері земельних відносин⁷⁶.

Як об'єкт господарювання земля отримала кримінально-правовий захист також із введенням нового Кримінального кодексу України. Стаття 254 «Безгосподарське використання земель» передбачає кримінальну відповідальність за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту⁷⁷. Кримінальний кодекс України передбачає широке коло відповідальності за порушення вимог земельного законодавства.

Аналіз сучасного стану національного законодавства дозволяє дослідити структуру кримінальних правопорушень, за які передбачена кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння земельною ділянкою і запропонувати їх ієрархічну класифікацію за ознакою предмета посягання, зокрема: а) самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України) та самоуправство (ст. 356 КК України). Особливістю таких кримінальних правопорушень є те, що об'єктом посягання є безпосередньо земельна ділянка, а не права на неї; б) ті, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю. До цієї групи ми відносимо шахрайство (ст. 190 КК України), зловживання владою або

⁷⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

⁷⁷ Там само

службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) – як супутні злочини. Особливістю цієї групи кримінальних проваджень є те, що при їх вчиненні здійснюється протиправний перехід юридичних прав на земельну ділянку; в) кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею. До цієї групи належить незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України). Характерним для цієї групи є вчинення дій, спрямованих на заволодіння ґрунтовим покривом чи водним фондом без спеціалізованого дозволу. Об'єктом посягання з ґрунтовий покрив⁷⁸.

Підводячи підсумки зазначимо, що дослідження історичних передумов становлення кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин дало змогу виділити сім періодів розвитку вітчизняного законодавства у цій сфері: 1) до XII ст. – посягання на земельні відносини кваліфікуються винятково як посягання на власність у цивільно-правовому розумінні; 2) XII–XVII ст. – наявність низки нормативно-правових актів щодо правової охорони земельних відносин; 3) XVII ст. – початок XX ст. – запровадження на кодифікованому законодавчому рівні кримінальної відповідальності за незаконне посягання на земельні відносини; 4) 1918–1922 рр. – скасування радянською владою законодавства Російської імперії та формування власного в межах тотальної націоналізації економіки; 5) 1922–1991 рр. – уведення в дію трьох

⁷⁸ Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 151.

кримінальних кодексів і залишення не вирішеним питання належної кримінально-правової охорони земельних відносин; 6) 1991–2001 рр. – розвиток національної економіки в умовах державної незалежності, удосконалення чинних і прийняття нових нормативно-правових актів у сфері правової охорони земельних відносин; 7) 2001 р. і дотепер – прийняття нового КК та низки змін і доповнень, спрямованих на охорону земельних відносин.

Кримінальна відповідальність за земельні правопорушення передбачена виключно КК України. Зокрема, КК України передбачає такі підстави притягнення до кримінальної відповідальності у цій сфері: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України), забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно – заповідного фонду (ст. 252 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) та деякі інші⁷⁹.

Об'єкт злочину практично визначає сферу суспільного життя, яка регулюється положеннями відповідного законодавства та охороняється кримінальним законом від злочинних зазіхань⁸⁰.

Тобто об'єктом кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері земельних відносин, є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення операцій із землею. Предмет злочину – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність

⁷⁹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. С. 201

⁸⁰ Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція. Київ, 1997. С. 15

у діях особи ознак конкретного злочину⁸¹ – зазначене поняття є загальним. З точки зору кримінології, предмет злочину – це матеріальна річ об'єктивно існуючого зовнішнього світу, в зв'язку або з приводу якої вчинюється кримінальне правопорушення. Тобто предмет кримінального правопорушення у сфері земельних відносин визначається таким чином: земля (земельні ділянки, ділянки надр, відособлені водяні об'єкти та все, що безпосередньо стосується землі), розпорядчі документи (рішення, розпорядження, постанови, протоколи) та матеріальні блага (гроші, цінні папери, інше майно та вигоди матеріального характеру).

Водночас, як справедливо зазначає Р. О. Мовчан, визначення земельних кримінальних правопорушень неодмінно має містити і посилання на ту так би мовити «стрижневу», відмітну, найбільш істотну ознаку, яка чітко орієнтуватиме на те, що в результаті вчинення будь-якого кримінального правопорушення названої групи завжди порушуються земельні відносини, і таким чином дасть змогу відмежовувати ці суспільно небезпечні посягання від інших кримінальних правопорушень, лише пов'язаних із земельними відносинами⁸².

А. М. Шульга дійшов висновку, що «земельними злочинами» в контексті Особливої частини КК України потрібно визначати суспільно небезпечні, винні (умисні) діяння (дію або бездіяльність), передбачені відповідними статтями VIII Розділу Особливої частини, які вчиняються відповідним суб'єктом кримінального правопорушення і посягають на суспільні

⁸¹ Шульга А. М. Земельні ресурси України під охороною закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2019. 668 с.; Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 644 с.; Сингаєвська М. І. Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 230 с.; Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 291 с.

⁸² Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 138.

відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів⁸³.

Також вчені вважають, що всі склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із земельними відносинами, можуть бути поділені на два види: 1) спеціальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких є безпосередньо земельні відносини; 2) загальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких поряд з іншими суспільними відносинами можуть бути й земельні відносини⁸⁴.

У підручнику «Земельне право України» за редакцією О. О. Погрібною наведено класифікацію зазначених кримінальних правопорушень з поділом їх на чотири групи: 1) кримінальні правопорушення, що мають екологічний характер; 2) кримінальні правопорушення економічного характеру; 3) кримінальні правопорушення, які посягають на землю як на об'єкт державного управління; 4) кримінальні правопорушення, які мають безпосереднє відношення до того, що вирощується на землі⁸⁵.

Об'єктом кримінального правопорушення, що має екологічний характер, є земля як об'єкт екосистеми (спеціальні склади – забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); порушення правил охорони надр (ст. 240 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України); загальні склади – порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); проекту-

⁸³ Шульга А. М. Особливості об'єктного складу земельних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. № 1. 2015. С.194.

⁸⁴ Земельне право України : підручник / Гуревський В. К., Беженар Г. М., Бердніков Є. С. та ін. ; за ред. О. О. Погрібною, І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2003. С. 417.

⁸⁵ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібною, І. І. Каракаша. 4 вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2017. С. 418.

вання чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України) тощо).

Об'єктом кримінального правопорушення економічного характеру є земля як майновий об'єкт (загальні склади – умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України); необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України) тощо). Кримінальні правопорушення, які посягають на землю як на об'єкт державного управління, це самовільне захоплення земельної ділянки ст. 197-1 КК України.

Таким чином, об'єкт кримінально-правової охорони земельних відносин – земельний правопорядок, установлений земельним законодавством, право власності на землю як об'єкт нерухомості, право постійного користування, право оренди.

До кримінальних правопорушень, що мають безпосереднє відношення до того, що вирощується на землі, належать знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України), незаконна порубка порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України) тощо.

Дозволимо собі не погодитися з таким вузьким визначенням цього виду кримінальних правопорушень, а також з тим, що вони обмежені виключно VIII Розділом Особливої частини Кримінального кодексу України, а саме «Кримінальними правопорушеннями проти довкілля». Практика розгляду справ цієї категорії у своїй повсякденній роботі, а також статистична виборка з Єдиного реєстру досудових розслідувань дозволяє впевнено стверджувати, що протягом останніх трьох років додаткова відмітка щодо кваліфікації «110 – вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин» та «111 – інші правопорушення у сфері земельних відносин» найчастіше застосовується до кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних

послуг», а протягом 2018 року, крім цього, також до Розділу XVI КК України «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», а саме ст. 362 КК України «Несанкціонована зміна інформації, яка обробляється в автоматизованих системах, вчинена особою, яка має право доступу до неї». Почастішали випадки кваліфікації дій винних осіб за ст. 190 КК України «Шахрайство»⁸⁶.

Це дає змогу розширити категорію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин іншими розділами КК України та здійснити їх класифікацію:

- 1) проти власності (ст. 197-1 КК України);
- 2) екологічна спрямованість (ст. 239, 239-1, 239-2, 252 та 254 КК України);
- 3) службових повноважень (дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи (ст. 364, 366, 367, 368 КК України)).

Загалом об'єктивну сторону правопорушення становлять конкретні протиправні діяння правопорушника, які можуть набувати форми як активних дій (самовільне зайняття земельної ділянки, знищення межових знаків тощо), так і бездіяльності (невиконання заходів щодо охорони земель, забруднення сільськогосподарських земель тощо).

Особливістю запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, є прослідковування переходу права власника на земельну ділянку від першого власника до останнього. Доцільно зібрати документи, які посвідчують право власності на земельну ділянку кожної особи. Першопочаткові документи на земельну ділян-

⁸⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

ку можуть міститися в архіві сільської чи міської ради, де знаходиться земельна ділянка.

Насамперед, реалізуючи практичну складову на початковому етапі доказування, необхідно визначити коло державних установ, в яких можуть зберігатись документи на земельну ділянку, а також визначити контролюючі органи, до повноважень яких входить здійснення перевірки дотримання вимог земельного законодавства. Встановлення таких суб'єктів є розумовою складовою доказування. Метою доказування на початковому етапі є збір достатньої інформації, аналіз якої (розумова складова) дозволив би зібрати належні, достатні та допустимі докази для повідомлення про підозру особі. Зокрема, встановлення факту відсутності чи наявності дозволу на використання земельної ділянки, права власності на земельну ділянку чи дозволу на зняття верхнього шару ґрунту.

За відсутності дозволу на використання земельної ділянки чи на зняття ґрунтового покриву чи за відсутності юридичного права користування чи розпорядження земельною ділянкою, встановленню підлягають обставини, при яких земельна ділянка використовувалась. Практична складова доказування полягає у зборі інформації щодо осіб, які фактично використовували земельну ділянку чи юридичні права на земельну ділянку, спосіб використання земельної ділянки, службових осіб, відповідальних за надання дозволу на використання земельної ділянки чи оформлення юридичних прав на земельну ділянку. Розумова складова доказування полягає в аналізі зібраних даних та визначенні подальшої стратегії і тактики розслідування.

Завданням практичної та розумової складової є встановлення ознак складу кримінального правопорушення та збір даних, достатніх для прийняття процесуального рішення.

Специфіка запобігання кримінальним правопорушенням полягає в доведенні умислу особи, спрямованого на незаконне

заволодіння земельної ділянки. У разі, якщо кримінальне правопорушення спрямоване на порушення права фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки, доведення умислу є більш складним. Воно забезпечується шляхом використання показів осіб, які засівали земельні ділянки чи забудовували їх та які вказують на особу, що вчинила злочин.

Під внутрішнім елементом структури запобігання варто розуміти предмет, суб'єкт, мету, завдання, засоби та результат запобігання.

Для з'ясування внутрішнього елементу структури запобігання нами виокремлено способи вчинення кримінального правопорушення за ознакою предмета посягання на основі аналізу кримінальних проваджень у справах про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою.

Злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю вчиняються шляхом: самовільного зайняття земельних ділянок для посіву сільськогосподарських культур (32%)⁸⁷; самовільного встановлення парканів та металевих конструкцій, що спричиняє зайняття земельної ділянки (46%)⁸⁸; будівництва споруд без оформлення належних документів (63%)⁸⁹; здійснення незаконного будівництва, без зміни, в установленому законом

⁸⁷ Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 08 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1–кк/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874> ; Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018. Справа № 417/5825/18. Провадження 1–кк/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>

⁸⁸ Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 06 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>

⁸⁹ Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року. Справа №127/19064/18. Провадження №1–кк/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>; Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1–кк/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>

порядку, цільового призначення земельних ділянок (45%)⁹⁰; оформлення дозволу на будівництво на земельній ділянці шляхом складання завідомо недостовірних офіційних документів⁹¹

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, залежить від суб'єкта правоволодіння. У разі, якщо земельна ділянка перебуває у приватній власності, оформлення права власності на земельну ділянку здійснюється шляхом підроблення документів із залученням до співучасті у вчиненні злочину нотаріуса та інших осіб, які надають публічні послуги.

У разі вчинення кримінального правопорушення шляхом заволодіння земельної ділянки, яка знаходиться в державній чи комунальній власності, зміна права власності здійснюється, здебільшого, шляхом зловживання владою чи службовим становищем, здачі в оренду земельної ділянки шляхом заниження суми орендної плати.

Злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею вчиняються шляхом: зняття верхнього шару ґрунту із земельної ділянки сільськогосподарського призначення за допомогою спеціальних технічних засобів навантажувача, екскаватора тощо без спеціального дозволу (58%)⁹²; використання механічного засобу типу земснаряд, видобування землі водного фонду (пісок) (46%)⁹³; зняття з русла

⁹⁰ Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1–кч/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>

⁹¹ Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>

⁹² Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12 липня 2018 р. Справа № 367/8057/16–к. Провадження №1–кч/367/999/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75310090>

⁹³ Ухвала Березанського районного суду Миколаївської області від 25 червня 2018 року. Справа №469/527/18. Провадження 1–кч/469/107/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75162934>

річки і земельних ділянок у межах прибережних захисних смуг поверхневого (грунтового) шару землі (27%) тощо.

Зазначений перелік способів учинення злочинів, спрямованих на заволодіння земельною ділянкою, не є вичерпним, однак найбільш поширеним, про що свідчить опитування слідчих, які проводять досудове розслідування визначної категорії кримінальних проваджень.

Визначивши спосіб вчинення кримінального правопорушення, слідчий визначає обсяг документів, необхідних для дослідження та отримує дозвіл на тимчасовий доступ до них і їх вилучення у разі необхідності.

Аналіз кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що першочергово для визначення об'єкта та предмета злочину, пов'язаного із незаконним заволодінням земельною ділянкою, повинні бути вилучені правовстановлюючі та технічні документи на земельну ділянку. Решта документів вилучається залежно від способу вчинення злочину. У разі відчуження на користь особи земельної ділянки чи оформлення права власності на земельну ділянку шляхом підроблення документів вилученню підлягають: правовстановлюючі документи на земельну ділянку, документи, що стосуються оформлення права власності на земельну ділянку, відомості про отримання довідки з державної статистичної звітності про право власності на земельні ділянки та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами, угіддями; проекти землеустрою; відомості про надання кадастрових номерів, витягів про нормативно-грошову оцінку вказаних земельних ділянок, декларації на землю; оригінали технічної документації.

У разі вчинення злочину шляхом здійснення будівництва на земельній ділянці без належним чином оформленої дозвільної документації вилученню підлягають: технічні паспорти на будівлі розташовані на земельній ділянці; правовстановлюючі документи на земельну ділянку; матеріали

польових геодезичних робіт, координати поворотних точок меж земельної ділянки; технічна документація на земельну ділянку.

Якщо механізм вчинення злочину полягає у використанні службового становища з метою заниження суми орендної плати при здачі в оренду земельної ділянки першочергово підлягає вилученню: договір оренди земельної ділянки з додатками; додаткові угоди, за наявності, заява на надання дозволу на розробку проекту відводу земельної ділянки в оренду, розпорядження про надання дозволу на розробку проекту відводу земельної ділянки в оренду, документи, що підтверджують факт оплати оренди земельної ділянки.

Коло обставин, які підлягають доказуванню у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою, диференціюється залежно від кваліфікації кримінального правопорушення та від того, які дії чи бездіяльність утворюють собою склад злочину. Так, під час розслідування кримінального правопорушення, кваліфікованого за ст. 197-1 КК України, основною обставиною, яка підлягає доказуванню, є: самовільне зайняття земельної ділянки; розмір шкоди, яка завдана законному володільцю або власнику; самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; здійснення будівництва на земельній ділянці, яка не відведена для цієї мети; будівництво без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; будівництво з істотними порушеннями будівельних норм і правил⁹⁴. Під час досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 356 КК України, обставинами, які підлягають першочерговому встановленню, є факт самовільного, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій із земельною ділянкою, правомірність яких оспорюється окремим громадянином або підприємством,

⁹⁴ Лугіна О. В. Проблеми нормативного визначення теорміна «самовільне зайняття земельних ділянок». *Земельне право України*. 2007. № 3. С. 61.

установою чи організацією та заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам, або інтересам власника⁹⁵.

При вчиненні злочину, метою якого є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 358, 365-2, 366 КК України), першочерговими обставинами, які підлягають доказуванню, є: вчинення дій, спрямованих на обманне або вчинене шляхом зловживання довірою, незаконне, безоплатне поза волею власника придбання права на земельну ділянку, що спричинило перехід права на майно до володіння чи розпорядження іншої особи (ст. 190 КК України); використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає в діях, спрямованих на незаконне відчуження земельної ділянки, передачі в оренду за заниженими тарифами; наявність наслідків у вигляді істотної шкоди інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам чи інтересам юридичних осіб (ст. 364 КК України); використання особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг, усупереч своїм повноваженням, яка полягає в певних діях або бездіяльності суб'єкта, що призводить до незаконного заволодіння земельною ділянкою; наслідки, що виявляються у завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (ст. 365-2 КК України); факт складання завідомо неправдивих офіційних правостановлюючих чи технічних документів на земельну ділянку, складання неправдивих документів щодо надання дозволу на будівництво на земельній ділянці, а також інших документів, які складені з метою незаконного заволодіння чи користування земельною

⁹⁵ Арманов М. Г. Співвідношення складів злочинів самоправства та примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Право. Харків, 2006. Вип. 6. С. 40.

ділянкою, їх видача чи внесення завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України)⁹⁶.

Під час розслідування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 239-1, 239-2, 254 КК України), обставинами, які підлягають першочерговому встановленню є ті, які свідчать про: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, що спричинило небезпеку для життя та здоров'я людей чи довкілля (ст. 239-1 КК України)⁹⁷; незаконне заволодіння землями водного фонду та наявність фактичної можливості розпоряджатися цими землями (ст. 239-2 КК України); безгосподарське використання земель, що спричинило тривале зниження або втрату родючості земель. Виведення земель із сільськогосподарського обороту; змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254 КК України).

Загалом об'єктивну сторону правопорушення становлять конкретні протиправні діяння правопорушника, які можуть набувати форми як активних дій (самовільне зайняття земельної ділянки, знищення межових знаків тощо), так і бездіяльності (невиконання заходів щодо охорони земель, забруднення сільськогосподарських земель тощо).

Загальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, коли може наставати кримінальна відповідальність⁹⁸. Суб'єкт кримінального правопорушення,

⁹⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 865.

⁹⁷ Там само

⁹⁸ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Стаписа, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужі. Київ : Дакор, 2018. 386 с.; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація,

передбаченого ст. 239 КК України, спеціальний – особа, на яку покладено обов'язок виконання спеціальних правил, наприклад, щодо запобігання забруднення і псування земель. Варто застосовувати примусові заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб, які вчинили кримінально протиправні діяння, передбачені ст. 239, 239-1, 239-2, 252, 254 КК України.

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства настає і для службових осіб. Так, дії службових осіб при вчиненні правопорушень, пов'язаних з незаконним переходом права власності на земельні ділянки як то пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи, кваліфікуються за нормами статей Особливої частини КК України: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) тісно пов'язане із службовим підробленням (ст. 366 КК України), службова недбалість (ст. 367 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Усі вони є реальним відображенням махінацій у сфері земельних відносин⁹⁹.

Залежно від безпосереднього об'єкта посягання усі земельні правопорушення поділяють на дві групи: власне земельні правопорушення і земельні правопорушення екологічного характеру¹⁰⁰. До перших належать правопорушення, які порушують законні права та інтереси власників земельних ділянок та землекористувачів, зокрема, самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України). До земельних правопорушень екологічної спрямованості правопорушення можна віднести тоді, коли його

В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.

⁹⁹ Сингаєвська М. І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 201.

¹⁰⁰ Шульга М. В. Земельне право України : підручник. Харків : Право, 2013. С. 238.

об'єктом є земля як природний об'єкт і вчинення правопорушення пов'язане із заподіянням шкоди землі: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно – заповідного фонду (ст. 252 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України)¹⁰¹.

Варто зазначити, що отримання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин визначається закінченим злочином із моменту одержання службовою особою хоча б частини матеріальних цінностей або майнових вигід незалежно від того, чи були здійснені будь-які дії в інтересах зацікавленої особи.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин передбачає вину у формі умислу по відношенню до діяння та умисел або необережність стосовно наслідків. Тобто, суб'єктивна сторона досліджуваних кримінальних правопорушень характеризується виключно умисною формою вини. Причому умисел у переважній більшості може бути тільки прямим стосовно вчиненого діяння. Ставлення до наслідків залежно від конкретного кримінального правопорушення може бути як умисним, так і необережним.

Таким чином, кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин передбачена низкою статей КК України (ст. 197-1, 239, 239-1, 239-2, 252, 254 КК України). Крім того, дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи, кваліфікуються

¹⁰¹ Сингаєвська М. І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 202.

за іншими нормами статей Особливої частини Кримінального кодексу України – ст. 364, 366, 367, 368 КК України. У той же час 59% респондентів переконані, що стан кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні є незадовільним, а 17% – задовільним.

1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони земельних відносин

Проблеми, пов'язані зі створенням механізму належної охорони цього природного дару, накопичувалися протягом багатьох десятиліть. Однак у зв'язку з формуванням високо-індустріального суспільства різко посилилося навантаження на окремі об'єкти навколишнього природного середовища і на довкілля загалом, що негативно впливає на сучасність і загрожує майбутньому кожної людини. Особливої гостроти й широкого масштабу проблема охорони земельних ресурсів набула в останні десятиліття, коли суттєво зросла інтенсивність використання останніх, почали більш часто виявлятися негативні екологічні наслідки техногенного характеру: забруднення, замічення, псування земель, опустелювання й засолення земель сільськогосподарського призначення, деградаційні процеси, виснаження ґрунтів та ін. Такий стан речей викликав потребу розроблення нових і вдосконалення існуючих юридичних механізмів забезпечення охорони довкілля загалом та окремих його елементів, у тому числі й земельних ресурсів.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває імплементація кращих зарубіжних практик щодо охорони та захисту землі, вдосконалення чинного національного законодавства, а вивчення законодавства зарубіжних держав та раціональне запозичення позитивного досвіду іноземного нормотворення

зумовлюється потребами посилення ефективності вітчизняного правового регулювання функціонування та розвитку ринку земель в Україні.

У зарубіжних державах основні положення регулювання земельних відносин зазвичай закріплені в їх конституціях. Водночас земельні відносини регулюються нормами цивільного, адміністративного права або спеціальними законами, які регламентують окремі їх види, зокрема, купівлі-продажу земель, оренди тощо, а також законами про аграрні і земельні реформи.

Згідно з Кримінальним кодексом (КК) Бельгії у Відділі IX «Руїнування та шкода, заподіяна затопленням» міститься ст. 549 та 550, які передбачають відповідальність за посягання на земельну ділянку. Так, у ст. 549 цього Кодексу встановлено, що особа підлягає відповідальності, якщо вона зі злісних або обманних спонукань затопить земельну ділянку іншої особи або направить воду на її ділянку, чим спричинить шкоду.

У гл. I розд. XIII «Злочини проти власності» КК Італії акумульовано одразу чотири подібних заборони, в яких диференційовано відповідальність залежно від способу порушення прав на землю (прав на нерухоме майно): ст. 631 «Незаконне привласнення» («*Usurpazione*») (в ній йдеться про «знищення (пошкодження, переміщення) меж нерухомого майна з метою його повного чи часткового привласнення»); ст. 632 «Відхилення русла водойми» («*Deviazione di acque e modificazione dello stato dei luoghi*»); ст. 633 «Захоплення земель чи будівель» («*Invasione di terreni o edifici*»); ст. 634 «Насильницьке порушення володіння нерухомістю» («*Turbativa violenta del possesso di cose immobili*»); ст. 637 («*Ingresso abusivo nel fondo altrui*»), якою регламентовано відповідальність за проникнення на чужу земельну ділянку через паркан¹⁰².

¹⁰² Codice Penale Italiano. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>; Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав

Норми, а тим більше окремі структурні одиниці, присвячені регламентації відповідальності за злочини проти довкілля, у КК Італії відсутні. Натомість подібні правові приписи містяться в положеннях екологічного законодавства, у розгалуженій системі якого центральне місце відводиться Кодексу навколишнього природного середовища («*Codice Dell' Ambiente*»), зокрема ч. 1 ст. 257 якого передбачає відповідальність за забруднення ґрунтів, а ч. 2 – за кваліфіковане забруднення ґрунтів¹⁰³. В Італії державне регулювання земельних відносин (точніше – втручання, адже Конституція Італії використовує саме цей термін) можливе щодо розмірів земельних ділянок, режиму використання сільськогосподарських земель, їх поліпшення та перетворення, а також надання допомоги дрібним та середнім землевласникам. В Італії не можна продавати одержані за реформи земельні ділянки протягом 30 років. Основною метою земельної реформи в Італії було підвищення ефективності використання земельних ділянок концентрацією її в руках тих, хто займається її обробітком, та активізацією земельного ринку. Завдяки державному регулюванню цього процесу селяни купували землю за ціною, нижчою від ринкової, причому мали змогу здійснювати оплату за цю землю завдяки кредитам банків, що надавались навіть на 30 років. Кредитна ставка такого кредиту не перевищувала 3,5% на рік¹⁰⁴.

Аграрні та земельні відносини у Франції регулюються Аграрним кодексом, який закріплює існування різних форм

на землю за законодавством Іспанії та Італії. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Харків, 12-13 жовт. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 328 ; Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 65–70.

¹⁰³ Codice Penale Italiano. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>

¹⁰⁴ Квітка Г. Досвід землеволодіння : аграріям об'єднаної Європи затісно господарювати. *Землевпорядний вісник*. 2009. № 8. С. 42.

власності у сільському господарстві, наявність різноманітних форм управління сільськогосподарськими підприємствами, розвиток орендних відносин, орієнтацію на великі фермерські господарства¹⁰⁵.

У Франції ринок землі знаходиться в полі зору держави, яка формує спеціальну земельну політику. Вона спрямована передусім на вдосконалення аграрної структури, перерозподіл землі та регулювання ринку сільськогосподарських земель. Усі операції з купівлі-продажу, надання в оренду земельних ділянок у Франції перебувають під суворим контролем органів влади¹⁰⁶.

Законодавством обмежено правомочність власника землі щодо розпорядження земельною ділянкою. Зокрема, якщо він планує розширити чи поділити свою сільськогосподарську земельну ділянку, то він зобов'язаний одержати відповідний дозвіл спеціального адміністративного комітету. Передача права власності на земельну ділянку оформляється офіційним документом – купчою, яку готує нотаріус. Усі угоди із земельними ділянками підлягають державній реєстрації¹⁰⁷.

Іспанське кримінальне законодавство, передбачаючи кримінально-правову охорону земель, пов'язує настання кримінальної відповідальності за посягання на відповідний порядок суспільних відносин, що порушується особою, з відповідними шахрайськими діями винуватого. Зокрема, у статтях 246 та 247 КК Іспанії до кримінально караних були віднесені добре відомі законодавству країн італо-іберійської групи правопорушення – зміна межових знаків, що посвідчують право на нерухоме

¹⁰⁵ Аграрне право України : підручник / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2003. С. 113.

¹⁰⁶ Нечипоренко О. Світова практика розвитку земельних відносин. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 156.

¹⁰⁷ Дроздюк Т. М. Правове регулювання ринку земель: світовий досвід та його використання для розвитку ринку земель в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 241.

майно, та незаконна зміна русла природної чи штучної водойми. Однак, вчені роблять важливе застереження: іспанський законодавець визнав злочинними лише ті прояви зазначених вище діянь, які призвели чи могли призвести до отримання прибутку на суму, що перевищує 400 євро¹⁰⁸. У ст. 251 передбачена відповідальність за такі діяння: а) відчуження або здача в оренду землі іншій особі, якщо особа неправдиво привласнила право розпорядження цією ділянкою, незалежно від того, чи мала особа таке право; б) розпорядження землею з приховуванням будь-якого обтяження на неї, або відчужуючи її, обтяжить земельну ділянку або відчужить її заново, до передачі набувачу, на шкоду йому або третім особам; б) укладання удаваної угоди на шкоду іншій особі.

Досить жорстко регулюється ринок земель у Данії. Перед тим як одержати дозвіл на придбання сільськогосподарських земель у власність, покупець має подати документи, що підтверджують його фінансову, технічну та професійну спроможність вести фермерське господарство, обробляти землю, зберігати родючість ґрунту й інші природні ресурси. Перед укладанням угоди купівлі-продажу земельної ділянки потенційний покупець повинен підтвердити наявність відповідної аграрної освіти та дати письмове зобов'язання, що на купленій земельній ділянці господарюватиме не менше восьми років. Датським законодавством передбачено, що фермер повинен «належним чином вести сільськогосподарське виробництво», в іншому випадку він буде позбавлений права на земельну ділянку. Після набуття у власність земель сільськогосподарського призначення фермер зобов'язаний проживати за місцем їх територіального розміщення¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Código Penal de España. URL: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.12t13.html#a246

¹⁰⁹ Ходаківська О. В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 32.

У Великій Британії формально вся земля належить королівській родині, але права на володіння цією землею вільно продаються, що дає змогу використовувати її досить ефективно. Змінити цільове використання земельної ділянки тут дуже складно. Та й купівля землі не означає, що її власник володітиме нею вічно: в окремих випадках вона може бути викуплена в нього примусово (за необхідності прокладання дороги, або на ній будуть знайдені поклади корисних копалин тощо). Власникам землі заборонено продавати її іноземцям¹¹⁰.

Забезпечення та гарантії володіння землею, контроль за рентою і компенсаційні умови регулюються Актом про сільськогосподарське землеволодіння, прийнятим у 1990 році. У розвитку аграрних відносин у Великій Британії беруть участь фермери, землевласники, наймані працівники. Найчастіше британська ферма являє собою сімейний бізнес. Фермери об'єднуються в кооперативи. В цій країні кооперація здійснюється в таких основних формах:

- кредитні кооперативно-державні системи, представлені традиційними кооперативами зі збуту та переробки сільськогосподарської продукції і постачання господарствам засобів виробництва;
- великі кооперативні об'єднання універсального характеру;
- кооперативні об'єднання на основі вертикальної та горизонтальної інтеграції, які мають національне регіональне значення;
- виробничі кооперативи на основі партнерства (товариства)¹¹¹.

¹¹⁰ Томсон П. Кому належить земля у Великобританії? *Пропозиція*. 2007. № 5. С. 8.

¹¹¹ Аграрне право України : підручник / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2003. С. 114.

Згідно з КК Польщі кримінально-правова охорона земель забезпечується нормами Глави XXII «Злочини проти навколишнього середовища». До них віднесено: забруднення вод, повітря або земель речовинами або речовинами з іонізуючим випромінюванням у такій кількості або в такому вигляді, що це може загрожувати життю або здоров'ю багатьох людей або спричинити знищення рослинного або тваринного світу у значних розмірах (ст. 182). Вчинення цього діяння можливе як з умисною (§ 1), так і з необережною (§ 2) формами вини, що впливає на диференціацію кримінальної відповідальності. Окрім того, за ст. 186 КК Польщі підлягає покаранню особа, яка всупереч обов'язкам не утримує в належному стані або не використовує пристрої, які захищають від забруднення води, повітря, землі або пристрої, які захищають їх від радіоактивного або іонізуючого випромінювання (§ 1), а також особа, яка передає будівельний об'єкт або комплекс об'єктів чи всупереч обов'язкам допускає користування ними особам, які не мають необхідних пристосувань (§ 2)¹¹². Держава стимулює розвиток індивідуального сільського господарства прийняттям низки нормативних актів – головним чином, законів. Серед них слід звернути увагу на Закони «Про зміни в Цивільному кодексі», «Про зміни в Цивільному процесуальному кодексі», «Про захист сільського господарства та лісних угідь», «Про зведення до одного місця земельних наділів», «Про поземельні книги та іпотеку», «Про Кооперативне право». Ці нормативні акти закріплюють досягнення продовольчої незалежності шляхом збільшення експорту, зменшення імпорту в кількісному асортименті, отримання позитивного сальдо торгівлі сільського господарства, динамічного та ефективного розвитку сільського господарства країни, стабілізації темпів його зростання, зменшення витрат та збитків. Держава забез-

¹¹² Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

печує себе продовольчими товарами, водночас покращується харчування населення. Привертає до себе увагу напрям формування ринку сільськогосподарських земель у сусідній із нами Польщі, де законодавчо були суттєво обмежені адміністративно-правові інструменти регулювання земельного ринку як у приватному, так і в державному секторі сільського господарства. Через системи економічної та законодавчої підтримки громадян, що виявили бажання купувати й орендувати землю, держава стимулює ринковий оборот земель. Спеціальні правила щодо обороту земель сільськогосподарського призначення визначені Законом про управління державними сільськогосподарськими землями (1991), а також Законом про формування сільськогосподарської системи (2003)¹¹³.

У Польщі ринок земель регулюється переважно економічними засобами. Держава через спеціально створене Агентство сільськогосподарської власності державної казни (АВРСП) здійснює викуп у селянських господарств земель та нерухомості й продає їх перспективним господарствам, малоземельним, молодим селянам тощо. Пріоритет надається покупцям, які мають належну кваліфікацію¹¹⁴.

Розвиток земельних відносин Угорщини в напрямі формування ринку сільськогосподарських земель опирається на Закон «Про податок за землю», яким встановлено низку пільг щодо оподаткування земель, а також диференційоване оподаткування залежно від суми річного доходу селян, що займаються сільськогосподарською діяльністю. Цим самим проявляється інтерес до землі як об'єкта ринку. В Угорщині, як і в інших східноєвропейських країнах, існують певні обмеження на купівлю-продаж землі. Це зумовлено передуду-

¹¹³ Маргин А., Коник О. Як регулюються ринкові земельні відносини у Польщі? *Землепорядний вісник*. 2011. № 3. С. 27–29.

¹¹⁴ Формування ринку землі в Україні. 2-ге вид., переробл. та допов. / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко та ін. ; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. Київ : Урожай, 2006. С. 29.

сім наданням пріоритетного права на купівлю земельної ділянки тим громадянам, які пов'язані з сільськогосподарською діяльністю і здатні забезпечити збереження і підвищення родючості ґрунтів та охорону земель. Максимальну величину земельної власності встановлено в Угорщині – 300 га на особу¹¹⁵. Крім цього, в Угорщині пріоритетне право на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення надається особам, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю і мають аграрну освіту¹¹⁶.

У цій країні покупцем земельної ділянки можуть бути лише громадяни Угорщини та держава в особі Національного земельного фонду. До того ж юридичні особи не можуть набувати у власність земельні ділянки. Землевласник може подарувати земельну ділянку тільки близьким родичам. При цьому громадяни інших країн можуть успадкувати земельну ділянку. А ось обмін земельними ділянками можливий тільки в межах одного населеного пункту і має бути рівноцінним. Передача в оренду земельної ділянки здійснюється через аукціон, встановлена також максимальна площа орендованої земельної ділянки – 2500 га на фізичну чи юридичну особу. Іноземна юридична особа може орендувати земельну ділянку в межах, встановлених законом.

Земельні відносини в Ізраїлі регулюються Основним законом «Про земельне володіння». Якщо звернутися до етапів становлення земельного сектора в Ізраїлі, то передусім слід зазначити, що першими почали викупувати землі в Палестині євреї. Куплені землі не мали персональної належності (їх купували для сімей переселенців, які оселилися групами - кібуцами), у зв'язку з чим був створений Єврейський націо-

¹¹⁵ Балян А. В. Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 117.

¹¹⁶ Формування ринку землі в Україні / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко та ін. ; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Урожай, 2006. С. 27–29.

нальний фонд, до якого перейшли усі кредити, куплені землі та всі наступні надходження. Єврейський національний фонд діє на основі статуту, відповідно до якого землі, куплені на об'єднані кошти фонду, є невід'ємною власністю цього єврейського народу, невід'ємною частиною держави¹¹⁷. Приватні фермери в Ізраїлі стверджують, що вони господарюють на своїй, приватній землі. Проте в нашому розумінні це зовсім не так. Уся земля в Ізраїлі належить державі й перебуває під суворим державним контролем щодо її використання. Фермери зазвичай орендують її в держави, але плата за цю оренду є настільки символічною, причому одноразовою, а термін оренди настільки тривалий (49 або 99 років), що, дійсно, умовно можна вважати її власністю фермера, хоча продати цю землю, віддати її в оренду іншому, чи розділити її на ділянки під час передачі у спадок він узагалі не має права¹¹⁸.

Земельне законодавство США об'єктом свого регулювання має переважно фермерську діяльність з використання земель, воно називається фермерським. Правове регулювання фермерського землекористування реалізується в межах спеціальної законодавчої галузі, інкорпорація якої зосереджена в окремому Титулі 7 «Agriculture» систематизованого Зібрання законів США (The Code of the Laws of the United States of America), а також вміщена в кодексі федеральних правил і в нормативних актах Міністерства сільського господарства США. Проте окремого сільськогосподарського законодавства не має, а на регулювання земельних відносин в аграрному секторі економіки поширюються норми Зведеного (уніфікованого) Комерційного кодексу США. В. Ф. Баранівський проаналізував кримінальне законодавство США та звернув увагу

¹¹⁷ Аграрне право України : підручник / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2003. С. 114.

¹¹⁸ Черевко Г. Інтенсифікація сільського господарства: приклад Ізраїлю. *Агроінком*. 2004. № 5–6. С. 86–87.

на особливість кримінальних правопорушень «білих комірців», яка виявляється в порушенні законодавства про охорону навколишнього природного середовища і характерна тим, що ними завдана шкода не якимось конкретним особам або категоріям осіб чи державним органам, а практично всьому населенню, у тому числі й майбутнім поколінням¹¹⁹. Подібний підхід до захисту земельних ресурсів та відносин, що виникають у процесі їх обігу та використання, дасть можливість вітчизняній правоохоронній системі більш якісно виконувати свої функції.

Сільськогосподарська земля у США є предметом купівлі-продажу. Ринок землі вільний, тому можна продавати сільськогосподарські землі будь-кому. Але існує багато обмежень при використанні. Наприклад, не можна змінювати цільове призначення земельної ділянки або будувати великі підприємства біля населених пунктів¹²⁰.

Земельний ринок Німеччини характеризується високим ступенем правової регламентації земельних відносин щодо трансакцій із земельними ділянками. Для стабілізації діяльності підприємств та компенсації втрати майна внаслідок земельної реформи у Німеччині запровадили продаж земель за пільговою ціною на особливих умовах. Зокрема, було введено заборону перепродажу протягом 20 років, в іншому разі договір попередньої купівлі буде скасовано і землі повернуто до BVVG. Крім того, не дозволялось передавати права власності та суборенди. У разі ж зміни структури власників більше ніж на 25% договір купівлі-продажу підлягає скасуванню.

В інших випадках у Німеччині здійснюється продаж сільськогосподарських та лісогосподарських земель за ринковою ціною на відкритих конкурентних засадах із урахуванням за-

¹¹⁹ Баранівський В. Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 70.

¹²⁰ Кірейцева О. В. Іноземний досвід формування земельного ринку. *Економіка АПК*. 2011. № 10. С. 175–176.

пропонованих умов господарювання на землі (робочі місця, інвестиції, збереження способу користування). Отримані в результаті продажу, здачі в оренду земель кошти використовуються на забезпечення діяльності BVVG, поліпшення стану земель в управлінні товариства, а надлишки передаються до федерального бюджету. З 1992 року до федерального бюджету перераховано близько 5,1 млрд євро надлишків. Площа земель, передана BVVG у 1996 році, становила 3,2 млн гектарів. Відтоді 1,5 млн га сільськогосподарських та лісогосподарських земель повернуто фізичним особам згідно із законом про майно, а також місцевим органам згідно із законом про розподіл майна.

Загалом у Німеччині запроваджено ліберальний ринок земель, на якому торгівля земельними ділянками між приватними особами (фізичні або юридичні особи) здійснюється без обмежень з боку держави. Однак, якщо йдеться про сільськогосподарські або лісові земельні ділянки, необхідне отримання відповідного дозволу від уповноважених органів влади¹²¹.

Усе наведене дає можливість дійти висновку про те, що законодавство та право зарубіжних країн надає важливого значення участі держави в регулюванні ринку земель. Гарантії та захист права приватної власності на землю закріплені в законодавстві цих країн шляхом встановлення складних процедур її відчуження; контролю за використанням земель та земельним обігом; здійснення перерозподілу земель, що використовуються, між землевласниками в цілях підвищення ефективності використання земельних фондів; встановлення відповідних обмежень щодо продажу земель сільськогосподарського призначення; неподільності сільськогосподарських земель, недопущення їх надмірної експлуатації тощо.

¹²¹ Урядовий портал. Україні вивчають досвід запровадження ринку земель у Європі. 13.06.2012. Прес-служба Державного агентства земельних ресурсів. URL:http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245299356&cat_id=244277212

Проаналізувавши норми низки зарубіжних країн, Р. О. Мовчан дійшов висновку, що незалежно від того, йдеться про незаконне заволодіння «землею» чи ж про незаконне заволодіння «нерухомим майном», парламентарії більшості країн одностайні в оцінці такого суспільно небезпечного прояву, як посягання на власність. Виняток становить македонський законодавець, який незаконне привласнення нерухомого майна зараховує до злочинів проти навколишнього природного середовища¹²². Кримінальному законодавству багатьох європейських держав відома відповідальність за таке діяння, як знищення межових знаків, при цьому якщо в одних країнах (держави германської групи кримінального права, Данія, Ісландія, Норвегія) зазначене правопорушення сприймається як певний різновид посягання на правосуддя, то в інших (країни французької та італо-бельгійської груп, Фінляндія, Швеція) – як посягання на власність.

Таким чином, проаналізоване кримінальне законодавство далекого зарубіжжя не подібне у частині кримінально-правової охорони земель на відповідну систему норм у Кримінальному кодексі України, що зумовлено особливостями регулятивного законодавства та традиціями охорони об'єктів довкілля у відповідній державі. Посадові особи, які вчинили злочини, що посягають на землі, можуть притягатися до кримінальної відповідальності за посадові злочини. Окрім того, кримінально-правова охорона земель у державах, кримінальне законодавство яких аналізувалося вище, в них не стоїть так гостро, як в Україні.

Для належної характеристики зарубіжної кримінально-правової охорони земель доцільно проаналізувати кримінальне законодавство держав ближнього зарубіжжя, які упродовж

¹²² Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 131.

тривалого часу розвивалися одночасно – кримінальні кодекси держав пострадянського простору.

Загалом відповідальність за певні різновиди порушень прав на землю передбачена кримінальними кодексами дев'яти країн (без урахування України) групи СНД: Азербайджан (ст. 188), Казахстан (ст. 201), Киргизія (ст. 207), Литва (ст. 298), Молдова (ст. 193), Таджикистан (ст. 338), Туркменістан (ст. 317-1) та Узбекистан (ст. 229-1).

У ст. 239 КК України передбачено відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля [82]. Деяко по-іншому описані ознаки відповідного складу злочину у КК держав пострадянського простору. Зазвичай предметом псування земель є землі, за винятком КК Молдови та Киргизії, в яких предметом злочину названо родючий шар ґрунту, а також ґрунт (КК Молдови).

Законодавець Латвії в одній статті об'єднав норми, в яких передбачається відповідальність за забруднення та псування землі, лісів або внутрішніх вод (наземних та підземних) або інший шкідливий вплив на них будь-яким способом. Кримінальна відповідальність за такі діяння настає лише у випадку, якщо винуватий вчинить їх повторно протягом року. Кримінальна відповідальність за відповідний злочин диференційована залежно від суспільно небезпечних наслідків: істотна шкода природньому середовищу, здоров'ю людей, майновим або іншим господарським інтересам; серйозні наслідки¹²³.

Заслужує на увагу і той факт, що, на відміну від ч. 2 ст. 239 КК України, у більшості країн близького зарубіжжя безпосередньо в диспозиціях відповідних кримінально-

¹²³ Уголовный кодекс Латвийской Республики : Закон от 17.06.1998 г. *Верховна Рада України*. URL: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>

правових норм вказується на виключно необережне ставлення винної особи до настання такого наслідку псування землі, як «смерть людини», а в ст. 291 КК Киргизії – і до будь-яких інших наслідків.

Таким чином, варто констатувати, що досліджувані діяння переважно охоплені главами або розділами кодексів країн, які встановлюють кримінальну відповідальність за завдання шкоди не тільки довірчості, а й власності, господарській діяльності, порядку управління та навіть правосуддю. Проведене компаративістське дослідження продемонструвало, що, як і в Україні, законодавець країн континентальної системи права здебільшого рухались шляхом криміналізації двох згаданих вище груп земельних правопорушень. Виявлено, що в більшості зарубіжних країн до системи кримінально-караних належить таке діяння, як самовільне зайняття (захоплення) земельної ділянки. Завдяки комплексному аналізу норм конституційного, кримінального та земельного законодавства країн близького зарубіжжя встановлено, що в тих із них, в яких зберігається монополія держави на розпорядження землею, самовільне зайняття останньої розцінюється як злочин проти наявної системи державного управління. Натомість у державах, в яких проголошено множинність та рівність усіх форм власності на землю, самовільне зайняття земельної ділянки (або інші подібні за змістом діяння) виправдано визнається злочином проти власності.

Тому доцільно врахувати європейську та світову практику правового регулювання ринку земель, адже в нашій державі на даний час простежується недостатня розробленість правових основ обігу землі, недосконалість усієї сучасної системи законодавства, яке регулює дані відносини, що є фактом, який стримує розвиток земельного ринку в цілому.

Земельне законодавство є дуже громіздким, мають місце дублювання норм у різних правових актах та колізії. Тому су-

часна сфера земельних відносин потребує правового узагальнення та кодифікації з метою надання ЗК України універсального характеру і приведення у відповідність із ним усього земельного законодавства¹²⁴.

У той же час національним кримінальним законодавством, на відміну від зарубіжних країн, не визначено відповідальність за порушення землекористування, внаслідок цього безпідставно змінюється цільове призначення сільськогосподарських земель, їх дрібнять на невеликі ділянки, унеможливаючи таким чином збереження для ведення цілеспрямованої сільськогосподарської діяльності на великих земельних площах. Крім того, як такі, що можуть бути враховані під час удосконалення КК України, виділені положення іноземного кримінального законодавства, відповідно до яких: відповідальність за забруднення природних ресурсів не пов'язується з порушенням спеціальних правил; диференціюється відповідальність за умисні та необережні прояви такого забруднення; посилюється відповідальність за прояви псування земель, вчинені в зоні надзвичайної екологічної ситуації; кримінально караним визнається й незаконне заволодіння частиною земельної ділянки; будівництво визнається або кваліфікуючою ознакою незаконного зайняття земельної ділянки, або формою злочинного порушення прав на землю.

¹²⁴ Мілімко Л. В. Правове регулювання відносин права власності на землю та землекористування в Україні. *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 423–428.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1. Стан і тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні

У науковій літературі кримінологічну характеристику розглядають як комплексне поняття, що охоплює поширеність відповідної протиправної поведінки, її різновидів, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце та час вчинення, а також особливості особистості суб'єктів злочинів¹²⁵.

В українській кримінології переважає вужче розуміння поняття кримінологічної характеристики окремих видів злочинів. Так, у словнику кримінологічних і статистичних термінів зазначається, що кримінологічна характеристика злочинності – це сукупність статистично виражених ознак злочинності, окремих її видів та рис особистості злочинців, які використовуються для наукового аналізу¹²⁶. Дещо подібне поняття даєть-

¹²⁵ Кримінологія: академ. курс. / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків : Кондор, 2018. 588 с. ; Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

¹²⁶ Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков : ИИПП АПРн Украины, Гимназия, 2001. С. 43.

ся в короткому словнику кримінологічних термінів. Так, під кримінологічною характеристикою розуміється опис ознак, закономірностей, факторів, наслідків злочинності або окремих її видів, а також рис особистостей злочинців (окремих їх типів)¹²⁷. Слушною, на наш погляд, є позиція І. М. Даньшина, який привертає увагу до того, що термін «кримінологічна характеристика окремих видів злочинів» охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки¹²⁸.

У кримінології зазвичай під поняттям «рівень злочинності» розуміється «...визначена в абсолютних числах загальна кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу»¹²⁹. Структура злочинності «...має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють»¹³⁰. Динаміка злочинності – це показник, «...що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду. Показником динаміки злочинності здебільшого є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхнє збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, взятого для порівняння»¹³¹.

Отже, дослідження стану екологічної злочинності в Україні передбачає отримання всебічної та об'єктивної інформації

¹²⁷ Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник кримінологічних термінів : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 1999. С. 22.

¹²⁸ Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. С. 8–9.

¹²⁹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. С. 156.

¹³⁰ Там само

¹³¹ Там само

про рівень, структуру та динаміку кримінальних правопорушень цієї категорії. Знання реальної ситуації про стан таких злочинів необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності органами державної влади.

Кримінологічна характеристика становить сукупність певних відомостей про визначений злочин або їхню групу, що використовується для протидії ним. Акцентуємо увагу на тому, що кримінологічна характеристика, так само як і розроблення комплексу заходів із профілактики злочинів, виступає однією зі складових цілісної системи запобігання злочинам. Таким чином, розуміння такого явища, як кримінологічна характеристика, прямо ґрунтується на визначенні його змісту, набору тих кримінологічно значущих ознак, що включається до кримінологічної характеристики.

Як правильно зауважив А. М. Бабенко, загальнодержавні середні показники та тенденції злочинності, на яких ґрунтується сучасна кримінологічна теорія і практика, не повною мірою враховують регіональну специфіку злочинності. Врахування під час організації запобігання злочинам лише загальнодержавних показників призводить до односторонності у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що зумовлює викривлення реального стану. За таких умов державні та правоохоронні органи не працюють на випередження злочинності, втрачають ініціативу, своєчасно не локалізують осередків спалаху злочинності в окремих регіонах – «донорах злочинності». Внаслідок цього відбувається суттєве зниження ефективності заходів, спрямованих на запобігання злочинності в країні¹³².

У свою чергу, проаналізувавши різні точки зору щодо поняття «кримінологічна характеристика», Ю. А. Турлова під

¹³² Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 40 с.

кримінологічною характеристикою екологічної злочинності розуміє опис і аналіз характерних властивостей, закономірностей та ознак цього явища шляхом визначення узагальнюючих показників, що відображають статистичну поширеність, інтенсивність, структуру та тенденції злочинів названої категорії. Тому надання кримінологічної характеристики екологічній злочинності передбачає отримання об'єктивної інформації про рівень, структуру, географію, інтенсивність (зокрема в регіональному вимірі), динаміку та прогноз щодо злочинів цієї категорії, а також оцінку рівня латентності екологічної злочинності та її окремих видів і факторів, що її зумовлюють¹³³.

Слушним є зауваження О. В. Тихонові про те, що сприймаючи кримінологічну характеристику як сукупність певних статистичних показників, які ілюструють тенденції злочинних явищ, можна побудувати ретроспективну модель певного виду злочинності та побудувати її перспективну модель¹³⁴.

Таким чином, знання реальної ситуації про вказані параметри екологічної злочинності необхідне для розроблення та вжиття запобіжних, адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності.

З огляду на це, вважаємо, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки загальної злочинності, екологічної, проти довілля, проти власності, а саме: рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність тощо. Такі показники дають змогу забезпечити реалізацію призначення кримінологічної характеристики щодо встановлення її детермінантів

¹³³ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 74.

¹³⁴ Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 249.

і взагалі кримінологічної ситуації, а також сприяють розробленню та впровадженню заходів і засобів запобігання злочинам. Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується дослідження як причин і умов, так і її запобігання¹³⁵.

Структура злочинності є одним із основних складових елементів кримінологічної характеристики екологічної злочинності. На відміну від розглянутих у попередньому підрозділі показників рівня та інтенсивності, які характеризують екологічну злочинність із кількісної сторони, структура злочинності є якісним показником, що розкриває її склад і внутрішню побудову, тобто співвідношення між складовими елементами, що утворюють екологічну злочинність як явище¹³⁶.

Якщо кількісна характеристика екологічної злочинності знаходить прояв у числовому розмірі, зокрема всіх учинених екологічних злочинів, то її якісна характеристика розкривається через з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також відносин, у яких відображено істотні властивості одиничного злочину. Крім того, якщо кількісні показники характеризуються доволі значною варіативністю, змінами, що залежать від впливу багатьох факторів, зокрема від досконалості системи обліку кримінальних правопорушень, рівня довіри населення до правоохоронних органів, то якісні ознаки достовірніше відображають характерні властивості та параметри екологічної злочинності. Отже, якісна визначеність екологічної злочинності як соціального явища забезпечується проявом її сутності, закономірного порядку організації, взаємодією та співвідношенням між її окремими структурними еле-

¹³⁵ Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С. 79.

¹³⁶ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 86.

ментами. Розподіл сукупності облікованих фактів вчинення екологічних злочинів на окремі види та їх кількісні співвідношення з цілим – екологічною злочинністю – становить її структуру.

Структура (від лат. *structura* – будова, порядок, зв'язок) становить сукупність істотних, відносно стійких, закономірних зв'язків між частинами (елементами) об'єкта, що забезпечують його єдність¹³⁷.

А. М. Бабенко зауважує, що в регіональних кримінологічних дослідженнях структуру злочинності розглядають не лише як сукупність елементів, що її утворюють, а і як характер їх взаємозв'язків. За допомогою вивчення структури злочинності фіксують закономірні взаємозв'язки різних елементів злочинності, підтверджують її здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, а також пристосовувати середовище для свого існування та розвитку¹³⁸.

З позицій статистичного аналізу, який ми використовуємо під час дослідження екологічної злочинності, її структура – це внутрішня організація сукупності її первинних елементів (екологічних злочинів), що внаслідок наявності закономірностей розвитку екологічної злочинності як соціального явища виявляють певні тенденції, або прагнення до тих чи інших центрів групування, за якого зберігаються властивості статистичної сукупності (екологічної злочинності) як цілісного явища¹³⁹.

Ускладнення криміногенної ситуації в Україні зумовлює необхідність подальших пошуків більш ефективних заходів запобігання злочинності. Одним із перспективних напрямків кримінологічних досліджень є вдосконалення вітчизняної

¹³⁷ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. С. 611.

¹³⁸ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 65.

¹³⁹ Турлова Ю. А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Право України*. 2017. № 5. С. 139–140.

системи запобігання на основі отриманих комплексних знань про закономірності функціонування та детермінації регіональної злочинності, що являє собою: 1) всебічне вивчення «регіональних особливостей злочинності»; 2) виявлення закономірностей, що відображають територіальне спільне й відмінне у стані, регіональній структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдженості злочинності; 3) групування регіонів за рівнем кримінальної враженості територій. Основною метою дослідження регіональної злочинності є виявлення закономірностей функціонування системи регіональної злочинності. Інформація про такі закономірності має бути покладена в основу системи запобігання злочинності в регіонах.

Система злочинів у сфері земельних відносин є складною. Вона складається з кількох груп кримінальних правопорушень, що посягають на відносини у сфері довкілля, службової діяльності, власності. Ядро цієї злочинності утворюють злочини, передбачені статтями 197-1, 239, 239-1, 239-2, 254 КК України.

Як свідчать наведені відомості, за п'ятнадцятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 213% (відповідно темп зростання до 2002 р. становив 313%). Найстрімкіше збільшувалась кількість екологічних злочинів у 2003 р. – темп зростання до попереднього року становив 158%, а також у 2013 та 2016 рр. – показники темпу зростання становили 133 та 124% відповідно. На нашу думку, щодо причин такого зростання, якими, найімовірніше, є як посилення обліково-реєстраційної дисципліни керівництвом правоохоронних органів, так і штучні маніпуляції зі статистикою. Це особливо актуально щодо екологічних злочинів, у яких здебільшого відсутні процесуально визнані потерпілі та велика частина яких учинені в умовах неочевидності.

Зниження абсолютних показників екологічної злочинності відбувалось у 2004, 2006, 2008, 2010 та 2014 рр. – темп зниження становив 94,6, 89,3, 93,9, 95,2 та 90,2% відповідно.

Аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на фоні стійкої загальної тенденції до їх зростання. Так, якщо частка злочинів у сфері охорони рослинного світу збільшилась у структурі екологічної злочинності на 16,5%, то частка злочинів у сфері охорони тваринного світу, навпаки, зменшилась на 34,6% – з 47,7% у 2002 р. до 13,1% у 2016 р. Також більше ніж утричі зросла частка злочинів у сфері охорони надр – з 4,3 до 15,3%. Питома вага злочинів проти екологічної, ядерної, радіаційної, біологічної безпеки зменшилась на 0,5%, водночас їх абсолютна кількість зросла з 27 у 2002 році до 66 у 2016 році¹⁴⁰.

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що доля екологічної злочинності у структурі злочинності, незважаючи на загальну тенденцію до збільшення, залишається незначною та становить 0,3–0,5%.

Водночас суттєвим є приріст кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за останні десять років з 387 (2009 р.) до 1669 (2020 р.), а їх частка у структурі екологічної злочинності становить 4,8%. У 2015–2020 роках вручено повідомлення про підозру 554 особам (2015 р. – 194, 2016 р. – 177, 2017 р. – 71, 2018 р. – 47, 2019 р. – 20, 2020 р. – 45), направлено до суду 533 кримінальні провадження (у 2015 р. – 192, 2016 р. – 167 (приріст до попереднього року – -13%), 2017 р. – 68 (-60%), 2018 р. – 42 (-39%), 2019 р. – 20 (-52%) та 2020 р. – 44 (+110%)), з них з обвинувальним актом – 448; з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 85. Кримінальні правопорушення, в яких провадження закрито – 600 (2015 р. – 279, 2016 р. – 103, 2017 р. – 48, 2018 р. – 44, 2019 р. – 57, 2020 р. – 69). Встановлена сума матеріальних збитків (у млн грн): у 2015 р. – 4482,23; 2016 р. – 1914,3; 2017 р. – 426,77;

¹⁴⁰ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.

2018 р. – 798,27; 2019 р. – 44,81 та 2020 р. – 689,10. Необхідно відзначити, що серед загальної кількості кримінальних правопорушень, предметом злочинного посягання яких є земельна ділянка, значну частину займають кримінальні правопорушення корупційної спрямованості у сфері службової діяльності за ст. 364 (20%), ст. 366 (58%) та ст. 368 (12%) КК України¹⁴¹.

Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація в земельній сфері загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що зумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (71% кримінальних правопорушень залишаються невиявленими).

Актуальність вивчення проблеми латентності злочинності, у тому числі екологічної, визначається необхідністю реалізації відправних принципів кримінально-правової політики, зокрема принципу невідворотності кримінальної відповідальності особи, котра вчинила злочин. З огляду на надзвичайно високий рівень латентності екологічних злочинів, що в науковій літературі визначається як такий, що дорівнює 95–99%, зазначений принцип має декларативний характер. Латентна (прихована) екологічна злочинність, яка становить разом із зареєстрованою фактичну злочинність, з низки причин створює перепони для адекватної боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля. Не маючи відомостей про фактичні розміри екологічної злочинності, її рівень, структуру, динамі-

¹⁴¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Довідка про злочини, учинені в Україні за 2014–2020 рр.: службовий документ. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2021. 124 с.; Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Весівтнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.

ку, неможливо визначити потрібні для боротьби з нею кількості сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан екологічної злочинності й не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем. Немає також можливості для розроблення правильної тактики і стратегії протидії екологічній злочинності, у тому числі правозастосовної і законодавчої діяльності. Неможливо реально оцінити ефективність екологічної профілактики та дієвість екологічного законодавства¹⁴².

Крім того, численні факти nereагування правоохоронних органів на вчинені екологічні злочини, стаючи відомими населенню, знижують довіру до правоохоронної діяльності. Все це в сукупності з очевидними наслідками названих посягань негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві та зумовлює недовіру громадян до здатності держави забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів.

При цьому екологічна, економічна, соціальна, політична та моральна шкода від латентної складової злочинності за масштабами не тільки не поступається, а навпаки, перевищує аналогічні наслідки зареєстрованої частини злочинності, зважаючи на те, що латентність, беручи участь у формуванні причинного комплексу злочинності, є однією з форм її самодетермінації¹⁴³.

¹⁴² Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2004. № 5. С. 86.

¹⁴³ Турлова Ю. А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали I Щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 вер. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 201.

Очевидно, протидія екологічній злочинності була б ефективною, якби охоплювала відповідні заходи щодо латентної її складової.

Для дослідження географії екологічної злочинності доцільне застосування відносних показників, у яких урахується різниця між кількістю населення в окремих територіальних одиницях, а саме спеціальні коефіцієнти злочинності, що дає змогу виявити кримінальну ураженість певного регіону та провести порівняльний аналіз стану екологічної злочинності на різних територіях.

Зіставлення рівня облікованих екологічних злочинів у різних областях України дає можливість визначити регіони, в яких зазначені посягання є найбільш поширеними. Так, за 2014–2016 рр. найвищими середньорічними значеннями характеризувались Рівненська (255), Львівська (209) та Дніпропетровська (206) області, найнижчими – місто Київ (43), Кіровоградська (49) та Тернопільська (51) області¹⁴⁴.

Відповідно до проведених Ю. А. Турловою розрахунків, до першої квінти з найвищими показниками інтенсивності екологічної злочинності (червоний колір на картограмі) увійшли Рівненська (22), Херсонська (16,9) та Житомирська (14,6) області. Другою за ранжуванням спеціального коефіцієнта екологічної злочинності є квінта (на картограмі – помаранчевий колір), яку утворюють Полтавська (13), Івано-Франківська (12,6), Волинська (12,4), Чернігівська (12,1) та Закарпатська (11,7) області. До третьої квінти (жовтий колір) належать Київська (11,2), Луганська (10,3), Черкаська (9,8), Миколаївська (9,5), Запорізька (8,9). Четверту квінту (зелений колір) становлять Сумська (8,7), Львівська (8,2), Хмельницька та Чернівецька (обидві – 6,9), Дніпропетровська (6,3) та Донецька (5,4). До групи областей, що характеризуються найнижчими показниками

¹⁴⁴ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 102.

інтенсивності (блакитний колір), віднесено Кіровоградську (5), Тернопільську (4,8), Одеську (4,7), Харківську (4,1), Вінницьку (3,2) області та місто Київ (1,5)¹⁴⁵.

Аналіз територіального розподілу екологічної злочинності доцільно проводити як у цілому щодо екологічних злочинів усіх категорій, так і стосовно окремих видів.

Дослідження «географії» дозволило зробити висновок, що збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень спостерігається в усіх регіонах України. Найбільші значення спеціальних коефіцієнтів екологічної злочинності мають Рівненська (22), Херсонська (16,9) та Житомирська (14,6) області, а найвищими показниками інтенсивності кримінальних дій у сфері земельних відносин характеризуються великі, промислово розвинені регіони (Дніпропетровська, Одеська та Харківська області, м. Київ), що зумовлюється незаконним відведенням земельних ділянок не за призначенням.

Загалом, варто виокремити такі тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин:

- протягом 2015–2020 рр. було обліковано 8 254 екологічні кримінальних правопорушень, у середньому 2292 злочини щорічно;
- питома вага екологічної злочинності в загальній структурі злочинності є стабільно незначною (0,28–0,67%), її зростання зумовлене тим, що збільшення рівня екологічних кримінальних правопорушень суттєво випереджає зростання абсолютних показників загальної злочинності; середнє значення вказаного показника становить 0,47%;
- спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності перебуває в межах від 2,6 до 9,9 злочинів на кожні 100 тис. осіб (у середньому – 5,1), його стабільне зростання протягом

¹⁴⁵ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 102.

усього аналізованого періоду зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення;

- розраховано середній темп зростання екологічних кримінальних правопорушень (1,085); аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на тлі стійкої загальної тенденції до їх зростання – за п'ятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 313%;

Підводячи підсумки, зазначимо, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки екологічної злочинності та проти довілля (рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність). Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення детермінантів, особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується запобігання таким протиправним діям. Протягом 2015–2020 років було виявлено 1669 екологічних кримінальних правопорушень у сфері охорони земель, або 5% від усієї кількості екологічних злочинів. З них найбільшу частку становить самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК) та забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 59%. Питома вага безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) становить 21%. Найменшими в цій групі кримінальних правопорушень є частки незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) і незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) – 12 та 8% відповідно. Однак такі посягання доповнили КК України лише в 2009 р., а від-

так питома вага цих кримінальних правопорушень у структурі всіх екологічних кримінальних правопорушень у сфері охорони земель протягом останніх років постійно зростає.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні

Феномен криміналізації суспільства на початку ХХІ століття є одним з визначальних у процесі загальноцивілізаційного розвитку, вносячи до нього корективи, що ставлять під сумнів етичну основу багатьох державних та міждержавних конгломератів, окремих елементів позитивного права, руйнують моральний фундамент як базовий, вітальний елемент колективної безпеки окремого суспільства й людства в цілому. Кримінальна загроза сьогодні стоїть в одному ряду з екологічною серед найбільш суттєвих чинників обструкції виживання і розвитку біологічного виду *homo sapiens*. У зв'язку з цим одним із першочергових завдань наукового співтовариства видається всебічне вивчення детермінаційного комплексу злочинності й вироблення на цій підставі ефективних, сучасних, системних та перспективних заходів запобігання¹⁴⁶. Тому запобігання злочинам у будь-якій сфері пов'язано із з'ясуванням джерел злочинів та інших правопорушень.

Неможливо запобігти кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері земельних відносин, не вивчивши їх природу, сутність, закономірності розвитку, причини, що їх відтворюють та негативні наслідки. Успішне проведення запобіжної

¹⁴⁶ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса-плюс, 2013. С. 114–115.

роботи можливе лише на основі науково обґрунтованих уявлень про причини злочинності, глибокого розкриття умов, з якими пов'язана злочинність у тій чи іншій сфері.

Питання про причинність у кримінології аж ніяк не є відосбленим, локальним. Воно сягає проблеми більш високого порядку – загальнонаукової, філософської проблеми причини і наслідку. Очевидно, що тільки розібравшись у загальних закономірностях, можна екстраполювати їх на окремі, більш вузькі сфери. Розуміючи це, дослідники-кримінологи намагаються пов'язати свої уявлення про причинний зв'язок з тими положеннями, які вони черпають з філософських джерел. Але при цьому видно, що представники правових наук прагнуть звести до мінімуму філософську базу своїх розробок, оскільки для того, щоб зорієнтуватися у величезному масиві філософської літератури, треба надовго відхилитися від вирішення своїх безпосередніх задач. Тому поза межами аналізу зазвичай залишається та обставина, що у філософії єдності думок немає практично із жодної проблеми зокрема і з питань причинного зв'язку. Це особливо помітно зараз, в умовах вільної від ідеологічного тиску філософії. Багатоплановість проблем причинності у кримінальному праві, їх пов'язаність з філософією і породжує розмаїття поглядів, позицій, теорій, на які багата кримінально-правова наука, але які, на жаль, не завжди допомагають у вирішенні конкретних життєвих проблем¹⁴⁷.

Причинність у кримінології ніколи не реалізується в «чистому» вигляді, звільненому від присутності інших форм зв'язку, і тільки абстрактно може бути відділена від них. Однак така абстракція може бути плідною й ефективною, оскільки допомагає розкрити причинність кримінальних явищ як основи, на якій ґрунтується вся система соціальних явищ. Але коли причинний зв'язок розкритий, ми повинні знову поверну-

¹⁴⁷ Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монографія. Харків : Право, 2003. С. 19.

тися до цілісної картини криміногенності, тобто впровадити вивчення причин у складну мережу взаємозалежностей. Усі форми причинного і функціонального зв'язку охоплюються одним поняттям детермінації. Детермінація – вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та причинну зумовленість усіх явищ. Вона протистоїть індетермінізму, котрий заперечує загальний характер причинності. Дійсно, причинність у кримінології ніколи не реалізується в «чистому» вигляді, звільненому від присутності інших форм зв'язку, і тільки абстрактно має можливість відокремитися від них. Однак така абстракція може стати плідною і ефективною, оскільки допомагає розкрити причинність кримінальних явищ як основи, на якій ґрунтується вся система соціальних явищ. Але коли причинний зв'язок розкритий, ми повинні знову повернутися до цілісної картини криміногенності, тобто впровадити вивчення причин у складну мережу взаємозалежностей. Усі форми причинного і функціонального зв'язку охоплюються одним поняттям детермінації. Детермінація – вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та причинну зумовленість усіх явищ. Вона протистоїть індетермінізму, котрий заперечує загальний характер причинності.

Процес детермінації злочинності являє собою складну взаємодію різних форм зв'язків: не тільки причинних, але також функціональних, статистичних, зв'язків стану та інших. При вивченні детермінації злочинності важливий облік специфіки соціального детермінізму. Головна його особливість полягає в тому, що в суспільстві всі зв'язки виступають у формі відносин між людьми – цілеспрямованих зв'язків. Перетворення можливості в дійсність у суспільстві відбувається завжди при активній участі людей.

Поняття детермінації, як зазначає А. П. Закалюк, відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість

предметів, явищ, процесів. Відповідно до цього детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов’язана та якими вона зумовлена. Завданням сучасної кримінології є не лише визначення і подання теоретичних положень процесу детермінації злочинів і злочинності, а й оптимальне розкриття застосування цих положень у практичній діяльності, насамперед у діяльності щодо аналізу злочинності та організації запобігання її проявам¹⁴⁸.

Коли ми кажемо про детермінізм, то маємо на увазі визначення загального взаємозв’язку, взаємодії всіх речей, об’єктів, явищ та процесів, тобто детермінація – найбільш загальна категорія, що характеризує залежність одних явищ, процесів і станів від інших, свідчить про зв’язок між речами та явищами. Саме в такому значенні поняття «детермінація» використовується в науковій літературі. У кримінології цей термін є об’єднуючим для термінів «причини» та «умови».

Діалектичний детермінізм (від лат. *determinio* – «визначаю») висловлює зв’язок підстави і похідного, причини і наслідку, умов і обумовленого, зв’язок опосередкування. Детермінізм означає зв’язок, який має залежність речей (властивостей речей і відношень між ними, подій, процесів, станів) у їх існуванні і зміні від будь-яких факторів. Види детермінації різноманітні: причинний, що обумовлює; кореляційний, функціональний; зв’язок станів; системно-структурний та ін. У філософській літературі зазначалося, що існує 32 види детермінації, однак розкрито менше однієї третини. Розрізняють причинні та непричинні детермінації. До останньої належить статистична кореляція, зв’язок станів, системно-структурна детермінація та ін. Типологія детермінації за формами заснована на ступені (силі) залежності:

¹⁴⁸ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

1) жорстка детермінація (однозначний зв'язок); 2) кореляційні зв'язки; 3) імовірнісні зв'язки; 4) розпливчасті зв'язки. За часом розрізняється детермінація минулим, сьогоденням і майбутнім. За способами – детермінація динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна, імовірнісна), інформаційна та фізична. За природою: матеріальна й ідеальна (цільова)¹⁴⁹.

Таким чином, кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. До процесу детермінації належать причини, умови, корелянти. Детермінація включає різні зв'язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв'язки стану, структурно-системні тощо. Система охоплює всі три види детермінації в часі: детермінація минулого, теперішнього та майбутнього і є різновидом соціальної, статистичної (ймовірної), ідеально-цільової детермінації.

Детермінація – це зв'язок, що включає різні функції та залежності: спричинення, опосередкування і обумовлення. Серед детермінантів важливішими щодо впливу є причини (спричинення) та умови (обумовлення). Корелянти відтворюють кореляційний зв'язок, який згодом, у міру визначення його природи, може конкретизуватися в інший вид зв'язку (обумовлення, опосередкування тощо). Системно-структурна детермінація відображає лише системні та структурні зв'язки. Види детермінантів і детермінації в наведеному значенні повинні використовуватися і подібним чином визначатися та класифікуватися в теорії детермінації злочинності.

У кожній ланці причинного ланцюга, крім самої причини, наявні й інші, пов'язані з нею детермінанти, зокрема обов'язково: умови формування причини цієї ланки та умови, які сприяють настанню наслідку дії зазначеної причини. У цій ланці можуть бути присутні й інші різновиди детермінантів,

¹⁴⁹ Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 23.

зокрема корелянти. Всі детермінанти цієї ланки становлять її *детермінуючий комплекс*.

Процес детермінації злочинності являє собою складну взаємодію різних форм зв'язків: не тільки причинних, але також функціональних, статистичних, зв'язків стану та інших. При вивченні детермінації злочинності важливий облік специфіки соціального детермінізму. Головна його особливість полягає в тому, що в суспільстві всі зв'язки виступають у формі відносин між людьми – цілеспрямованих зв'язків. Перетворення можливості в дійсність у суспільстві відбувається завжди при активній участі людей.

Найчастіше терміном «детермінанти злочинності» в науковій літературі охоплюються причини та умови вчинення злочинів. На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок¹⁵⁰. Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, а й для практики, оскільки дає змогу вести боротьбу із злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись.

Фахівці вітчизняної кримінології дотримуються соціально-психологічного підходу, основною якого вважається причина злочинності в деформації суспільної психології, яка породжує вплив на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів¹⁵¹. Прихильником особистісного підходу є вітчизняний учений А. П. Закалюк, який у сфері побутової психології людей (так звана індивідуалістична психологія) визначав безпосередні причини злочинності як соціального

¹⁵⁰ Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. С. 79.

¹⁵¹ Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. С. 306–314.

явища, а отже, причини існування і зміст особливостей цієї психології прямо не зумовлюють злочинність і тому можуть розглядатися лише як її умови¹⁵². У свою чергу В. В. Голіна та Б. М. Головкін стверджують про криміногенно-деформовану суспільну свідомість, яка зумовлює масову (колективну) злочинну діяльність¹⁵³.

Причини відрізняються від умов злочинності, під якими розуміється комплекс явищ, що не породжують злочинність, але впливають на неї та сприяють її виникненню й існуванню. Критичним є твердження, що причини та умови є тотожними поняттями, хоч у деяких випадках причина злочинності може виступати умовою злочинності і навпаки. Деякі кримінологи, крім причин та умов, виділяють ще й інші детермінанти (зокрема кореляцію, функціональний зв'язок, зв'язок станів). А. Ф. Зелінський пропонує у кримінологічних дослідженнях використовувати чотири види зв'язків: генетичний (причинний), зв'язок станів, розвитку і взаємодії¹⁵⁴. А. П. Закалюк виокремлює кореляти злочинності й детермінанти іншого (не кореляційного) зв'язку, в тому числі й функціональну залежність¹⁵⁵.

У другій половині ХХ ст. докорінних змін зазнали як методи, засоби та інтенсивність сільськогосподарського виробництва, так і вплив промисловості та її відходів на стан земельних ресурсів, передусім земель сільськогосподарського призначення. Негативними наслідками цього стали суттєве збільшення антропогенного навантаження на землі, забруднення земель промисловими та побутовими відходами, псування сільсько-

¹⁵² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 206–212.

¹⁵³ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. С. 11.

¹⁵⁴ Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

¹⁵⁵ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 185–192.

господарських угідь під час будівництва тощо¹⁵⁶. Так, аналізуючи підстави криміналізації безгосподарського використання земель, Н. Ю. Цвіркун зазначає, що землекористування за сучасних умов характеризується значним рівнем сільськогосподарського освоєння території, зокрема її розораністю, якій немає аналогів у світі. Тривале, часто нераціональне використання ґрунтів, надмірне механічне оброблення, застосування важкої агро- і меліоративної техніки, значне внесення мінеральних і недостатнє органічних добрив, застосування отрутохімікатів, недотримання ґрунтозахисних технологій призвели до незворотного погіршення властивостей ґрунтів, втрати гумусу, значного ущільнення кореневмісного шару. Внаслідок цього в ґрунтах відбуваються кількісні та якісні зміни структури: послаблюється інтенсивність макроагрегації, погіршуються водно-повітряний і тепловий режими кореневого шару та умови живлення рослин. Перераховані процеси посилюють ерозію та порушують екологічні і продуктивні функції ґрунтів¹⁵⁷.

Із проголошенням же незалежності України в державі та суспільстві поступово змінюється ставлення до землі – від ставлення до останньої як до об'єкта господарювання з невичерпними ресурсами до визнання її одним із найважливіших елементів довкілля; природним ресурсом, який за умови його безгосподарського використання втрачає свої корисні та життєво необхідні для суспільства властивості. Послідовним, так би мовити, законодавчим результатом такого переосмислення стало визнання землі основним національним багатством України, яке перебуває під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 Конституції України).

¹⁵⁶ Оверковська Т. Історико-правові аспекти формування законодавства України щодо охорони земель від забруднення та псування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2006. Вип. 72. С. 35.

¹⁵⁷ Цвіркун Н. Ю. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони безгосподарського використання земель. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 104.

В Основному Законі країни закріплений важливий конституційний принцип регулювання земельних відносин, який означає, що, по-перше, норми правової охорони земель мають бути більш чіткими та більш жорсткими порівняно з нормами, які стосуються охорони інших видів національного багатства (інших видів природних ресурсів, промислових підприємств, транспортної інфраструктури тощо), а по-друге, зазначений принцип означає, що органи державної влади всіх рівнів та органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити втілення його в життя. За таких умов цілком логічним виглядає факт наявності вже у первинній редакції чинного КК України норм, якими передбачається кримінальна відповідальність за такі порушення земельного законодавства, як забруднення або псування земель та безгосподарське використання земель (ст. 239, 254 КК України відповідно), які виступають одним із тих інструментів, що дозволяють органам державної влади та місцевого самоврядування втілювати в життя конституційний імператив про особливу охорону землі як основного національного багатства.

Особливим об'єктом земельних відносин є ґрунт. І з плином часу в Україні дедалі більшого поширення почали набувати протиправні дії, предметом яких виступали саме ґрунти. Крім того, йдеться і про таке посягання на земельні відносини у сфері охорони ґрунтів, як штучне утворення земельних ділянок, особливо в межах прибережних захисних смуг та зонах особливого використання земель (намив, засипка тощо) без оформлення необхідної проектної документації та отримання дозволу на проведення таких робіт. Зокрема, свідченням неабиякої поширеності останнього стало те, що Верховна Рада України на законодавчому рівні вимушена була визнати відповідну проблему, доповнивши ЗК України положеннями, якими, з одного боку, передбачалося, що до земель державної та комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну, належать

зокрема і землі, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів, а з іншого – штучне створення земельної ділянки, зокрема з порушенням установлених правил, визнавалось однією з підстав для набуття державою або територіальними громадами (за межами та у межах населених пунктів відповідно) права власності на землю (статті 83–84 ЗК України).

Ураховуючи ж те, що розглядувані вище порушення повною мірою не охоплювалися ні ст. 239, ні ст. 254 КК України, законодавець був змушений вдатися до усунення відповідних прогалин у кримінально-правовому регулюванні, наслідком чого стало ухвалення Закону України від 15 листопада 2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля», яким, окрім іншого, було передбачено доповнення КК України двома новими нормами – ст. 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» і ст. 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах».

Так, підставою для криміналізації діянь, передбачених ст. 197-1 КК України, стала сукупність таких причин, як несприятлива динаміка самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, необхідність посилення охорони передбачених ч. 2 ст. 14 Конституції України прав на землю, а також помилка у проведеній раніше, а саме під час ухвалення чинного КК України, декриміналізації відповідних діянь.

Розвиток зовсім інших процесів зумовив необхідність криміналізації порушень земельного законодавства «екологічного» характеру.

Зокрема, підставами для криміналізації діянь, передбачених ст.ст. 239 та 254 КК України, стали науково-технічний прогрес, побічними наслідками якого стало забруднення та псування земель, а також значне зростання антропогенного навантаження на них; необхідність, з одного боку, посилення охорони конституційних прав і свобод особистості, зокрема права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50 Конституції України), а з іншого – створення належних кримінально-правових гарантій реалізації конституційних положень про визнання землі основним національним багатством України, яке перебуває під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 Конституції України); а також зміна державного та суспільного ставлення до землі, внаслідок якого остання перестала сприйматись як об'єкт господарювання з невичерпними ресурсами.

Що ж до діянь, передбачених ст.ст. 239-1 та 239-2 КК України, то, крім необхідності посилення охорони конституційних прав і свобод особистості, підставою для їх криміналізації стало виникнення нових, тих, що не існували (майже не існували) раніше, видів суспільно небезпечної діяльності людей – незаконного зняття родючого шару ґрунту та штучного утворення земельних ділянок, особливо на землях водного фонду¹⁵⁸.

Встановлено, що на кінець 2020 р. державні органи, уповноважені здійснювати ведення державного земельного кадастру, не володіли достовірною інформацією про якісний стан земельного фонду України, а сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування, зокрема: порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів; розораність земель є найвищою у світі й досягає 57%

¹⁵⁸ Мовчан Р. О. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 204–205.

території країни та майже 80% сільськогосподарських угідь; інтенсивне сільськогосподарське використання земель зумовлює зменшення родючості ґрунтів у зв'язку з їх переущільненням, втратою грудкувато-зернистої структури, водопроникністю та аераційною здатністю з усіма екологічними наслідками. Із ґрунтом кожного року виноситься 11 млн т гумусу, 0,5 млн т азоту, 0,4 млн т фосфору й 0,7 млн т калію. Щорічні еколого-економічні збитки від ерозії ґрунтів перевищують 9 млрд грн. Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають унаслідок забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі тощо) та використання засобів хімізації в аграрному секторі. Ситуація із забрудненням ґрунтів ускладнилася після аварії на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено 74 райони 11 областей України, у тому числі 3,1 млн га ріллі. З використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. га ріллі. Загальна площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, становить 6,7 млн га, значна частка котрих розташована в Житомирській області та південних районах Київської. Інші забруднені ділянки у вигляді «плям» розміщені на територіях Рівненської, Волинської, Чернігівської, Вінницької, Черкаської та Тернопільської областей. Нормативи відведення земельних ділянок для потреб промисловості, транспорту, енергетики в 2,5-2,7 рази перевищують нормативи, прийняті в країнах Західної Європи. Значні території зайняті відходами виробництва, відвальними породами. Широке застосування відкритого способу добування корисних копалин спричинює до знищення ґрунтового покриву на значних площах. Обмеженість і вичерпність територіальних земельних ресурсів, поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення. За останні 30-40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30%. У Закарпатській, Київській

та Львівській областях на одного мешканця припадає 0,16; 0,36 і 0,33 га ріллі відповідно.

Також варто виокремити чинники розвитку країни, які впливають на поширення таких кримінальних правопорушень та систематизувати їх на політичні, економічні, організаційні.

До загальних детермінантів екологічної злочинності варто віднести: політичні – дефекти комунікації між суспільством та державними органами; недоліки адміністрування; брак політичної волі до проведення реальних реформ у всіх сферах суспільного життя; лояльність суспільної думки до корупції; відсутність усталених політичних традицій в українському соціумі, агресивна експансіоністська політика національних і міжнародних фінансово-промислових груп, спрямована на встановлення політичного впливу з метою доступу до природних ресурсів; нормативно-правові – відсутність дієвої правозастосовної системи, зокрема у сфері регуляторного й дозвільного законодавства, недоліки екологічного законодавства, а також правових норм, що встановлюють відповідальність за екологічні посягання тощо. Серед економічних чинників наголошено на криміногенному потенціалі кланово-корпоративної, олігархічної моделей економіки України, її монополізації, тінізації тощо.

Найвагоміші чинники організаційно-управлінського характеру поєднують недоліки адміністрування у сфері охорони навколишнього середовища, а також низку вад у роботі правоохоронних органів: слабка матеріально-технічна та фінансова забезпеченість, надмірне навантаження на співробітників правоохоронних органів; корупція в правоохоронних органах; неукомплектованість кадрами, низький професійний рівень; недовіра населення до правоохоронних органів, небажання потерпілих звертатися до них за допомогою. У сукупності вказані чинники призводять до фактичної безкарності екологічних злочинців і високої латентності екологічних злочинів.

Ядром злочинності у цій сфері є використання службового становища, чому сприяють не сформований в повному обсязі Земельний кадастр, слабка правова обізнаність населення в галузі земельних відносин, відсутність бажання у громадян отримувати у володіння землю легальним шляхом, встановлення високих трансакційних витрат при оформленні земельної ділянки та довготривалість самого процесу оформлення.

Головною причиною збільшення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин 99% опитаних громадян назвали корупцію, що виявляє як міжвідомчі горизонтальні (місцева адміністрація – прокуратура – поліція – Держгеокадастр – органи екологічного контролю (Держекоінспекція)), так і вертикальні зв'язки. Злочинність у сфері земельних відносин у цьому аспекті постає в симбіозі з політичною корупцією, кримінальні ефекти поширення якої репрезентовані дисфункціями всіх рівнів і ланок у структурі правоохоронної системи, системи державного управління у сфері охорони довкілля та забезпечення раціонального природокористування загалом.

Криміногенні фактори, котрі виступають як детермінанти корупційної злочинності, досить численні, різноманітні й зумовлені суттєвими протиріччями в соціально-економічному житті суспільства. Доведено, що кожен окремий фактор не може відігравати визначальну роль у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, що дозволяє об'єднати фактори вчинення і представити їх у вигляді складного комплексу причинно-наслідкових зв'язків: від загальних факторів екологічної злочинності до окремого кримінального правопорушення у сфері земельних відносин. До об'єднуючих чинників, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, слід віднести: певний колектив службовців з поширеним у ньому корупційним кліматом, відсутність системної і цілеспрямованої роботи з кадрами щодо підбору персоналу, подальшу роботу щодо недопущення

деформації особистісних характеристик службовців, а також відсутність соціального контролю, що не має надійного кримінально-правового інструмента захисту земельних відносин, й неефективність роботи правоохоронних органів.

Ураховуючи викладене доцільним видається *поділ детермінантів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень державними службовцями у сфері земельних відносин, на три рівні:*

- макрорівень (у суспільстві загалом) – це ті соціальні явища і процеси, які зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень державними службовцями у сфері земельних відносин та є похідними від причин й умов злочинності загалом у країні;
- мікрорівень (в окремих соціальних групах), які притаманні саме злочинам у сфері службової діяльності та сприяють вчиненню інших злочинів;
- особистісний рівень (окремих особистостей) – це безпосередні причини й умови конкретної особистої злочинної поведінки працівника органів державної влади.

Варто зазначити, що детермінанти макрорівня та мікрорівня, з огляду на процес становлення української державності та значні перетворення в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній та правовій сферах, вплинули на загострення суперечностей у суспільстві та пригнітили майже всі сфери суспільного життя. Загалом у своїй взаємодії вони сприяли морально-соціальній дезорганізації суспільства, викликали емоційно-психологічне напруження серед населення, зумовили зростання суспільної деструктивності й конфліктності, негативно позначилися на погіршенні криміногенної ситуації в державі.

Також обставини, що зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень державними службовцями у сфері земельних

відносин на макро- та мікрорівнях, можна класифікувати за такими ознаками:

- а) за характером та сферами життєдіяльності (політичними, соціально-економічними тощо);
- б) за джерелами (зовнішніми та внутрішніми);
- в) за масштабами (загальнодержавними, регіональними, місцевими, відомчими, вузькослужбовими, побутовими);
- г) за інтенсивністю, характером проявів та можливими шкідливими наслідками від злочину¹⁵⁹.

Усі ці ознаки тісно взаємозв'язані, взаємозалежні, а тому й мусять розглядатися в сукупності. У зв'язку з динамічним розвитком криміногенної обстановки деякі з них набувають за фактичними і можливими негативними наслідками та завданою шкодою гострішого й пріоритетнішого характеру.

На сучасному етапі на першому плані залишаються внутрішні джерела небезпеки вчинення злочину. Сьогодні держава і суспільство переживають затяжну кризу практично в усіх сферах життєдіяльності, що породжує цілий комплекс реальних та потенціальних можливостей злочинних проявів на рівні всіх об'єктів діяльності органів державної влади. Головними недоліками діяльності державних органів, які в багатьох випадках сприяють учиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, є:

- видача керівниками контролюючих органів безномерних направлень на проведення перевірок, а також видача бланків перевірок без заповненого рядка об'єкта перевірки (даний недолік був визначений 31,5% опитаних оперативних працівників);

¹⁵⁹ Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ : Львівський ДУВС, 2007. 360 с. ; Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.

- відсутність номерних актів перевірок, протоколів і постанов про накладення адміністративних штрафів (цю думку підтримують 28,8% респондентів);
- перевірка дотримання земельного законодавства проводиться з попереднім попередженням фізичних і посадових осіб (ці дії надають можливість посадовим особам підприємств усунути недоліки щодо порушення земельного законодавства, такої думки дотримуються 46,3% опитаних респондентів).

Зважаючи на викладене для усунення вказаних недоліків необхідно внести зміни до:

- Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003)¹⁶⁰, а саме додати пункт «Обов'язкова реєстрація направлень на перевірку, актів, протоколів і постанов про накладення адміністративних штрафів перед початком проведення перевірки»;
- до пункту 7 ст. 151 ЗК України додати сьомий абзац та викласти його в такій редакції: «Інформацію щодо зареєстрованих заяв (клопотань) про вибір місця розташування земельної ділянки розміщувати на офіційному сайті органу влади»;
- до статті 62 Закону України «Про землеустрій»¹⁶¹ додати третій абзац та викласти його в такій редакції: «Органам земельних ресурсів визначати чіткий перелік контролюючих органів, які надають погодження при відведенні земельної ділянки, а в разі необхідності отримати відомості про надання (відсутність надання)

¹⁶⁰ Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.02.2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

¹⁶¹ Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

погодження про відведення земельної ділянки (зміну цільового призначення)»;

- на рівні держави поновити межі населених пунктів, зобов'язати органи земельних ресурсів провести повну інвентаризацію земель у короткі терміни та їх грошову оцінку, встановити межі населених пунктів, розробити плани земельно-господарського устрою тощо.

З огляду на наведене саме органи влади та управління сфери земельних відносин, які своїми діями мають затверджувати правову свідомість і поведінку, найчастіше ігнорують вимоги закону, порушуючи права громадян. Тому з метою усунення незаконного збагачення посадових осіб органів влади на законодавчому рівні необхідно внести окреслені вище зміни до нормативно-правових актів для ефективного проведення земельної реформи.

Корупція була, є і, очевидно, буде (принаймні в найближчому майбутньому) однією з найбільш масштабних і глобальних проблем в Україні. Попри те, що протягом останніх років вжито низку системних заходів запобігання корупції, вона залишається широко розповсюдженою в різних сферах суспільного життя. Криміногенні фактори, які виступають у ролі детермінант корупційної злочинності державних службовців, досить численні, різноманітні й зумовлені суттєвими протиріччями в соціально-економічному житті суспільства. З точки зору їх змістовної характеристики вони можуть бути представлені у вигляді декількох груп: політико-правові, економічні, організаційно-управлінські та соціальні, фактори¹⁶².

¹⁶² Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. С. 171 ; Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. С. 113 ; Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ : Львівський ДУВС, 2007. С. 54–106 ; Шемякін О.В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та профе-

До *політичних* факторів корупційної злочинності належать, зокрема: політична нестабільність, що має прояв у нестабільності існуючих політичних інститутів; розгалуженість політичної системи та наявність великої кількості політичних партій і відповідно слабкість місцевого самоврядування; дисбаланс функцій та повноважень влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур, що не може не позначитися негативно на виконанні владними інститутами своїх функцій, а зрештою – і на результатах їх діяльності. Така ситуація, крім усього іншого, створює сприятливі умови для зловживання владою, прийняття неправових і незаконних рішень; непослідовність і пасивність у проведенні суспільних перетворень, хаотичне і нерішуче впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя; відсутність ефективного парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої влади, в тому числі керівників правоохоронних структур; відсутність належної політичної волі щодо системної профілактики корупції та, зокрема, корупційній злочинності, що полягає, наприклад, у безсистемному підході до створення законодавчої бази, допущенні недоліків у формуванні та реалізації антикорупційної політики; недостатній визначеності, непослідовності та неналежній науковій обґрунтованості здійснюваної антикорупційної політики¹⁶³.

Правовими факторами, що зумовлюють таку злочинність, є недоліки чинного законодавства, що не визначає цілісної системи заходів запобігання корупційній злочинності, не передбачає вплив на її причини та умови, а окремі чинні правові норми

сійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 242 с. ; Літошенко О. С. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 63–67.

¹⁶³ Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, НАДУ, 2016. С. 319.

безпосередньо сприяють корупції. Також необхідно зазначити, що мають місце значні недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування та судового розгляду фактів вчинення корупційних злочинів. А саме це проявляється у відсутності системного підходу у процесах підготовки законопроектів (зокрема, аналізу стану і тенденцій корупції, врахування результатів досліджень у цій сфері тощо), що призводить до незадовільної якості підготовлених законопроектів або ж їх положення містять корупційні фактори.

Економічні фактори, що сприяють корупційній злочинності, зумовлені тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-економічних відносин, а не-ефективний розподіл державного бюджету, особливо при виділенні державних замовлень та кредитів, не дає можливості ефективно реалізовувати соціальні та економічні програми¹⁶⁴. Головними причинами та умовами корупційної злочинності, є: нестабільна економічна ситуація в державі, нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; непрозорість процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних і господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця; зниження рівня життя громадян, що супроводжується безробіттям, невивплатою заробітної плати, позбавленням соціальних пільг, утворює соціальну основу детермінації злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб населення; наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих лю-

¹⁶⁴ Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко ; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : Пріоритети, 2010. 88 с.

дей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку¹⁶⁵; масштабна криміналізація та тінізація економіки, значна деформація соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, наявність глибоких суперечностей у реалізації економічних потреб людей. Важливим фактором є і низька заробітна плата державних службовців (наприклад, соціально-бюджетна сфера).

Організаційно-управлінські чинники. Нинішня антикорупційна діяльність Української держави не адекватна сучасному стану корупції. Вона зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій із «вдосконалення» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Уже досить тривалий досвід такої протидії в Україні свідчить про її малу результативність. Аналіз практики протидії корупції в Україні показує, що вона не заснована на адекватних уявленнях про причини та ключові проблеми поширення корупції, чільне місце серед яких посідають недоліки організаційно-управлінської діяльності.

Непрозорість системи державного управління, процесів вироблення політики та прийняття рішень на національному, регіональному й місцевому рівнях. Формування й закріплення в суспільній свідомості уявлення про державну систему як своерідну «чорну скриньку», продукт діяльності якої є результатом дії непізнаних, часто ірраціональних, механізмів і процесів, є прямим наслідком її не транспарентності та мінімізації участі громадян у справах держави. За таких умов корупція стає органічним елементом державної системи, до того ж корупційні діяння стають невід'ємною сполучною

¹⁶⁵ Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, НАДУ, 2016. С. 319.

ланкою між етапами процесів вироблення політики та прийняття рішень¹⁶⁶.

Це проявляються в нерішучості та непослідовності виконання функцій і повноважень представниками різних гілок влади, у проведенні суспільних перетворень, безсистемному й нерішучому впровадженні демократичних засад у різні сфери суспільного життя і управління, гальмуванні реформи політичної системи, в підміні реальної антикорупційної політики антикорупційною риторикою та імітацією боротьби з корупцією показовими акціями тощо.

Позитивними зрушеннями на шляху запобігання корупції слід визнати:

- 1) запровадження системи електронного декларування;
- 2) створення системи антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, ДБР, НП України, САП, АРМА, Антикорупційний суд);
- 3) криміналізацію незаконного збагачення та декларування недостовірної інформації;
- 4) появу вироків відносно топкорупціонерів – службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище.

Водночас загалом механізм запобігання корупції в Україні працює недостатньо ефективно. Про даний факт, зокрема, свідчать численні факти злочинної діяльності, повідомлені представниками медіа або виявлені правоохоронними органами, які так і не доведені до кінця у формі логічного завершення шляхом винесення обвинувального вироку суду. Звичайно, у певній частині випадків такі факти можуть не підтверджуватися, однак здебільшого за найбільш масштабні розкрадання та інші зловживання службові особи, уповноважені на вико-

¹⁶⁶ Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : Пріоритети, 2010. 88 с.

нання функцій держави або місцевого самоврядування, не несуть справедливої міри покарання або ж взагалі не притягуються до кримінальної відповідальності¹⁶⁷.

До таких організаційних факторів, які сприяють корупційній злочинності, Л. С. Анохіна¹⁶⁸ пропонує відносити порушення в підборі і розстановці кадрів, порушення в організації та низьку якість контрольно-ревізійної діяльності, відсутність вимогливості з боку вищих службових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності, неналежні умови для виконання службових обов'язків на окремих ділянках. При цьому, зважаючи на організаційний характер даних факторів злочинності, вони мають усуватись, насамперед, на рівні організаційних форм діяльності відповідних інституцій. Запобігання організаційним факторам корупційної злочинності має зосереджуватись у напрямі підвищення якості роботи відповідних службових осіб і посилення відповідальності їх керівництва за точним й неухильним дотриманням приписів правових норм, що у свою чергу також вимагає забезпечення належного нормативного регулювання.

Соціально-психологічними факторами є нерозвиненість у значної частини службовців високого рівня громадянської свідомості, поширення корисливої спрямованості в діяльності державних службовців, їх готовності до порушення закону, норм моралі, професійної честі тощо. Професійна та моральна деформація частини керівників і службових осіб виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до порушень службових обов'язків, службової етики.

¹⁶⁷ Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 44–45.

¹⁶⁸ Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 73–76.

На особистісному рівні серед основних причин її виникнення необхідно визначити:

- наявність певної соціальної, емоційної чи моральної патології особистості;
- психологічну схильність до вчинення правопорушень;
- недосконалість (відсутність) належного особистісного супроводження в органах державної влади.

Залежно від джерел та умов буття людини як соціальної істоти сутність зовнішніх поведінкових форм потенційного корупціонера зумовлюється такими факторами: впливом на психіку соціуму, тобто мікро- та макросередовища; умовами соціалізації, тобто засвоєнням соціальних норм у процесі навчання і виховання; індивідуально-психологічними властивостями; біологічними засадами формування особистості.

Безумовно, що людина є біосоціальною істотою і частина її потреб – суто фізіологічні. Для ілюстрації звернемося до теорії А. Маслоу, яка часто називається пірамідою потреб або ж ієрархічною моделлю потреб людини. Це одна з найбільш відомих і популярних теорій мотивації (need theory чи hierarchy theory), викладена в його роботі «Motivation and Personality» (1954)¹⁶⁹.

Дуже тісно корислива мотиваційна сфера пов'язується з низьким рівнем правової культури та правосвідомості, зневагою до вимог законодавства, що нерідко поєднується зі стійкою переконаністю у прийнятності і доцільності задоволення власних інтересів. Крім цього, не слід залишати поза увагою дію такого вагомого фактора всієї корупційної злочинності як панівне в суспільстві моральне виправдання та підтримка корупції, що може створювати моральні умови тиску. Водночас такі обставини сприятливим чином позначаються на інтенсифікації упевненості службових осіб у своїй безкарності, що на рівні з такою умовою корупційної злочинності як неспроможність

¹⁶⁹ Maslow Abraham H. Motivation and personality, 2nd Ed. New York : Harper & Row, 2017. 369 p.

держави забезпечити повне і своєчасне правосуддя, створюють несприятливий фон детермінації корупційних злочинів. Щодо факторів, то вони також безпосередньо обумовлюються особою злочинця, а саме тією її рисою, що вона уповноважена на виконання організаційно-розпорядчих або інших владних функцій. Загалом причини вчинення злочинів у сфері службової діяльності можна звести до корисливої орієнтації особистості службової особи, а також «конформізму, схильності діяти під впливом інших осіб, уникнення прийняття самостійних рішень».

Таким чином, питання запобігання корупції серед державних службовців – серед нагальних викликів, що стоять перед сучасною Україною в умовах подолання національних загроз. І не лише через узяті нею міжнародні зобов'язання в цій сфері, а передусім у зв'язку з тим, що корупція залишається головним стримувальним фактором соціально-економічного розвитку країни. Її наслідки – поступове знищення демократичних засад, зубожіння населення, нівелювання принципу соціальної справедливості. Високий рівень корупції підриває довіру населення до влади, перешкоджає налагодженню конструктивного її діалогу з громадськістю, шкодить іміджу нашої держави в колах світової спільноти. І лише рішучі дії з викорінення цього явища, формування в суспільстві нульової толерантності до всіх його виявів спроможні кардинально змінити ситуацію.

На нашу думку, необхідною умовою, яка дозволить скоординувати сферу земельних відносин на державному рівні, є закріплення за підрозділами Держгеокадастру України повноважень розпорядження землями, які розташовуються поза населеними пунктами. Визначення органу, який відповідатиме за відведення земельної ділянки, є одним із важливих важелів подолання економічної та екологічної кризи в державі, вдосконалення системи управління у сфері використання

та охорони земельних ресурсів, унеможливлення здійснення порушень, зловживань, корупції.

Отже, аналіз правового регулювання сфери земельних ресурсів дозволив дійти висновків, що в законах і підзаконних нормативно-правових актах міститься низка положень, які утруднюють діяльність оперативних підрозділів, що у свою чергу викликає необхідність внесення відповідних законодавчих змін, зокрема щодо: створення належних умов із зонування та інвентаризації земель; набуття права власності на землю; порядку визначення орендних ставок та оціночної вартості на землю; встановлення відповідальної особи за прийняття рішення.

2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні

Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне – злочинець. Тому дана проблема повинна розв'язуватися, виходячи із загального вчення про особу як таку¹⁷⁰.

Ще більш широким є поняття «людина», яке охоплює нерозривну єдність двох сторін її суті: соціальної і біологічної. У понятті «особа» фіксуються тільки її соціальні ознаки. Особа – це соціальна якість людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації. Ці якості особи визначаються рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом, свідомість стає активним

¹⁷⁰ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн.: Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 235.

елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої форми поведінки¹⁷¹.

У філософському розумінні особа – продукт соціального розвитку, єдність загального, особливого і одиничного. Вона являє собою результат еволюції людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід усіх попередніх поколінь. Водночас особа вбирає в себе ознаки певного суспільного устрою, до якого вона належить, що проявляється в її свідомості і світогляді. Окрім того, людина наділена неповторними рисами, що відображають її індивідуальний досвід, який зумовлений конкретним змістом сімейних, виробничих, побутових та інших відносин, тобто тим мікросередовищем, в якому вона живе. Все це має важливе значення для правильного розуміння суті особи злочинців, розкриття механізму формування їх криміногенних властивостей, а також для корекції їх поведінки.

Людина не народжується особою, а стає нею в процесі вхождення в соціальне середовище та засвоєння ідей, поглядів, норм моралі і поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого людина набуває свого конкретного соціального змісту, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця. Від народження ніхто не приречений на вчинення злочинів; злочинцями стають внаслідок неправильної соціалізації¹⁷².

Оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер, то вчинення злочину проявляє в особі тільки її анти-суспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі всіх її ознак і проявів, співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних рис. Але в будь-якому разі особі злочинця притаманна деформація моральних

¹⁷¹ Джу́жа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 16.

¹⁷² Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеева. Київ : КНТ, 2007. С. 144.

переконань, життєвих установок, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв'язку з її соціальними властивостями і повинні розглядатися у цій єдності.

Виходячи з наведеного можна констатувати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права. З даного визначення випливають такі висновки: 1) негативні соціальні умови формують особу злочинця, що проявляється у факті вчинення злочину; 2) самі по собі криміногенні властивості не дозволяють вважати особу злочинцем до вчинення нею злочину; 3) до уваги необхідно брати як криміногенні фактори, що відбилися у свідомості особи і сформували в неї здатність вчинити злочин, так і ті, які сприяли вчиненню конкретного злочину.

Кримінологічне вивчення особи злочинця допомагає розкрити соціальну сутність її поведінки, з'ясувати, в чому полягає і чим зумовлюються антисуспільна установка, погляди, звички, наявні у свідомості людини, і як вони впливають на становище даної особи в суспільстві. Отже, злочинна поведінка людини безпосередньо викликається наявністю антигромадської установки у свідомості даної особи, яка формується протягом більш або менш тривалого часу. Антигромадські погляди і звички особи, які часто під впливом несприятливих зовнішніх умов приводять її до вчинення суспільно небезпечних діянь, певною мірою не завжди зумовлені психологічними особливостями особистості – властивостями її темпераменту, емоційної і вольової сфер і т.ін.

Однак і самі психічні особливості особистості також формуються протягом тривалого часу, під впливом конкретного соціального середовища, спілкування з іншими людьми, протягом усього життя людини в суспільстві. Психологічні особливості особи при всій їхній відносній стійкості і сталості мінливі

і виховувані. Свідомість людини перебуває у прямій залежності від засвоєваних нею знань, понять, ідей, моральних норм поведінки. Таким чином, психологічні особливості особистості визначаються реальними відносинами людини до суспільства, залежністю від особливостей умов її життя. Тому кримінолог повинен докладно вивчати психологічні властивості особи злочинця, особливості його характеру, бо з'ясування останніх дозволяє вирішувати питання про причини злочинності та умови формування суспільно небезпечної установки.

Кримінологічні дослідження особи злочинця мають своєю метою, з одного боку, визначити ступінь суспільної небезпеки вчинених ним дій, індивідуалізувати відповідальність злочинця, накреслити шляхи його перевиховання або оцінити ефективність відбутого їм покарання, з іншого – з'ясувати справжні причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, спланувати і провести профілактичні заходи щодо їх усунення.

А. П. Закалюк зазначає, що не можна назвати злочинцем особу та характеризувати її як особу злочинця до того, як у встановленому законом порядку не буде визнано вчинення нею злочину. Сукупність соціально-типових ознак, що відрізняють особу злочинця від інших типів особи, не з'являється відразу, після чи під час вчинення злочину, тим більше – після вироку суду. Ці ознаки накопичуються поступово, тривалий час, коли кількісні показники негативних рис перетворюються в нові негативні якості, що набувають суспільної небезпечності, зумовлюють криміногенну мотивацію і в певний момент реалізуються у вчиненні злочину¹⁷³.

Особі злочинця притаманна система ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин.

¹⁷³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. : Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 239.

Будучи різновидом особи взагалі, особа злочинця має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіта, соціальний стан, роль у суспільстві), а також властиві лише особі злочинця специфічні ознаки, які визначають і виражають характер та ступінь її суспільної небезпеки.

Вітчизняні кримінологи поділяють названі ознаки на такі основні групи: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) соціальні ролі і статус; 4) морально-психологічні характеристики¹⁷⁴.

Характерною особливістю екологічних злочинів є переважання серед осіб, котрі їх вчиняють, сільських жителів (73%). За даними Т. В. Корнякової, найбільша кримінальна активність сільських жителів спрямована на вчинення таких екологічних злочинів: незаконне видобування корисних копалин (72,8%); незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (76,4%); забруднення або псування земель і безгосподарське використання земель (78,7%); незаконна порубка лісу (89,6%)¹⁷⁵.

Важливою ознакою, що характеризує осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, є їхній освітній рівень, адже різні стадії розвитку особистості зумовлені не тільки віковими особливостями, а й значною мірою освітою та соціальним статусом. Як відомо, рівень та якість освіти не є безпосередньою детермінантою кримінальних практик, водночас освітні характеристики значною мірою визначають морально-психологічні якості та властивості особи, що у свою чергу зумовлює мотивацію її поведінки.

¹⁷⁴ Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Юрінком Інтер, 2001. С. 96–97 ; Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 90–91 ; Кримінологія : підручник / В. С. Ковальський Г. С. Семаков, О. М. Костенко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 125.

¹⁷⁵ Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. С. 238.

Узагальнення відомостей у звіті про осіб, які вчинили злочини, та звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, дало змогу визначити освітній рівень виявлених осіб, котрі вчинили екологічні злочини. Як засвідчують розрахунки, вищу освіту мають 8,5%, частка осіб із професійно-технічною освітою становить 24%. Найчастіше злочини цієї категорії вчиняють особи, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту. Їхня питома вага становить 64%. На долю осіб, які мають початкову загальну або взагалі не мають освіти, припадає 3,2%.

Аналіз розрахованих показників дає змогу визначити певні тенденції в освітніх характеристиках виявлених осіб, які вчинили екологічні злочини. Найсуттєвішим є зменшення частки осіб, котрі мають початкову загальну або взагалі не мають освіти: їх питома вага за аналізований період зменшилась у 10 разів (із 7,0% у 2009 р. до 0,7% у 2016 р.). Відносно стабільною залишалась частка осіб із професійно-технічною освітою. Незначним зниженням характеризувались показники осіб із вищою освітою. Частка осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту та є наймасовішою категорією серед екологічних злочинців, помітно збільшилась (із 61,2% у 2009 р. до 67,6% у 2016 р.).

Так, О. В. Мельник характеризує освітній рівень осіб, котрі вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля, таким чином: більше половини осіб мають вищу освіту – 51,5%. Близько третини становить частка осіб із професійно-технічною освітою – 34,2%. Питома вага осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту, а також початкову загальну або взагалі не мають освіти, є незначною – відповідно 12,1% і 2,2%¹⁷⁶. Значна відмінність освітніх

¹⁷⁶ Мельник О. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 170.

характеристик цієї категорії осіб від екологічних злочинців у цілому зумовлена професійно-посадовим статусом осіб, котрі вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля, та вимогами до осіб, які можуть обіймати відповідні посади та займатись діяльністю в названих сферах.

Визначено, що кількість жінок, які вчинили екологічні злочини протягом зазначеного періоду, становила 216 серед виявлених осіб і 139 серед засуджених, що становить відповідно 1,9% та 1,7% у загальній структурі осіб, котрі вчинили екологічні злочини. Розподіл за віковими показниками має такий вигляд: неповнолітні – 0,8% (68); особи у віці 18–25 років – 18,8% (1567), 25–30 років – 17,6% (1469), 30–50 років – 48,9% (4072), 50–65 років – 12,9% (1070), 65 років і старше – 1,0% (80). Розподіл показників кримінальної активності засуджених за екологічні злочини за віковими інтервалами має вигляд, близький до перевернутої параболи, а максимальні значення – 236 засуджених на кожний рік вікового інтервалу за аналізований період – характеризують вікові ознаки засуджених від 25 до 30 років. Переважання у структурі засуджених за екологічні злочини вікових категорій, що належать до найбільш соціально активних (18–50 років) – 85,4%, свідчить про соціальну зрілість осіб, котрі вчиняють посягання цієї категорії, та достатню сформованість їхніх потреб і способів їх задоволення¹⁷⁷.

Надана вище типологічна характеристика особи такого злочинця, в результаті якої шляхом зіставлення кримінологічно значущих ознак (мотивація, наявність попередніх судимостей, спосіб та засіб вчинення кримінального правопорушення, значення конкретної життєвої ситуації) запропоновано два варіанти типології осіб:

1) загальний – фізична осудна особа незалежно від громадянства, яка досягла 16-річного віку (надання недостовірної

¹⁷⁷ Турлова Ю. А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. Право України. 2017. № 5. С. 139–147.

інформації до органів влади і суду та шляхом обману (підробки документів) для отримання земельної ділянки) (32%);

2) спеціальний – службові особи (68%), які постійно чи тимчасово здійснюють функції представника влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням¹⁷⁸. До них належать особи: а) органів місцевого самоврядування (голови сільських, міських рад, голови районних державних адміністрацій); б) відділів земельних ресурсів, управлінь земельних ресурсів в областях (начальники та їх заступники); в) районних відділів та філій в областях Держгеокадастру, ДП «Центр державного земельного кадастру», ДП «Науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»; г) підприємств, установ чи організацій державної або приватної форми власності (директор, інженер-землевлпорядник приватного підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю); д) державної сільськогосподарської інспекції (інспектори, старші інспектори, головні державні інспектори); е) управління екологічної інспекції; е) голови земельних комісій міської та обласної рад, голови комісій з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів, охорони навколишнього середовища та інші; ж) депутати, які входять до комісій з питань земельних відносин. Встановлено груповий характер вчинення кримінальних правопорушень службовими особами, зокрема за ст. 368 КК України за попередньою змовою – 37%, організованою групою – 25%, злочинною групою осіб – 20%, злочинною організацією – 11%.

¹⁷⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 402.

Щоб встановити мотивацію вчинення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, варто знати інформацію про спосіб учинення кримінального правопорушення. Спосіб учинення злочину у свою чергу залежить від можливостей злочинця, його компетенції щодо прийняття рішень у тій чи іншій сфері земельних відносин. Оскільки саме спосіб учинення злочинів у більшості випадків визначає особливості їх виявлення, коло осіб, які є об'єктом кримінологічного інтересу, порядок дій при перевірці первинної інформації та в процесі фіксації.

Аналіз правозастосовної практики дозволив визначити такі способи вчинення кримінальних правопорушень:

1) *неналежне виконання своїх обов'язків службовими особами органів влади при наданні земельної ділянки у власність або оренду*. Вчинення зазначеного злочину охоплює велику кількість здійснення посадовими особами органів влади протиправних дій, які необхідно розглянути окремо, оскільки кожен із учинених злочинів підпадає під кримінальну відповідальність. До них належать:

- отримання матеріальної винагороди за допомогу в наданні земельної ділянки у власність або оренду фізичним та юридичним особам – 89,1%. Опитані респонденти відзначили цей спосіб учинення як один із найпоширеніших (19%). У зазначеній ситуації дії посадовців будуть виражатися у допомозі вибору земельної ділянки, проходження комісії із земельних питань, винесення питання про відведення земельної ділянки позачергово та отримання за зазначені дії матеріальних благ (гроші, цінні подарунки, побутову техніку тощо). Якщо розглядати дані дії в контексті кримінального права, то зазначений спосіб може бути передумовою вчинення такого кримінального правопорушення, як одержання неправомірної вигоди¹⁷⁹;

¹⁷⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

- надання місцевою державною адміністрацією в оренду земельної ділянки без засідання комісії із земельних питань – 59%. Виходячи із своїх повноважень, керівник органу влади, всупереч ст. 124 ЗК України¹⁸⁰ та затвердженій процедури надання земельної ділянки в оренду, підписує розпорядження на передачу землі. В окресленій ситуації дії посадової особи кваліфікуватимуться як перевищення службових повноважень, відповідальність за це передбачено ст. 365 КК України;
- незаконна передача службовими особами органів влади земельної ділянки шляхом підроблення відповідного рішення (розпорядження) – 40%. Зазначений спосіб може проводитися за допомогою видачі витягів із записами про передачу землі у власність без винесення відповідного рішення, що є порушенням діючого законодавства України, підписання розпорядчих документів на землю без відповідних на це підстав, що призвело до незаконного отримання фізичними та юридичними особами землі;
- незаконне вилучення місцевою державною адміністрацією або органом місцевого самоврядування земельної ділянки із земель, які перебувають у розпорядженні іншого органу з подальшою передачею їх третій особі – 22%. Ці дії можуть бути реалізовані шляхом надання земельної ділянки лісогосподарського призначення (прибережної зони, рекреаційного призначення тощо) без відповідного погодження з органом, у розпорядженні якого вона перебуває, що призводить до порушення низки нормативно-правових актів;
- незаконна передача службовими особами органів влади земельної ділянки шляхом підроблення технічної документації на земельну ділянку – 23%. Зазначений спосіб

¹⁸⁰ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

учинення злочину здійснюється за допомогою фальсифікації технічної документації (підроблення схем розміщення земельної ділянки, погоджувальних документів, підписів, печаток), що в подальшому призведе до передачі землі у приватну власність;

- видача завідомо неправдивого документа – рішення виконавчого комітету сільради про оформлення свідоцтва на право власності на земельну ділянку – 15%. Ці дії здійснюються шляхом складання, а потім видачі посадовою особою органу місцевого самоврядування свідоцтва на право власності на земельну ділянку без прийняття відповідного рішення виконавчим комітетом зазначеного органу, у зв'язку з чим порушуються норми земельного законодавства України;
- подання земельної документації на земельні торги (без належного проведення обов'язкової державної експертизи із землеустрою) – 10%. Такі дії полягають у направленні органом влади (місцевими адміністраціями та міськими, сільськими, селищними радами) землепорядної документації до установи (що проводить земельні торги) з неусуненими недоліками, виявленими під час проведення державної експертизи землепорядної документації або експертизи про вартість земельної ділянки, а також не проведення зазначених експертиз;
- недотримання вимог щодо розмежування компетенції органів місцевого самоврядування та місцевих адміністрацій при вилученні земельних ділянок (відведення земельної ділянки у власність або зміна цільового призначення) – 9%;
- відведення земельної ділянки у власність (або надання в оренду) із земель, які законом заборонено відчужувати – 17,9%. Це відбувається шляхом прийняття рішення щодо відведення (надання в оренду) землі (природ-

но-заповідного, історико-культурного та оздоровчого призначення тощо) фізичній або юридичній особі всупереч вимогам ЗК України;

- безпідставна зміна цільового призначення земельної ділянки – 14%. Ці дії полягають у зміні цільового призначення земельної ділянки (земель природно-заповідного, історико-культурного призначення, оздоровчого призначення та інших земель) і передачі її фізичній або юридичній особі всупереч чинному законодавству;
- вимагання та отримання матеріальної винагороди за продовження договору оренди земельної ділянки – 38%;
- навмисне не підписання договору оренди між орендодавцем (органом влади) та орендарем (фізичною або юридичною особою) на певний період – 8% (наприклад: орендар, після отримання дозволу органу влади на оренду земельної ділянки на певний період, незаконно користується зазначеною землею та не оплачує орендну плату до моменту підписання). За вчинення кримінального правопорушення зазначеним способом підпадає як особа, яка надає в оренду земельну ділянку, так і та, що отримує її в користування (здебільшого така ситуація трапляється при наданні в оренду землі органом державної влади, що в цілому призводить до заподіяння матеріальних збитків державі).

Розглядаючи окреслену групу способів учинення злочинів, необхідно зазначити, їх можуть учинити службові особи органів місцевого самоврядування (обласних, районних, міських, сільських, селищних рад) та органів виконавчої влади (обласних і районних державних адміністрацій)¹⁸¹.

¹⁸¹ Тарасенко О. С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 341–348.

2) *неналежне виконання своїх обов'язків посадовими особами органів земельних ресурсів у процесі відведення земельної ділянки у власність:*

вимагання та отримання матеріальної винагороди за сприяння у відведенні земельної ділянки в приватну власність або наданні в оренду;

підготовка та подання документів із землеустрою, які вносяться на розгляд сесії органу місцевого самоврядування, без зазначення обмежень стосовно використання та надання у власність земельної ділянки;

- підробка висновків державної експертизи землевпорядної документації;
- вимагання та отримання матеріальної винагороди за позитивне винесення висновків державної експертизи землевпорядної документації;
- підробка рішень (розпоряджень) органів влади щодо розпорядження землею;
- внесення до офіційних сертифікатів на право власності земельних ділянок фіктивних даних;
- порушення процедури реєстрації в установленому порядку договору оренди земельної ділянки.

За вчинення злочинів окресленими способами під кримінальну відповідальність підпадають посадові особи органів земельних ресурсів (обласних, міських і районних управлінь (відділів) Держгеокадастру.

3) *неналежне виконання своїх обов'язків посадовими особами ДП «Центр державного земельного кадастру» при проведенні робіт із землеустрою, що відноситься до їх компетенції.* Ця група охоплює, на нашу думку, такий перелік способів, як:

- вимагання та отримання матеріальної винагороди за сприяння в наданні кадастрового номера на земель-

ну ділянку, державного акта права власності на землю або реєстрації договору оренди. Ці дії полягають у навмисному затягуванні виконання певних дій або в терміновому проходженні зазначеної процедури, за що отримується матеріальна винагорода;

- заниження або завищення оціночної вартості земельної ділянки;
- внесення або виправлення даних в електронному реєстрі земельних ділянок;
- підробка рішень (розпоряджень) органів влади з розпорядження землею. Під цими діями необхідно розуміти підроблення документів (рішення, розпорядження), які надають право фізичній або юридичній особі отримати у приватну власність (оренду) земельну ділянку, в результаті чого територіальній громаді або державі в цілому завдано збитків;
- надання недостовірної інформації (у вигляді довідки) про наявність (відсутність) в особи земельної ділянки. Ці дії полягають у наданні інформації фізичній або юридичній особі про наявність (відсутність) у неї земельної ділянки, з метою отримання певних привілеїв (наприклад, отримання кредиту; безкоштовна приватизація земельної ділянки тощо).

4) *неналежне виконання своїх обов'язків службовими особами ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою».* До неї належать:

- вимагання та отримання матеріальної винагороди за підготовку землепорядної документації;
- заниження або завищення родючості ґрунтів;

5) *неналежне виконання своїх обов'язків посадовими особами сільськогосподарських підприємств, а саме:*

- підробка документації з розподілення земельних часток (паїв) між членами колективних сільськогосподарських підприємств;
- видача фіктивних (підроблених) документів (сертифікатів), які надають право особам отримати у власність земельну частку (пай);
- привласнення (розкрадання) сертифікатів, які надають право отримати у власність земельну частку (пай) шляхом підробки документів;
- незаконне розорення земель (історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду, прибережних захисних смуг тощо);
- надання недостовірної інформації до органів влади (про склад сім'ї), при утворенні фермерського господарства, з метою безкоштовного отримання земельних ділянок у приватну власність;
- вимагання та отримання матеріальної винагороди за продовження договору оренди земельної ділянки.

Зазначені дії можуть вчинювати як службові, так і фізичні особи, які працюють у даній установі.

б) *неналежне виконання своїх обов'язків посадовими особами, які здійснюють контроль за дотриманням земельного законодавства* (органів земельних ресурсів та охорони культурної спадщини, екологічної інспекції тощо), яка включає такі способи:

- вимагання та отримання грошової винагороди за не складання матеріалів про виявлені правопорушення з недотримання земельного законодавства;
- самовільне завищення розмірів штрафів при складанні адміністративних протоколів і постанов про порушення земельного законодавства. Зазначені дії можуть вчинювати особи, які здійснюють контроль за дотриман-

ням земельного законодавства з питань, які віднесено до їх компетенції.

7) *неналежне виконання своїх обов'язків службовими особами, які надають погодження з відведення земельної ділянки у власність:*

- винесення незаконних висновків при погодженні відведення земельної ділянки у власність (оренду);
- вимагання та отримання матеріальних винагород за позитивне надання висновку з надання про погодження відведення земельної ділянки;

8) *неналежне виконання своїх обов'язків службовими особами, установ (приватної форми власності), які наділені правом проведення робіт із землеустрою, відповідно до наданої ліцензії Держземагенства, а саме:*

- підробка землевпорядної документації (або документації з проведення торгів з продажу земельної ділянки);
- порушення процедури проведення земельних торгів (аукціону або конкурсу);
- вимагання та отримання матеріальних винагород за сприяння в отриманні земельної ділянки через аукціон або конкурс.

Таким чином, до першої групи слід віднести службових осіб, які одержують неправомірну вигоду за вчинення або невчинення певних дій по службі від випадку до випадку, спеціально не створюючи чи підшуковуючи ситуації для одержання грошових коштів чи інших матеріальних і нематеріальних благ. Вигода, яку має особа, котра надає неправомірну вигоду службовій особі, полягає у прискоренні вирішення його питання безпосередньо наданими службовими повноваженнями посадовця або домовленості про вирішення цього питання іншими службовими особами. Здебільшого у таких випадках ініціатива

надання неправомірної вигоди йде від самого громадянина, в чітких інтересах вирішення питання. Саме він, сумніваючись у можливості позитивного вирішення того чи іншого питання, але прагнучи вирішити його більш ефективно, пропонує службовій особі неправомірну вигоду за вчинення у власних інтересах певних дій або утримання від них.

До другої групи належать службові особи, які цілеспрямовано займаються «торгом» своїх повноважень, постійно вишукуючи можливості для одержання неправомірної вигоди, фактично повністю або значною мірою підпорядковуючи цій діяльності свою службову діяльність. Особливістю одержання такої неправомірної вигоди є те, що предметом даного виду злочину у таких випадках виступають як гроші, так і цінні предмети, послуги матеріального характеру (виконання робіт: будівництво будинків, гаражів; оплата за навчання тощо). У багатьох випадках така діяльність має завуальований вигляд, давання-одержання здійснюється через посередників, що істотно ускладнює її викриття і доказування вини одержувача неправомірної вигоди. У більшості випадків одержання неправомірної вигоди передувє її вимагання поряд з акцентуванням уваги на авторитеті та можливостях службової особи, здійснюючи психологічний тиск на громадянина, висуваючи конкретні вимоги та умови задоволення інтересу останнього, або створюючи відповідну обстановку, за якої залишається єдиний спосіб вирішення питання – надання неправомірної вигоди. Однак найбільшу загрозу суспільству несуть службові особи, які займають третю групу, на яку ми звертаємо особливу увагу.

До третьої групи належать службові особи, які перебувають на матеріальному утриманні злочинних угруповань, комерційних або політичних структур, забезпечуючи за допомогою наданої їм влади чи службових повноважень постійне «обслуговування» їх інтересів. Це найнебезпечніший тип службових осіб, які зазвичай обіймають керівні посади в органах держав-

ної влади або органах місцевого самоврядування, управлінні земельних ресурсів чи очолюють комісію з питань земельних відносин, мають безпосереднє відношення до прийняття важливих рішень, наділені широкими владними повноваженнями. Таку вигоду посадові особи одержують здебільшого на системній основі, наприклад щомісячно чи певний відсоток від відповідної операції. Її одержання ретельно вуалюється у формі перераховування грошових рахунків на банківські рахунки в закордонні банки, чи шляхом придбання нерухомості або цінного рухомого майна на підставних осіб, шляхом перерахування коштів на рахунки комерційних структур, благодійних фондів тощо, контроль над якими мають його довірені особи. Така службова особа служить «дахом» для злочинної діяльності злочинних груп, діяння яких характеризуються чітко сформованою ієрархією з розподілом ролей, розробленими злочинними схемами та гілкою корупційних зав'язків не лише в органах влади та управління, а й у правоохоронних органах та банківських установах.

Підсумовуючи зазначимо, що основними способами одержання неправомірної вигоди такими особами у сфері земельних відносин є:

1) прості (особисто): а) безпосереднє одержання неправомірної вигоди під час особистої зустрічі з зацікавленими особами; б) безпосереднє одержання в визначеному місці завчасно залишеної неправомірної вигоди без особистої зустрічі зацікавлених осіб; в) безпосереднє одержання неправомірної вигоди за допомогою банківських послуг (переведення коштів на банківський (картковий) рахунок, використання індивідуального сейфу та інше); г) безпосереднє одержання неправомірної вигоди за допомогою підприємств, які надають послуги із пересилання різного роду предметів (бандероль, посылка поштою та ін.);

2) складні (через посередника): а) із залученням підлеглих (заступника, інспектора і т.ін.); б) із залученням родичів

(чоловіка (дружини), батьків і т.ін.); в) із залученням неповнолітніх осіб, які відповідно до чинного законодавства не досягли віку кримінальної відповідальності; г) із залученням зацікавлених осіб, які після передачі неправомірної вигоди отримують певний відсоток; д) із залученням осіб, які не підозрюють, що передають неправомірну вигоду;

3) завуальовані: а) у процесі службової діяльності (виплати премії, матеріальної допомоги, підвищення заробітної плати та ін.); б) шляхом здійснення банківських операцій (виплата кредиту, накопичення депозиту та ін.); в) шляхом укладення фіктивних угод (договір позики, купівлі-продажу та ін.); г) шляхом здійснення нееквівалентних обмінів чи оплати послуг, консультацій, експертиз тощо.

На основі викладеного зазначимо, що мотивація (франц. *motivation* – обґрунтування, від *motif* – спонукальна причина) злочину (злочинної поведінки):

1) внутрішній (психологічний) процес (механізм) виникнення спонукань, що ґрунтуються на потребах, інтересах, почуттях, емоціях та ін., і динамка їх розвитку через потяги, бажання, прагнення діяти у наміченому напрямку;

2) результат формування мотиву та обґрунтування (аргументація) на цій основі вольового акту, його психологічної причини¹⁸².

Мотивація поведінки включає свідомість особи, її ставлення до себе, інших людей, суспільства в цілому, існуючих у ньому моральних і правових вимог, співвіднесення з ними наявних мотивів і спонукань при виборі форм і засобів задоволення потреб, у т. ч. злочинних (суспільно небезпечних і протиправних). На відміну від інших поведінкових активів у мотиваційну структуру злочину органічно включається усвідомлення суспільної небезпеки скоєного чи можливість і обов'язок усвідомлення такої небезпеки. В одних випадках суспільно небезпечні

¹⁸² Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.

наслідки виступають як мета дій чи утримання від них (бездіяльність), зумовлені певними мотивами, і тоді йдеться про умисел (прямий – коли дії бажані, побічний – коли дії допускаються); в інших – це вторинний (опосередкований) результат виявленої необережності (злочинна самовпевненість чи необережність). Тут мотив і мета не збігаються з наслідками, які фактично настали, і не стосуються їх, характеризуючи самі дії.

Дія і бездіяльність без чітко виражених у них намірів не повинні бути предметом ні моральної, ні правової оцінки. Мотив злочину відображається і реалізується в меті злочину у вигляді готовності діяти так, а не інакше. Винуватість і мотивування дій (бездіяльності), доповнюючи одне одного, розкривають зміст суб'єктивної сторони складу злочину, що потребує правової оцінки. Сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак дає змогу визначити ступінь і характер відповідальності за посягання на інтереси, що охороняються правом.

Зокрема, кримінальних правопорушень вчинені державними службовцями, як правило, пов'язані з трьома мотивами: користь, інша особиста зацікавленість та інтереси неправильно зрозумілої службової необхідності. Як відомо, життєві цілі, соціальні очікування й домагання будь-якої людини, зокрема співробітника правоохоронного органу, засновані на його потребах, головними з яких є матеріальні. Вони визначають вектор ціннісних орієнтацій працівника, формують мотив його поведінки, що підтверджує ступінь актуалізації у свідомості співробітників реальної потреби в підвищенні матеріального рівня життя. У зв'язку з цим викликають інтерес мотиви злочинної поведінки злочинців, які визначають систему їхньої ціннісної, життєвої орієнтації. При цьому співробітники рідко оцінювали професійну діяльність як творчу, що приносить задоволення. Переважають такі оцінки їх роботи, як складна, важка, невпорядкована, конфліктна, стомлююча, яка призводить до зниження працездатності, стресостійкості; підвищен-

ня апатії, особистої тривожності й в остаточному підсумку професійної деформації. У співробітників, які вчинили злочини, відзначається й відносно низький професійний рівень, що негативно позначається не тільки на загальному рівні правової культури, а й впливає на зростання рівня злочинності у сфері службової діяльності.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дало можливість виділити такі форми корисливих та інших особистих мотивів у вчиненні злочинів державними службовцями:

1) «просте» (епізодичне) отримання вигоди, разової допомоги через знайомство, родинного й іншого особистого мотиву, з іншої особистої зацікавленості;

2) злочинне «злиття» корумпованих зв'язків службових осіб органів державної влади з комерційними та іншими структурами за загальне заступництво й потурання по службі, на основі взаємної допомоги в задоволенні інших особистих корисливих інтересів;

3) незаконний вплив окремих представників місцевих органів влади, вищих та інших контролюючих органів, впливових кіл, великих промислових структур й установ регіону, організованих злочинних формувань;

4) приховування, потурання злочинам з боку вищих службових осіб щодо нижчих, за мотивами неправильно зрозумілих інтересів служби (збереження репутації, неправдивої благополучної звітності тощо) тощо.

Отже, суспільна небезпека протиправної поведінки у такому разі характеризується цілою низкою безпосередньо пов'язаних між собою складових мотивації на вчинення злочину. Можна стверджувати, що і в першому, і в другому випадку працівник державного органу цілком свідомо порушував свої обов'язки і бажав діяти саме таким чином. Мета таких дій – задоволення інтересів третіх осіб та отримання для себе незаконної винагороди.

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Власність на землю зобов'язує землекористувача берегти її. Такі правопорушення, як самовільне захоплення та нецільове використання земельних ділянок, зняття родючого шару без дозволу, забруднення земель, непроведення рекультивації земель тощо завдають значних збитків державі та власникам землі, призводять до незворотної втрати землями якості та родючості. Ефективна протидія порушенням земельного законодавства та недотриманню норм раціонального землекористування є головною запорукою збереження корисних властивостей землі для майбутніх поколінь, забезпечення високої якості довкілля та умов для проживання людей.

Проблема запобігання кримінальним правопорушенням посідає особливе місце у становленні правової держави, створення якої неможливе без забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового

нарощування зусиль держави і громадськості, удосконалення законодавства, організації засобів і методів запобігання злочинам.

Запобігання злочинності є одним із напрямів кримінально-правової політики держави у сфері протидії злочинності, яке складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Як зазначав А. П. Закалюк, запобігання злочинності в буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає головну мету запобіжної діяльності – перешкоджання вчиненню злочинів, зменшення їх кількості й таким чином зниження рівня злочинності. Запобігання злочинам має пряме значення щодо існуючої злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї в тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на сьогодні, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється з метою переривання дій останніх і запобігання подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності в сучасних параметрах та збільшенню їх кількості. По-друге, злочинність, дійсно, є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовленим певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти упереджувальними заходами¹⁸³.

Запобігання кримінальним правопорушенням у цілому, зокрема у сфері земельних відносин, залежить багато в чому

¹⁸³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. : Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 318–319

від позитивних змін в економіці та духовному житті суспільства, за допомогою чого будуть усуватися негативні соціальні фактори, що її породжують. Однією з найважливіших тенденцій сучасного світу стало усвідомлення того, що сталий розвиток суспільства, подолання проблем, з якими воно стикається, і можливість дати адекватну відповідь на виклики нового тисячоліття залежать від стану соціальної сфери.

У кримінології під загальносоціальними заходами запобігання злочинам розуміють комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності¹⁸⁴.

Як у зв'язку з цим зауважив О. М. Джужа, даний рівень запобігання злочинам характерний тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства¹⁸⁵. При цьому, на переконання В. В. Голіни, основними цілями зазначеного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійських часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне запобігання певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо)¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 143.

¹⁸⁵ Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С. 53–54.

¹⁸⁶ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 19.

Іноді межі здійснення загальносоціальних заходів запобігання злочинам помилково розширюють та ототожнюють їх з «ефективним функціонуванням усіх позитивних інститутів соціальної правової держави» і в такому розумінні стверджують, що «загальносоціальне запобігання не є предметом кримінальної науки», хоча відразу всупереч наведеному заявляють, що «не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови для усунення чи послаблення кримінологічних факторів, які детермінують злочинність»¹⁸⁷.

Ключ до розв'язання цієї суперечливої позиції «знайшов» А. П. Закалюк, який у своїх наукових працях довів, що заходи загально соціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інші детермінуючі, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального запобігання їй¹⁸⁸.

Виходячи із зазначених наукових підходів, Ю. Ю. Орлов обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави¹⁸⁹.

Загальносоціальне запобігання злочинності – це, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток

¹⁸⁷ Бандурка А. А., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. С. 13.

¹⁸⁸ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. С. 327–328

¹⁸⁹ Джужа О. М., Василевич В. В., Гада О. Ф. та ін. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. С. 20

та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій¹⁹⁰.

Тому ми поділяємо думку О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності¹⁹¹.

Особливістю загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин є вирішення супутніх цьому явищу інституційних, соціальних, економічних і правових проблем у сфері організації, управління земельними відносинами шляхом удосконалення державної політики і правозастосовної діяльності. Саме по собі загальносоціальне запобігання не має на меті недопущення вчинення злочинів. Об'єктом запобіжного впливу виступають недоліки і прорахунки державної політики, недосконалість земельного законодавства, а також фонові для землі явища. Загальносоціальне запобігання, з одного боку, спрямовується на створення необхідних умов для сталого розвитку земельних відносин, раціонального використання земельних ресурсів та охорони земель, а з другого – на ослаблення криміногенного потенціалу досліджуваної сфери¹⁹².

¹⁹⁰ Бандурка А. А., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. С. 177.

¹⁹¹ Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

¹⁹² Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 123.

Незважаючи на велику кількість визначень поняття «політика», всі науковці підкреслюють, що політична сфера життя суспільства формується переважно у зв'язку з реалізацією інтересів різних соціальних груп. При цьому виникають суперечності інтересів, для врегулювання яких необхідне втручання державних інститутів публічної влади, здатних застосовувати з цією метою певні засоби примусу. Тому в сучасній політології політику визначають як галузь цілеспрямованих відносин між соціальними групами з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації їх суспільно значущих запитів і потреб.

Таким чином, політика прямо або побічно пов'язана з організацією і функціонуванням державної влади, із засобами і методами діяльності держави. Звідси випливає важливий висновок про те, що поняття «політика» і «політика держави» співвідносяться в категоріях «загальне» і «особливе», бо політика держави – це і є політика стосовно конкретно-історичних умов життя й організації суспільства¹⁹³.

Політика стає самостійною діяльністю, спрямованою насамперед на досягнення та організацію окремими групами (політичними партіями) державної влади задля задоволення як класових, так і загальносуспільних потреб, інтересів, цілей, пов'язаних так чи інакше із встановленням і забезпеченням певного суспільного порядку. Публічна влада як різновид влади соціальної має розглядатися, насамперед, як засіб реалізації та захисту національно-державних інтересів. Сутність публічної влади, держави зумовлює сутність державної політики як певної соціальної форми реалізації влади. Діяльність органів публічної влади, зокрема у формі політики, покликана визначати роль і завдання цієї влади у життєво важливих сферах суспільства, стратегічні цілі законодавчих, управлінських,

¹⁹³ Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Харків: ун-т внутр. справ, 1998. С. 31.

адміністративних заходів збереження цілісності суспільства і його просування шляхом соціального прогресу¹⁹⁴.

Державна політика – це діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв’язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства.

Вагоме місце в державній політиці належить структурванню інтересів різних груп населення та пошуку компромісу між ними, адже остаточне рішення має максимально наближати суспільний гаразд. Можна виокремити п’ять етапів вироблення державної політики.

Перший етап (ініціювання політики) – визначення та аналіз суспільних проблем, формування цілей і пріоритетів державної політики; виокремлюють два види суспільних проблем: ті, що перебувають під контролем влади і розв’язуються нею і ті, що виникають у суспільстві, але поки що – поза політичною увагою.

Другий етап (формування політики) – розробка державної політики, що передбачає узгодження інтересів, цілей і засобів їх досягнення.

Третій етап (ухвалення політики) – легітимізація та фінансування державної політики, що передбачають закріплення розробленої політики в низці рішень і програм.

Четвертий етап (реалізація політики) – здійснення та моніторинг державної політики, що передбачає комплекс заходів із впровадження прийнятих рішень і програм.

П’ятий етап (оцінка політики) – оцінка державної політики, спрямована на перевірку її ефективності та якості, й регулю-

¹⁹⁴ Селиванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. С. 312.

вання державної політики; наслідком цього етапу може бути або коригування, або відмова від упроваджуваної політики¹⁹⁵.

Що стосується цільових державних програм, то це один із основних способів упровадження державних рішень у життя. Вони покликані забезпечити необхідну концентрацію економічних, фінансових і виробничих ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку держави. Тож створення державних програм дає змогу: по-перше, сконцентрувати ресурси для розв'язання певної проблеми; по-друге, об'єднати зусилля всіх зацікавлених організацій; по-третє, визначити довгострокові цілі й розробити стратегію на довготривалий період.

З огляду на зазначене робимо висновок, що державна цільова програма – це законодавчо закріплений план дій публічної адміністрації, який передбачає здійснення управлінської діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя. Статус, зміст і процес розробки цільових програм визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Виокремлюють також і різновиди державних цільових програм: а) за державним статусом: міждержавні, загальнонаціональні, регіональні, місцеві; б) за функціональною орієнтацією: соціальні, економічні, науково-технічні та ін.; в) за строками реалізації: короткострокові, середньострокові, довгострокові¹⁹⁶.

Варто зазначити, що будь-яка державна програма лише виграє, якщо до її розробки та реалізації буде залучено громадські

¹⁹⁵ Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : навч. посіб. / О. І. Валевський, В. А. Ребкала, М. М. Логунова та ін.; заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.; Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу : підручник / В. Н. Данн ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса : АО БАХВА, 2005. 504 с.; Ткаченко О. В. Державна політика щодо охорони лісових ресурсів в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 117–123.

¹⁹⁶ Ткаченко О. В. Державна політика щодо охорони лісових ресурсів в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 117–123.

організації та рухи, а також приватні структури, які мають кваліфікований персонал і фінансові ресурси, але сутність державної політики полягає якраз у тому, що остання є діяльністю публічної адміністрації для досягнення певних цілей і розв'язання суспільних проблем.

Треба також зазначити, що роль у здійсненні державної політики відіграють законодавчі й виконавчі органи влади, а також громадські об'єднання. Отже, створюється «залізний трикутник», що об'єднує всіх учасників, у якому кожний відіграє відведену йому роль, виконуючи певні функції. Разом вони можуть істотно впливати на розробку та реалізацію державної політики в певній сфері, відстоюючи свої інтереси. Необхідним є врахування об'єктів державної політики, тобто соціальних прошарків, груп, організацій, окремих громадян, на яких вона поширюється, впливаючи на їх поведінку, цінності й позиції. Громадські об'єднання та організації якраз і покликані виконувати в цьому трикутнику функції артикулювання та агрегування інтересів об'єктів політики.

На підставі викладеного пропонуємо власне розуміння сутності *державної політики у сфері охорони земельних ресурсів, під якою розуміємо організовану та цілеспрямовану діяльність публічної адміністрації, спрямовану на створення сприятливих умов для національно-економічного, природоохоронного, освітньо-культурного, оздоровчо-рекреаційного розвитку, збереження національно-природноресурсного потенціалу, задоволення потреб людини шляхом застосування нормативно визначеної (встановленої) системи заходів.*

Загальновідомо, що держава здійснює управління всіма без винятку галузями суспільного життя, в тому числі і в охороні земельних ресурсів. У цій сфері держава розробляє, приймає та реалізує відповідний напрям державної політики, який ґрунтується на відповідних принципах, реалізується системою відповідних державних органів, спрямований

на виконання визначених завдань та досягнення поставленої мети.

З 1991 року в Україні здійснюється масштабна земельна реформа, яка стала основою для кардинального оновлення земельного законодавства нашої держави. Земельне реформування супроводжувалося не тільки прийняттям нових нормативно-правових актів у сфері регулювання земельних відносин, а й внесенням істотних змін і доповнень до чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів¹⁹⁷.

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Запорукою виконання цих конституційних положень є встановлення державою ефективного механізму забезпечення права на землю, важливою складовою якого повинні бути і адміністративно-правові засоби, що передбачають відповідальність за порушення права на землю¹⁹⁸.

Основним Законом України (ст. 92) передбачено, що виключно законами повинні регулюватися найбільш важливі суспільні відносини. Зокрема, Конституція України визначає екологічні, економічні, соціальні та правові засади формування і функціонування відносин у процесі володіння, користування та розпорядження землею. Однак ці конституційні положення не знайшли свого відображення ні в ЗК України¹⁹⁹, ні в інших земельних законодавчих актах і фахівцями визнаються невизначеними та проблематичними.

Конституцією сформульовані положення, що закріплюють право громадян на землю, а саме: Основний Закон України

¹⁹⁷ Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття : наук.-практ. посіб. Київ : Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018. С. 4.

¹⁹⁸ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁹⁹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю відповідно до закону; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 41). Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, їх рівність перед законом, соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13 Конституції)²⁰⁰.

Конституцією визначені основні повноваження публічних органів управління у сфері земельних відносин. Ці положення закріплені у статтях, що регламентують загальноправову компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування і не мають чіткої галузевої конкретизації. Закріплення в конституційних нормах законодавчих положень щодо землі як національного багатства свідчить про виняткову цінність землі та необхідність її збереження і комплексної охорони на законодавчому рівні.

Важливим кроком у проведенні земельної реформи було прийняття ЗК України (25 жовтня 2001 року)²⁰¹, що став першим правовим актом у вітчизняному законодавстві, за яким відносини права власності, зокрема права власності на землю, максимально відповідали положенням Конституції України. На цьому етапі ЗК України є єдиним кодифікованим правовим актом у земельному законодавстві. Він є загальногалузевим кодифікованим спеціалізованим законом у системі законодавства України, а в системі земельного законодавства – основним.

У чинному ЗК України, як порівняти із відповідним Кодексом 1992 року, містяться положення, що є новими в системі земельних відносин, зокрема відносин щодо володіння, користування та розпорядження землею. У Кодексі закріплені державна, комунальна та приватна власність на зем-

²⁰⁰ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²⁰¹ Там само

лі; суб'єктами приватної власності на окремі категорії земель можуть бути іноземні фізичні та юридичні особи й особи без громадянства; передбачена можливість використання земельних ділянок на засадах спільної власності; допускається можливість набуття у приватну власність земельних ділянок фактично з усіх категорій земель; передбачається проведення розмежування земель державної і комунальної власності; визначається перелік земель, які не можуть бути передані у приватну власність; закріплюються способи й механізм придбання громадянами та юридичними особами земельних ділянок; запроваджується (фактично відтворений) правовий інститут земельних сервітутів тощо²⁰², а також емфітевзису і суперфіцію.

Відповідно до норм, передбачених статтями 152–155 ЗК України, забезпечуються гарантії права власності на земельну ділянку. У ЗК України відображені положення Конституції про те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, в тому числі й на землю. Однак ст.ст. 143, 145, 146 та 148 ЗК України визначають підстави примусового або не за ініціативою власників вилучення (викупу) земельних ділянок у зазначених суб'єктів. Такі підстави спрямовані лише на задоволення економічних інтересів суспільства. Водночас вважаємо за доцільне, щоб у Кодексі знайшли відображення норми, за якими оплатному вилученню підлягали б земельні ділянки, що використовуються не за цільовим призначенням, або якісний склад яких за час експлуатації суттєво погіршився, оскільки земля є особливим об'єктом матеріального світу, що характеризується низкою екологічних ознак, нехтування якими може вкрай негативно позначитися на її якісних характеристиках. Однак з цією метою слід обов'язково завершити грошову оцінку земель, що передбачена Законом України

²⁰² Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 49–51.

«Про оцінку земель»²⁰³. Загалом, незважаючи на прогресивний характер нового ЗК України, він містить низку достатньо суттєвих недоліків.

Зазначений Кодекс, як справедливо стверджує В. І. Андрейцев, більшою мірою схематизував форму законодавчого акта, далі узагальнень та набору бланкетних норм так і не пішов, оскільки далася взнаки не зовсім виважена доктрина механізму правового регулювання земельних правовідносин, він не став логічним продовженням у правовому регулюванні тих новацій, які були запроваджені попереднім ЗК²⁰⁴.

У багатьох випадках у ЗК України не враховуються висловлені в науковій літературі думки щодо необхідності застосування нових методологічних підходів до розроблення системи земельного законодавства, які мають ґрунтуватися на нормах Конституції України. Невідповідність Основному Закону держави ЗК України ускладнює системний підхід до подальшого розроблення і прийняття вітчизняного земельного законодавства.

Крім того, переважна більшість учених у галузі земельного права, зокрема В. І. Андрейцев, О. В. Пащенко, Н. І. Титова, вважають, що необхідно вдосконалити систему не лише ЗК України, а й усього земельного законодавства шляхом проведення його кодифікації²⁰⁵. Ми поділяємо таку пропозицію та вважаємо, що існує потреба в наданні ЗК України універсального характеру шляхом закріплення в ньому загальних положень земельного законодавства, а в некодифікованих законодавчих актах норм, що ці положення конкретизують і встановлюють механізм їх реалізації.

²⁰³ Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

²⁰⁴ Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії : монографія. Київ : Знання, 2005. С. 422.

²⁰⁵ Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. С. 41.

З прийняттям 25 жовтня 2001 р. Земельного кодексу України було створено правове середовище для розвитку всіх форм господарювання на ринкових засадах, закріплено повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ. Окрім того, до найбільш важливих положень документа варто віднести: визнання трьох форм власності на землю (приватної, державної та комунальної); закріплення права власності на землю фізичних і юридичних осіб; встановлення максимальних розмірів земельних ділянок, що можуть бути безоплатно приватизовані громадянами України; введення обов'язкової реєстрації прав на земельні ділянки; визначення поняття, призначення та змісту державного земельного кадастру²⁰⁶. Системність законодавця простежується в тому, що прикінцевими положеннями Кодексу передбачалося розроблення низки законів, що мали більш детально регулювати вузькі галузі земельних відносин²⁰⁷.

Першим із зазначених у перехідних положеннях було прийнято Закон України «Про оцінку земель», що визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оцінювальної діяльності та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних із процесом оцінювання земель, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель²⁰⁸.

Наступним було прийнято Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р., який визначав основи діяльності у сфері землеустрою і регулював відносини, що виникають між суб'єктами землекористування (органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фі-

²⁰⁶ Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²⁰⁷ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

²⁰⁸ Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

зичними особами)²⁰⁹. Менше ніж через місяць було прийнято Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», який визначив основні засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок в натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, кооперативам та акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також у порядку обміну цими земельними ділянками²¹⁰.

Саме на цьому етапі виникла необхідність створення інформаційної бази даних для прозорого функціонування ринку землі й об'єктів нерухомості. Відповідно до поставлених завдань низкою нормативно-правових актів встановлено, що реєстрацію земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них, договорів оренди землі здійснює державне підприємство «Центр державного земельного кадастру при Державному комітеті України по земельних ресурсах»²¹¹.

Чинний ЗК України суттєво обмежив права громадян щодо постійного землекористування. Постійними землекористувачами нині можуть бути лише підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності, а також громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації, а також релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності (стаття 92 ЗК України). Фізичні

²⁰⁹ Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

²¹⁰ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 05.06.2003 р. № 899-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899>

²¹¹ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

та юридичні особи приватного права можуть мати земельні ділянки лише на праві тимчасового користування (оренди, емфітевзису, суперфіцію), що суттєво обмежило права громадян щодо постійного землекористування порівняно із правами, зазначеними у ЗК України від 1992 року²¹².

Так, В. І. Андрейцев, визначаючи недосконалість чинного ЗК України в частині постійного землекористування, вказує, що практичне застосування норм чинного Кодексу до правовідносин постійного землекористування є вкрай обмеженим та незручним²¹³.

З позиції якісних змін законодавства запроваджено нововведення в регулювання земельних відносин, а саме: сільські, селищні, міські та районні ради позбавлено права реєстрації державних актів на право власності та право постійного користування землею та договорів оренди землі. Держкомземом України ця функція була покладена на підпорядковане йому державне підприємство «Центр Державного земельного кадастру при Держкомземі України»; запроваджена система державної реєстрації земель, що поєднувала в собі елементи кадастрового обліку та елементи державної реєстрації права власності на них, а згодом і державної реєстрації та інших прав на земельні ділянки; уперше, паралельно з паперовою, введена електронна форма підготовки землевпорядної документації як обов'язкової умови державної реєстрації; введена кадастрова нумерація земельних ділянок. Упорядкування потребували і відносини землеволодіння територіальних громад. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» виокремив землі комунальної власності та окреслив повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування з регулювання земельних відносин та розвит-

²¹² Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. С. 45.

²¹³ Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії : монографія. Київ : Знання, 2005. С. 92.

ку матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування²¹⁴. Законом був визначений складний механізм розмежування земель (дорогий і тривалий), що передбачав розроблення проєкту розмежування щодо кожної ділянки, тому на практиці норми цього Закону практично не застосовувалися.

Прийняття Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. стало кроком на шляху до заповнення прогалин у сфері відносин щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Цим було забезпечено реалізацію двох важливих принципів правового регулювання земельних відносин – принципу непорушності права приватної власності, у т. ч. й на землю, та принципу пріоритету права приватної власності на земельні ділянки²¹⁵.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15, та визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

²¹⁴ Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 05.02.2004 р. № 1457-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>

²¹⁵ Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 р. № 1559-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів²¹⁶.

Нині розпочато довгоочікуваний процес децентралізації земельних повноважень, який потребує якісного законодавчого забезпечення. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 № 60-р Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру приписувалося з 01 лютого 2018 р. провести інвентаризацію таких земель з подальшою передачею земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад відповідно до ст. 117 ЗК України. Відтепер передача таких земельних ділянок у користування (виключно шляхом проведення аукціонів) або у власність буде здійснюватися тільки за погодженням з об'єднаними територіальними громадами та після прийняття ними рішення відповідно до ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»²¹⁷.

²¹⁶ Державний контроль за використанням та охороною земель. *Держгеокадастр*. URL: <https://land.gov.ua/icat/derzhavnyi-kontrol-za-vykorystanniam-ta-okhoronoiu-zemel/>

²¹⁷ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%D1%80#Text> ; Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

ЗК України були закріплені гарантії набуття та реалізації права власності на землю. Водночас було запроваджено заборону відчуження земель окремих видів земель сільськогосподарського призначення. Передбачалося, що це буде тимчасовий акт, який дозволить підготувати відповідну законодавчу базу для формування повноцінного ринку земель. Натомість Верховна Рада України кілька разів продовжувала термін дії заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення. В результаті продовжує діяти мораторій (заборона на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення), який обмежує права власників земельних ділянок, закріплені частиною першою ст. 90 ЗК України та ст. 41 Конституції України, у власності яких на сьогодні перебуває 30,7 млн га сільськогосподарських угідь (74% від площі цих угідь по Україні), в тому числі 27,1 млн га ріллі (83,5% від площі ріллі по Україні).

Наприкінці 2018 року мораторій був продовжений до 01 січня 2020 року. Тривала відсутність вільного обігу земель має негативні наслідки: тіньове використання земель, корупція у земельній сфері, відсутність конкуренції та зниження ціни орендної плати за землю, недоотримання надходжень у місцеві бюджети, відсутність іпотечного кредитування під заставу земель тощо.

Крім того, земельний мораторій обмежує конституційне право власності на землю. Громадяни України, які відчувають негативний вплив такого обмеження конституційного права на землю, намагаються захистити порушене право в судах, в тому числі і в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ).

22 травня 2018 року Суд ухвалив рішення за зверненням двох громадян України, яким визнав мораторій таким, що порушує їх права, передбачені статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та фундаментальних свобод, а також виніс припис щодо вжиття урядом України в розумні

строки необхідних законодавчих заходів щодо скасування заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення чи істотного зменшення його негативного впливу на правовий статус громадян-власників сільськогосподарських земель.

Зважаючи на існуючу гостру соціальну, економічну та правову необхідність відкриття скасування заборони на відчуження землі сільськогосподарського призначення, а також наявність достатніх базових технічних передумов для функціонування в Україні цивілізованого обігу земель, прийняття відповідного Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020)²¹⁸ є актуальним та доцільним. Він спрямований на формування законодавчого поля для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, забезпечення конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своєю власністю, створення прозорих умов для набуття у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами та юридичними особами України.

Урегулювання зазначеного питання сприятиме розвитку аграрної галузі України, підвищення вартості сільськогосподарських угідь, залучення інвестицій в сільське господарство України. Дозволить подолати негативні явища, які виникли у зв'язку з існуванням заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення, зокрема, корупція, деградація ґрунтів, знецінення земель тощо.

Закон визначає особливості правового регулювання обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення на основі ринкових механізмів переходу прав на земельні

²¹⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/print>

ділянки: з жовтня 2020 року скасовується заборона на відчуження земель сільськогосподарського призначення всіх форм власності; визначається суб'єктний склад осіб, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення: громадяни України, територіальні громади, держава, юридичні особи України та іноземні громадяни і особи без громадянства у разі набуття в порядку спадкування та обов'язком відчужити ділянку протягом року; встановлюється правило, за яким до 01 січня 2024 року не допускається набуття юридичними особами, бенефіціарним власником (контролером) яких є іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, створені за законодавством іншим, ніж законодавство України, іноземні держави, права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Вказані вимоги не розповсюджуються на випадки набуття у власність земельних ділянок їх орендарями, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, якщо з часу державної реєстрації юридичної особи - набувача права власності пройшло не менше 3 років, а також на випадки набуття у власність зазначеними особами земельних ділянок; встановлюється мінімальна стартова ціна продажу земельних ділянок державної та комунальної власності на земельних торгах на рівні не нижче нормативної грошової оцінки; - встановлюється обмеження на сукупну площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може перебувати у власності громадянина та юридичної особи, та пов'язаних з нею осіб. Обмеження не допускають набуття у власність більше 35% сільськогосподарських земель об'єднаної громади, 15% сільськогосподарських земель області та 0,5% сільськогосподарських земель України; забезпечується переважне право орендаря на купівлю земельної ділянки; передбачається обов'язок державного реєстратора вносити інформацію про ціну (вартість) речових прав, в тому числі прав користування, до Реєстру речових прав;

забезпечується право громадян на викуп земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства, які їм належать на праві постійного користування та праві довічного успадкованого володіння. Можливо викупити із розстрочкою платежу до 5 років за ціною, яка дорівнює нормативній грошовій оцінці таких земельних ділянок; Закон України «Про санкції» доповнюється новим видом санкцій «заборона на набуття у власність земельних ділянок». Такі санкції вводяться рішенням Президента України за поданням Ради національної безпеки та оборони України та затверджуються постановою Верховної Ради України. Під санкції можуть підпадати іноземні держави, невизначене коло осіб певної діяльності (секторальні санкції) та окремі юридичні і фізичні особи²¹⁹.

Підзаконні нормативні акти, які приймаються на виконання законів, здебільшого мають фрагментарний характер, тому реалізація багатьох норм законодавчих актів є вкрай складною, дає можливість трактувати норми на місцях по-різному. Крім того, строкатість та неконкретність норм законодавства дає можливість органам місцевого самоврядування ховатись за колегіальним рішенням, здійснювати регулювання земельних правовідносин, незважаючи на інтереси держави та громадян. Особливо це стосується економічних важелів регулювання питань передачі чи продажу земельних ділянок у власність. Така ситуація щодо нормативно-правового регулювання земельних відносин в Україні спонукає до вчинення адміністративних правопорушень у цій сфері. Тому серед головних завдань із забезпечення ефективності контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин слід визначити необхідність удосконалення заходів щодо усунення порушень та запобігання правопорушенням земельного законодавства.

²¹⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 10 жовт. 2019 р. № 2178-10. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.e1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059

Одним із найбільш важливих засобів захисту земельних прав відносин є контроль з боку відповідних державних органів за додержанням норм чинного законодавства, виявлення порушень і притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності, яка постає необхідною правовою гарантією законності у сфері земельних відносин.

Таким чином, на сьогодні в межах загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин необхідно: прискорити розробку, погодження та затвердження загальнодержавних та регіональних програм використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земель, в яких передбачити їх правове, організаційне і фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету, а також коштів власників земель та орендарів; внести зміни в земельне законодавство щодо уточнення повноважень органів виконавчої влади при встановленні та зміні ними цільового призначення земель; удосконалити законодавство в галузі формування національної екологічної мережі, зокрема, порядок викупу земель приватної власності, складу цих земель, порядок їх вилучення для інших потреб; урегулювати на законодавчому рівні питання проведення державного контролю за використанням та охороною земель щодо повноважень Державної екологічної інспекції та Держгеокадастром у галузі регулювання ними земельних і екологічних відносин.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин

Злочинність і боротьба з нею в нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Нестабільність суспільно-політичної та економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління, відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція в усіх без винятку гілках влади, у тому числі й у правоохоронних органах, створили умови для розвитку і утвердження злочинності в суспільному житті держави. Стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та змушують знаходити рішучі заходи запобігання.

Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію превентивної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією передусім чинників політичного (як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні нетипових для української криміногенної обстановки злочинів.

Як зазначили О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування і втручання (більш того, прямий вплив) на цю ситуацію органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії

злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини²²⁰.

Тому, торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого феномена діяльності щодо протидії злочинності, слід нагадати про існуючі в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, точка зору О. М. Литвака полягає в тому, що він розмежовує, і з цим варто погодитися, загально-соціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивною діяльністю держави. Він розкриває якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу. Автор визначає і спеціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є не основною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності)²²¹.

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу²²².

У той же час В. В. Голіна підкреслює, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам

²²⁰ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 107.

²²¹ Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. С. 22.

²²² Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С. 21.

мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо)²²³. Також цю діяльність він розглядає як сукупність самостійних, але внутрішньопов'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян щодо протидії криміногенним явищам і процесам, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Автор визначає суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, зокрема: законодавчі органи, виконавчо-розпорядчі, державні координуючі, правоохоронні та правозастосовні органи, органи державного, культурно-виховного і господарського управління, навчальні, медичні органи й установи, релігійні, громадські та інші організації, рухи, воєнізовані формування, фонди, соціальні групи, об'єднання батьків, сусідів, громадян²²⁴.

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. З огляду на це спеціально-кримінологічне запобігання злочинам проти довілля являє собою комплексну діяльність державних, у тому числі правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань, окремих фахівців та представників суспільних об'єднань щодо організацій та здійснення ранньої профілактики (виявлення та нейтралізації причин, умов, інших детермінант таких злочинів на мікросоціальному, груповому та індивідуальному рівнях), відвернення злочинів на стадії виявлення

²²³ Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

²²⁴ Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1994. С. 12–25.

наміру чи готування до злочину, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів. А тому під спеціально-кримінологічними заходами запобігання кримінальним правопорушенням розуміється діяльність, що безпосередньо спрямована на зменшення рівня злочинності та усунення причин, що її породжують. Вона включає в себе діяльність держави в цілому та її спеціальних органів та установ, службових осіб, діяльність громадських та суспільних організацій, а також дії окремих громадян.

Характер та зміст завдань, які виконують державні органи, вимагають застосування у їх діяльності специфічних методів. Те, яким чином вони будуть виконувати поставлені державою завдання, визначатиме ступінь та якість досягнення правоохоронної мети. Тому для кращого вирішення проблем адміністративно-правового забезпечення діяльності органів у попередженні правопорушень необхідно дослідити доцільні методи їх роботи. З'ясування змісту методів діяльності цих органів дасть змогу сформулювати відповідь на питання про те, якими способами найбільш дієво та раціонально можна досягти мети їх діяльності.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) (статті 197-1, 356 КК України), є: факт самовільного зайняття земельної ділянки; самовільне будівництво будівель чи споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; оспорюваність правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі; спричинена шкода. Важливе значення для доказування має наявність факту оспорювання правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі та об'єкт посягання. У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України,

особа посягає на право власності на землю чи встановлений законодавством порядок будівництва на земельних ділянках, а у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 356 КК України, об'єктом посягання є встановлений порядок реалізації громадянами своїх прав та посягання на авторитет органів державної влади при незаконному використанні землі.

Юридичними ознаками самовільного зайняття земельних ділянок є:

- вчинення будь-яких дій, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки (активна поведінка);
- відсутність відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду);
- відсутність вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки;
- не визнання дій щодо земельної ділянки правомірними жодним нормативним актом²²⁵.

Виходячи з аналізу визначення «самовільного зайняття земельної ділянки» та його юридичних ознак, доходимо висновку про необхідність доведення незаконного фактичного використання земельної ділянки особою, тобто використання землі без оформлення відповідних документів. З огляду на це, обставиною, що свідчить про подію кримінального правопорушення, в такому випадку буде наявність чи відсутність правочину щодо землі, який підтверджує правомірність користування чи права власності на земельну ділянку. Для визначення такої обставини необхідно правильно встановити орган, який приймає рішення про передачу у власність чи надання у користування землі. Так, наприклад, відповідно до ст. 17-1 Земельного Кодексу України державні органи приватизації

²²⁵ Черкаська Н. В., Пархоменко А.І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. *Форум права*. № 1. 2011. С. 1088

здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації²²⁶. Але відповідно до ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» у разі такого відчуження право власності або користування земельною ділянкою ґрунтується не на рішенні органу приватизації, а на відповідному договорі купівлі-продажу або оренди землі, на якій розташовано об'єкт приватизації²²⁷. Зважаючи на це, правильне визначення суб'єкта, який приймає рішення про набуття права власності на земельну ділянку, є одним із ключових моментів під час доказування, оскільки це дає можливість встановити правовстановлюючі документи і визначити підстави, на яких особа використовує земельну ділянку (їх наявність чи відсутність), від чого і буде залежати наявність складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України та визначення обставин, які свідчать про подію.

Право на земельну ділянку надають такі правочини:

- рішення про надання у користування або спільну оренду, про передачу у власність земельних ділянок;
- договір міни, дарування, успадкування, про спільну часткову власність, купівлі-продажу, застави, оренди (суборенди) землі, про встановлення земельного сервітуту, на право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), на право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій);
- угода про використання для проведення геолого-знімальних, пошукових, геодезичних чи інших розвідувальних робіт; при переході права власності на житловий будинок, будівлю або споруду;

²²⁶ Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²²⁷ Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18.01.2018 р. № 2269-VIII України *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>.

- державний акт на право власності на земельну ділянку;
- свідоцтво про право власності (з 01 січня 2013 р.).

Ще однією обставиною, яка належить до події кримінального правопорушення, є заподіяння значної шкоди в результаті самовільного зайняття землі. Для її визначення призначають земельно-технічну експертизу.

Подією кримінального правопорушення є також межі земельної ділянки, її місце розташування та цільове призначення. Останнє належить до предмета доказування, оскільки встановлення належності землі до специфічного правового режиму, впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Категорію земель України визначено ст. 19 ЗК України. Відповідно до наказу Державного комітету України із земельних ресурсів від 21 липня 2010 р. № 548 затверджено класифікацію видів цільового призначення земель з метою забезпечення обліку земель за видами їх цільового призначення у державному земельному кадастрі. Отже, відомості про цільове призначення землі можливо встановити шляхом аналізу правовстановлюючої та технічної документації на землю і такі відомості належать до предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Деяко іншими є обставини про самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення дії із землею. До обставин, які свідчать про подію кримінального правопорушення у цій категорії справ, належить факт оспорювання фізичною чи юридичною особою правомірності використання землі та заподіяння значної шкоди державним інтересам. На відміну від предмета доказування у справах про злочини, передбачені ст. 197-1 КК України, де шкода завдається інтересам фізичної чи юридичної особи, під час доказування

у справах про злочини, передбачені ст. 356 КК України, предметом доказування є шкода, яка заподіяна державним інтересам. Особливу складність доказування складають питання визначення змісту суспільно небезпечних наслідків кримінально караного самоправства²²⁸. Як показує аналіз правозастосовної практики, визначення розміру шкоди та площі землі можливо шляхом проведення оціночно-земельної та земельно-технічної експертизи. Розрахунок розміру шкоди може бути здійснено інспектором Держгеокадастру відповідного територіального органу в межах позапланової перевірки.

При встановленні факту оспорюваності правомірності дій з боку інших громадян щодо землі доцільно встановити наявність факту звернення учасників спору до Держкомзему відповідного регіону з метою встановлення меж земельної ділянки в натурі та встановлення межових знаків чи розмічування в натурі господарських будівель. Наявність такої обставини буде додатковим підтвердженням оспорюваності меж земельної ділянки, що є однією зі складових предмета доказування по справі. Слід зауважити, що встановлення зазначених вище обставин щодо встановлення меж земельної ділянки не є обов'язковою умовою складу злочину. Встановлення такого факту може бути додатковим підтвердженням наявності спору між фізичними чи юридичними особами. Доцільність доказування таких фактів диференціюється залежно від обставин кримінального провадження. Так, якщо предметом злочину є землі сільськогосподарського призначення, то можлива оспорюваність правомірності дій відповідно до закону, однак у разі наявності спору між фізичними особами достатньо довести обставину, яка свідчить про невдоволеність, непогодження з діями особи, яка самоправно заволоділа землею, що утворює склад кримінального правопорушення, про який йде мова.

²²⁸ Чернов А. Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 177.

Слід зазначити, що обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, є наявність чи відсутність права володіння чи користування земельною ділянкою, яка є предметом злочину. Види правовстановлюючих документів та установи, уповноважені їх видавати, зазначені вище, тому не будемо зосереджувати на цьому увагу.

Таким чином, обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, є: відсутність права користування, володіння, розпорядження земельною ділянкою; наявність факту незгоди, оскарження дій особи, яка вчиняє самоправство; визначення змісту суспільно небезпечних наслідків самоправства, вчиненого на земельній ділянці та розміру заподіяної шкоди.

Відмінним є обставини, які свідчать про незаконне набуття юридичних прав на землю. Оформлення права на земельну ділянку є процедурою, яка складається із певної послідовності дій зацікавлених осіб, землеупорядних організацій та органів державної влади, які в кінцевому випадку приводять до встановлення права зацікавленого суб'єкта на земельну ділянку.

Оформлення права власності (володіння чи користування) на земельну ділянку передбачає видачу документів на всіх етапах набуття права на земельну ділянку, так само як і отримання правовстановлюючого документа на заключній стадії²²⁹. Виходячи з цього можна вести мову про те, що подією злочину в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є наявність порушень послідовності дій зацікавлених осіб, а також порушення порядку видачі документів, що призвело до зміни права власності на неї чи підробка таких документів.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення щодо зловживання повноваженнями особи, яка

²²⁹ Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. № 2 (69). С. 123.

надає публічні послуги, є відомості, які свідчать про наявність прийнятого такою особою рішення, що спричинило зміну права власності на земельну ділянку та матеріальну шкоду.

Отже, при запобіганні таким кримінальним правопорушенням необхідно встановити набуття права власності на земельну ділянку незаконним шляхом. До першого кроку належить встановлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку, а також визначення документів, у які було внесено неправдиві відомості чи підроблено. Наступним кроком є збирання документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку та визначення способу внесення неправдивих відомостей у документи. Наступною складовою обставин, що треба встановити, є збір документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, охоплюється не лише дослідженням документів. Соціальна сутність цього кримінального правопорушення відрізняється від двох попередніх груп тим, що ці кримінальні правопорушення посягають на екологічну безпеку та встановлений порядок охорони земель водного фонду, який забезпечує їх раціональне використання, збереження та відтворення, а також вплив на життя і здоров'я особи, її власність, біологічне різноманіття, безпечне існування об'єктів флори та фауни, інші блага²³⁰.

Зазвичай вчинення такого виду кримінальних правопорушень характеризується залученням громіздкої техніки для перевезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду, які є предметом злочину. З огляду на це першочерговим є вста-

²³⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. С. 543.

новлення обставин, які свідчать про використання такої техніки для вивозу ґрунтового покриву чи земель водного фонду.

Наступною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення, є розмір земельної ділянки, якою заволоділи, та його вартість. Об'єм ґрунтового покриву чи земель водного фонду можливо встановити шляхом вивчення та аналізу товарно-транспортних накладних, які використовуються для перевезення вантажу та подорожніх листів. У товарно-транспортній накладній міститься інформація про замовника вантажу, отримувача, пункт призначення вантажу та його обсяг і вагу. Здебільшого особа, яка вчинила злочин, укладає договір оренди, договір про надання послуг з транспортною компанією чи укладає іншу цивільно-правову угоду. Крім того, доцільно з'ясувати наявність реєстру наданих послуг автотранспортом та спецтехнікою, наявність розрахунків вартості наданих послуг. Встановлення факту наявності цивільно-правової угоди дає можливість довести намір особи, яка вчинила злочин, та час, протягом якого вчинялись дії щодо вивезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду.

Встановлення площі та об'єму знятого ґрунтового покриву чи земель водного фонду та суми завданих збитків можливо встановити шляхом проведення позачергової перевірки дотримання вимог земельного законодавства. За результатами такої перевірки можливо встановити відповідність використання ґрунтового покриву чи земель водного фонду цивільно-правовій угоді, визначити його належність до родючих земель чи до земель водного фонду та встановити площу земельної ділянки, з якої знято та перенесено ґрунтовий покрив, а також встановити наявність дозволу на вчинення таких дій. Для встановлення площі земельної ділянки та інших обставин доцільно залучення спеціалістів Держгеокадастру відповідного регіону.

Порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, врегульовано Методикою визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963²³¹. Такі розрахунки проводить відповідний спеціаліст Управлінням з контролю за використанням та охороною земель.

Для більш ефективного розроблення методики запобігання та виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин необхідно визначити компетенції суб'єктів органів земельних ресурсів із вивченням недоліків, які надають можливість вчиняти кримінальні правопорушення. У зв'язку з цим основні заходи спеціально-кримінологічного запобігання повинні бути спрямовані на запобігання порушенням у сфері земельних відносин в Україні, які здійснюються у вигляді:

- 1) контрольно-наглядової діяльності – проведення перевірок, спостережень, обстежень, інвентаризації, інспектування; розгляд звернень юридичних і фізичних осіб та документації із землеустрою;
- 2) моніторингу земельних відносин – інформаційна система для комплексної оцінки та прогнозування стану земель у майбутньому, що включає систематичні спостереження за станом земель, оцінку цього стану та процесів, пов'язаних із земельними ресурсами.

Земельний контроль не повинен бути лише самостійним видом діяльності, до змісту якої входять збір інформації про

²³¹ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963. Київ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>

підконтрольний об'єкт, її опрацювання, оцінка й передача для прийняття управлінських рішень, а має стати елементом механізму управління якістю земельних ресурсів, гарантією їх охорони, реалізацією правових норм, які регулюють ці заходи, способом забезпечення законності в державному управлінні охорони земельних ресурсів. Оцінка земельного контролю в такому аспекті сприятиме підвищенню ефективності, зміцненню його цілей, а відтак, і збереженню земельних ресурсів.

До загальних заходів запобігання варто віднести заходи й виховного характеру, контролю та нагляду, звернення громадян і примусу. Виховний ефект досягається шляхом застосування органами державної влади виховного впливу до власників землі та землекористувачів, раціонального використання, відновлення та охорони ними земель, діяльності органів публічного адміністрування, їх посадових осіб.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (2015) та визначено, що Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Водночас розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії,

картографії та кадастру» функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Коли мова заходить про здійснення будь-яких заходів з державного нагляду (контролю) за дотриманням земельного законодавства, використання та охорону земель усіх категорій і форм власності, землевласники та землекористувачі одразу ж згадують сумнозвісну Держсільгоспінспекцію, яка не встигла розпочати свою «роботу» на початку 2013 року, як уже восени 2014 року стартував затяжний процес її ліквідації. На жаль, важливий для держави орган не виправдав мети свого створення і не виконав завдань у цій сфері суспільних відносин.

Слід згадати, що функції контролю за використанням і охороною земель до утворення Держсільгоспінспекції тривалий час здійснювала Держземінспекція як урядовий орган державного управління, який діяв у складі Держкомзему і йому підпорядковувався. Тож так звана інституційна пам'ять у державному управлінні взяла гору, й Уряд влітку 2016 року прийняв низку важливих рішень, поклавши функції здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності на Держгеокадастр.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» було внесено низку кардинальних змін до актів КМУ, спрямованих на передачу повноважень із здійснення функцій державного нагляду (контролю) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності від Держсільгоспінспекції до Держгеокадастру.

Водночас відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 910-р «Питання Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру» Уряд погодився з пропозицією Міністерства аграрної політики та продовольства щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» (2015) функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Саме з моменту прийняття Урядом цього розпорядження слід вважати, що Держгеокадастр отримав всі функції та повноваження із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів, передбачені Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003)²³², які, власне, раніше здійснювала Держсільгоспінспекція.

Відповідно до ст. 2 Закону «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003)²³³ основними завданнями державного контролю за використанням та охороною земель є: забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; запобігання порушенням

²³² Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.02.2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

²³³ Там само

законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

У свою чергу ст. 4 цього ж Закону передбачено, що об'єктом державного контролю за використанням та охороною земель є всі землі в межах території України. Згідно зі ст. 5 цього ж Закону державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Вказані вище завдання та функції Мінагрополітики здійснює (реалізує) через Держгеокадастр, яка відповідно до п. 1 Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (2015) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінету Міністрів України через міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Також згідно з п. 3 згаданого Положення серед основних завдань Держгеокадастру є реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (кон-

тролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 5 цього Закону державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, а моніторинг родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення проводить центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики.

Далі, відповідно до ст. 6 Закону до повноважень центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, належать: а) здійснення державного контролю за використанням та охороною земель; б) внесення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування клопотань; в) одержання в установленому законодавством порядку від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, власників і користувачів, у тому числі орендарів, земельних ділянок документів, матеріалів та іншої інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань; г) видачі спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок відповідно до затверджених в установленому законом порядку проєктів; ґ) участь у розробці нормативно-правових актів з питань державного контролю за використанням та охороною земель; д) вжиття відповідно до закону заходів щодо повернення самовільно зайнятих земельних ділянок їх власникам або користувачам; е) вирішення інших питань відповідно до закону.

Відповідно до ст. 9 Закону № 963 державний контроль за використанням та охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель і моніторинг ґрунтів здійснюється шляхом:

- проведення перевірок;
- розгляду звернень юридичних і фізичних осіб;
- участі у прийнятті в експлуатацію меліоративних систем і рекультивованих земель, захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд та інших об'єктів, які споруджуються з метою підвищення родючості ґрунтів та забезпечення охорони земель;
- розгляду документації із землеустрою, пов'язаної з використанням та охороною земель;
- проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення

Головними повноваження державних інспекторів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель та дотриманням вимог законодавства України про охорону земель: безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку земельні ділянки, що перебувають у власності та користуванні юридичних і фізичних осіб, перевіряти документи щодо використання та охорони земель; давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель відповідно до їх повноважень, а також про зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан у випадках, установлених законом, за рахунок особи, яка вчинила відповідне правопорушення, з відшкодуванням завданих власнику земельної ділянки збитків; складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушен-

ня, а також подавати в установленому законодавством України порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності; у разі неможливості встановлення особи правопорушника земельного законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його до органів Національної поліції чи до приміщення виконавчого органу сільської, селищної, міської ради для встановлення особи порушника та складення протоколу про адміністративне правопорушення; викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з порушенням земельного законодавства України; передавати до органів прокуратури, органів досудового розслідування акти перевірок та інші матеріали про діяння, в яких вбачаються ознаки кримінального правопорушення; проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням земельного законодавства України; звертатися до суду з позовом щодо відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також повернення самовільно чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився.

Таким чином, узагальнюючи викладене варто зазначити, що державний контроль за використанням та охороною земель відбувається шляхом здійснення перевірок, спостережень, обстеження, інвентаризації, інспектування, розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, розгляду документації із землеустрою, пов'язаною із використанням та охороною земель.

Аналізуючи перераховані форми державного контролю за використанням та охороною земель, можна зазначити, що спостереження як форма отримання необхідної інформації, яка здійснюється за посередництвом моніторингу земель, є надзвичайно важливою для здійснення контролю за землями сільськогосподарського призначення.

Основними завданнями державного контролю за використанням та охороною земель є: забезпечення дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

У правовому полі створено певні передумови для запровадження контролю за використанням та охороною земель в Україні. Та все ж потребують значного вдосконалення законодавчі та нормативні документи, які визначають порядок здійснення контролю за використанням земель. Вважаємо, що для оптимізації державного контролю на етапі запровадження ринку земель слід здійснити такі заходи: розмежувати повноваження між відомствами і органами влади щодо здійснення контролю за використанням і охороною земель; встановити адміністративну відповідальність землевласників та землекористувачів за погіршення якісного стану ґрунтів; розробити критерії оцінки погіршення якості ґрунтів та методологію здійснення контролю їх родючості.

Соціальна характеристика земельних правопорушень є складною, оскільки у більшості випадків особи, які їх здійснюють, добре знають законодавство. З огляду на це треба вдосконалити законодавство таким чином, щоб закон був реальний.

Причинами незадовільного виконання земельного законодавства є такі: недосконала законодавча база; відсутність

ефективної виконавчої влади; недосконалий контроль (невикористання всіх можливостей підвищення його ефективності) та відсутність належного контролю і нагляду за застосуванням земельного законодавства. Отже, інститут адміністративної відповідальності за вчинення земельних правопорушень повинен постійно вдосконалюватися, враховуючи потреби сьогодення, це стосується також посилення адміністративних функцій органів державного контролю.

Так, під час перевірки у 2019 р. Держгеокадастром дотримання вимог земельного законодавства у Полтавській області було встановлено, що ТОВ «Дукла» самовільно зайняло ділянки загальною площею 190,51 га із земель сільськогосподарського призначення за межами населеного пункту. Розмір шкоди, заподіяної державі внаслідок неправомірного зайняття земель, становить 203781,31 грн. Відповідно до законодавства України шкода визначається як значна, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян²³⁴.

Деякі вчені відносять моніторинг земель до системи контролю за використанням і охороною земельних ресурсів²³⁵. Можна зауважити, що це суперечливе твердження, адже моніторинг складається із систематичних спостережень за станом земель, оцінки цього стану та процесів, пов'язаних із земельними ресурсами, але не має функцій, форм та методів здійснення контролю. Тобто моніторинг виступає інформаційною системою для комплексної оцінки та прогнозування стану земель у майбутньому²³⁶.

²³⁴ Держгеокадастром виявлено факти самовільного зайняття земель у регіонах площею понад 260 га. URL: <http://www.disgu.gov.ua/index.php/1657-derzhgeokadastrom-vuyavleno-fakty-samovilnoho-zainiattia-zemel-u-rehionakh-ploshcheiu-ponad-260-ha-4-lipnya-2019-r>.

²³⁵ Земельне право України : підручник / Гуревський В. К., Беженар Г. М., Бердніков Є. С. та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2003. С. 396.

²³⁶ Лазеба Є. С. Державний контроль у сфері використання земель в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 98.

До основних напрямків удосконалення системи моніторингу земель в Україні варто віднести: створення єдиної системи моніторингу; вдосконалення організаційно-правового забезпечення моніторингу – чітке визначення мети і завдань моніторингу, оптимізація методики його проведення, визначення основних критеріїв і нормативів для оцінки стану земельних ресурсів, нормативне закріплення основних стадій та етапів моніторингу земель; посилення координації діяльності суб'єктів моніторингу та управління даними, забезпечення інтеграції інформаційних ресурсів; розроблення та відповідне законодавче закріплення процедури участі у міжнародних моніторингових дослідженнях щодо стану земель та гармонізацію національних стандартів із міжнародними з метою входження національної системи моніторингу земель до складу міжнародних систем²³⁷.

Система моніторингу створюється з метою об'єктивації змін у кількісному та якісному стані навколишнього природного середовища і базується, з одного боку, на узагальненні інформації про зміни, що відбуваються у стані природного середовища, а з іншого – на її деталізації²³⁸.

Слід зауважити, що в сучасній адміністративно-правовій науці наразі не існує єдиної думки щодо визначення оптимальної структури процедури моніторингу земель. Так, у загальному порядку проведення моніторингу довіклля більшість сучасних науковців²³⁹ зазвичай виділяють такі основні стадії: стадія збору інформації про стан відповідного явища, стадія її оцінки та стадія прогнозу як необхідного елемента,

²³⁷ Пахомов В. В. Правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. С. 30.

²³⁸ Оверковська Т. К. Моніторинг земель України : правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (15). С. 126 ; Бусуйок Д. Законодавче та правове регулювання моніторингу земель в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 57.

²³⁹ Величко О. М., Дудич І. І., Шпенник Ю. О. Основи екології та моніторинг довкілля. Ужгород : УжНУ, 2001. 285 с. ; Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону : монографія / за ред. Я. О. Побурка. Львів, 2006. 306 с.

на основі якого приймаються відповідні управлінські рішення. Л. М. Перович та Л. В. Винарчик, аналізуючи концептуальні засоби формування кадастрового моніторингу, виділяють у порядку його здійснення схожі етапи: підготовчий етап, що полягає у зборі необхідної інформації, етап опрацювання інформації та аналітичний етап з видачею рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень²⁴⁰. В. М. Горбатюк і К. В. Клименко у порядку організації моніторингу стану земель виділяють такі окремі етапи, що у свою чергу складаються з низки відповідних процесуальних дій:

- 1) підготовчий етап моніторингу стану земель;
- 2) виробничий етап моніторингу стану земель;
- 3) етап поповнення бази даних моніторингу стану земель;
- 4) етап представлення результатів моніторингу стану земель;
- 5) етап перевірки і вдосконалення системи моніторингу стану земель²⁴¹.

Підводячи підсумки зазначимо, що для вдосконалення державного контролю за використанням земель необхідно запровадження таких заходів:

- прискорити розробку, погодження та затвердження загальнодержавних та регіональних програм використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земель, в яких передбачити їх правове, організаційне і фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету, а також коштів власників земель та орендарів;
- внести зміни в земельне законодавство щодо уточнення повноважень органів виконавчої влади при встановленні та зміні ними цільового призначення земель;

²⁴⁰ Перович Л. М., Винарчик Л. В. Кадастровий моніторинг земель. *Геодезія, картографія і аерофотознімання*. 2009. Вип. 72. С. 99.

²⁴¹ Горбатюк В. М., Клименко К. В. Організаційно-технологічні особливості здійснення моніторингу земель на регіональному рівні. *Геодезія, картографія і аерофотознімання*. 2007. Вип. 69. С. 153.

- удосконалити законодавство в галузі формування національної екологічної мережі, зокрема, порядок викупу земель приватної власності, складу цих земель, порядок їх вилучення для інших потреб;
- урегулювати на законодавчому рівні питання проведення державного контролю за використанням та охороною земель щодо повноважень Державної екологічної інспекції, Держгеокадастром та Державною сільськогосподарською інспекцією (ліквідована) в галузі регулювання ними земельних і екологічних відносин.

Тому без суттєвого вдосконалення законодавчої бази для налагодження дієвого державного контролю за використанням земель неможливо стимулювати землевласників до раціонального ведення землеробства. Земельний контроль не повинен бути лише самостійним видом діяльності, до змісту якої входять збір інформації про підконтрольний об'єкт, її опрацювання, оцінка й передача для прийняття управлінських рішень. Він має стати елементом механізму управління якістю земельних ресурсів, гарантією їх охорони, реалізацією правових норм, які регулюють ці заходи, способом забезпечення законності в державному управлінні охорони земельних ресурсів. Оцінка земельного контролю в такому аспекті сприятиме підвищенню ефективності, зміцненню його цілей, а відтак і збереженню земельних ресурсів. У межах нормативно-правового контролю варто схвалити проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії реформування системи дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів на 2021–2025 рр.», що формуватиме та забезпечуватиме реалізацію державної політики у сфері земельних відносин в Україні та природоохоронної просвіти, а також проект Плану реалізації цієї Стратегії, у разі прийняття якого Держгеокадастр буде визначено відповідальним виконавцем за низкою завдань.

Також найбільшу специфіку в аспекті запобігання мають документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою.

У разі, якщо земельна ділянка перебуває у державній власності, факт вчинення кримінального правопорушення може бути підтверджений довідкою керівника органу місцевого самоврядування, у власності якого перебуває земельна ділянка. Наприклад, відповідно до постанови Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 р., вина обвинуваченого підтверджується, серед інших доказів, і довідкою Веселівського сільського голови та Надеждівського сільського голови від 04 червня 2014 р., відповідно до якої виявлено на земельних ділянках державної власності на їх територіях сходи сільськогосподарських культур, які незаконно засіяні невстановленими особами²⁴².

Органи місцевого самоврядування, розпорядники земельних ділянок, є джерелом інформації, яка дозволяє встановити обставини кримінального провадження. Зокрема, в таких органах міститься інформація про те, чи зверталась особа, яка займає земельну ділянку, що є предметом злочину, із заявою про виділення земельних ділянок для ведення будь-якого господарства та про наявність чи відсутність рішень адміністрацій стосовно діяльності особи, яка займає земельну ділянку, що є предметом злочину, про присвоєння адреси земельній ділянці, яка є предметом кримінального правопорушення.

У Держгеокадастрі у відповідному регіоні повинна міститись інформація про наявність звернення з клопотанням про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та результати розгляду такого клопотання, що також дозволяє встановити обставини кримінального провадження та повинно бути долучено до матеріалів

²⁴² Постанова Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43491309>

кримінального провадження шляхом витребування відповідної інформації, а в разі наявності підстав – шляхом застосування тимчасового доступу до речей та документів.

Особливо важливим джерелом доказів є інформація із Держгеокадастру відповідного регіону про статус земельної ділянки на момент вчинення кримінального правопорушення (вільні землі державної власності, приватизовані землі, орендовані землі).

Важливим для запобігання є план земельної ділянки, який міститься в Поземельній книзі, відомості до неї вносяться на підставі документації, яка подана для державної реєстрації земельної ділянки (крім відомостей про власників та користувачів земельної ділянки)²⁴³. Відомості про власників та користувачів земельної ділянки вносяться за результатами інформаційного обміну органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру.

В Україні у сфері земельних відносин функціонує розгалужена система інститутів землеустрою. Інститути проводять науково-дослідні та проектні роботи в галузі землеустрою, охорони, оцінки та раціонального використання земель, геодезичні роботи та надають консультаційні послуги. Встановлення площі земельної ділянки шляхом вимірювання у кримінальному провадженні здійснюється такими інститутами за зверненням правоохоронного органу (за запитом). Результати вимірювання площі земельної ділянки відображаються у листі. При цьому в листі також має бути зазначено координати, вихідних даних з яких визначалася площа земельної ділянки та кадастровий план.

Кримінальні провадження зазначеної категорії вчиняються як фізичними особами (37%), так і керівниками підприємств, установ, організацій (41%). З огляду на це у разі вчинен-

²⁴³ Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

ня кримінального правопорушення керівником підприємств, установ, організацій, джерелом доказу виконання адміністративно-господарських функцій будуть рішення (наказ) про призначення на посаду та функціональні обов'язки.

У разі, якщо є достатні підстави вважати, що кримінальне правопорушення вчинено фізичною особою – підприємцем, до матеріалів кримінального провадження необхідно долучити довідку з відповідного регіону Державної податкової служби про перебування такої особи на податковому обліку.

Важливим джерелом доказів є облікові дані, які містяться в Управлінні Держгеокадастру відповідного регіону. Відповідно до цих даних можливо встановити призначення та форму власності земельної ділянки, що дозволяє порівняти обліковане цільове призначення та те, з яким фактично використовується земельна ділянка. Його використовують для встановлення дійсного власника, розпорядника, користувача земельної ділянки та підтвердження її цільового призначення. Такі дані долучаються до матеріалів кримінального провадження шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій та службових осіб відповідних відомостей.

Основним джерелом наявності інформації про кримінальне правопорушення є документи. Їх вилучення або хоча б встановлення здійснюється шляхом застосування оперативно-розшукових заходів та шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб документів та відомостей, зокрема: документи, які свідчать про те, що особа є представником влади, виконує адміністративно-розпорядчі і організаційно-господарські обов'язки та функції представника влади, пов'язані із розпорядженням земельною ділянкою (особова справа, особи, яка притягується

до відповідальності, наказ про призначення, наказ про покладення права підпису наказів, правоустановчих та фінансових документів; положення, яке визначає посадові обов'язки особи, яка притягується до відповідальності, до яких належить і вирішення питань про право власності на земельну ділянку, відомості про ознайомлення із функціональними обов'язками); функціональні обов'язки такої особи; документи на право власності на земельну ділянку; офіційні правовстановлюючі документи, чи довідки, які надають право на отримання земельної ділянки чи інший перехід права власності на земельну ділянку; акт обстеження земельних ділянок; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки у натурі (на місцевості); рішення органу місцевого самоврядування, який приймає рішення щодо переходу права власності на земельну ділянку чи пов'язанні із визнанням повноважень уповноваженої особи головою органу місцевого самоврядування, та про присвоєння рангу посадової особи органу місцевого самоврядування, згідно з якими вона є службовою особою – представником влади, рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення технічної документації на право власності на земельну ділянку, яка є предметом злочину; кадастрово-шнурову книгу; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план земельної ділянки; креслення перенесення меж земельної ділянки в натуру (на місцевості); креслення меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; погосподарські книги, в яких міститься ін-

формація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення.

Перелік документів, які підлягають вилученню, не є вичерпним і залежить від обставин кримінального провадження та оперативної ситуації.

Аналіз правозастосовної практики дозволив виокремити типові неправдиві документи, в які відносяться зміни. До них належать: довідка про те, що за особою, яка має намір отримати право власності на земельну ділянку, за кадастрово-шнуровою книгою закріплена земельна ділянка та термін її використання, що є підставою для набуття права власності на земельну ділянку (16%), акт обстеження земельної ділянки (25%); акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі (68%); дозвіл на складання проекту землеустрою щодо передачі у власність земельної ділянки (56%); протокол засідання органу місцевого самоврядування, який приймав рішення щодо права власності на земельну ділянку (33%); технічна документація із землеустрою щодо складання державного акта на право власності на земельну ділянку (27%); земельно-кадастрова інформація (32%); висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства райдержадміністрації про погодження проектів із землеустрою (41%); висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки, що безоплатно передано у власність, який складається уповноваженою особою відділу земельних ресурсів за результатами розгляду матеріалів щодо складання державного акту на право власності на земельну ділянку (44%). У цьому висновку відображається інформація про можливість складання державного акта на право власності на земельну ділянку, наявність чи відсутність обмежень на використання земельної ділянки та земельних сервітутів, картографічний матеріал, технічна документація, пов'язана із зміною права власності чи отриманням права користування земельною ділянкою.

Ще одним важливим джерелом інформації є витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, виданий управлінням земельних ресурсів у відповідному регіоні. Такий витяг дозволяє встановити вартість земельної ділянки, а відповідно і завдану матеріальну шкоду. Крім того, встановлення вартості земельної ділянки може бути проведено приватними експертно-консультаційними центрами, які мають ліцензію на її здійснення. Вартість земельної ділянки може бути також встановлена і висновком землевпорядної експертизи.

Таким чином, в аспекті запобігання мають документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою (акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; рішення органу місцевого самоврядування щодо переходу права власності на землю; кадастрово-шнурова книга; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план з кресленням меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення тощо).

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин

У науці під індивідуальним запобіганням злочинам розуміють різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру²⁴⁴. Поряд з цим серед кримінологів є й інший підхід, а саме: зазначений напрям запобіжної діяльності як окремо взятий вони не виокремлюють, відносячи індивідуальне запобігання злочинам до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам²⁴⁵. Попри це науковці єдині в тому, що основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину²⁴⁶. До того ж, як у зв'язку з цим слушно зауважив А. П. Закалюк, той факт, що теорія запобігання злочинності в певній частині, зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики і методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки²⁴⁷.

До об'єктів індивідуального запобігання злочинам В. В. Голіна відніс такі: поведінка та спосіб життя осіб, з високою

²⁴⁴ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 146.

²⁴⁵ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 39.

²⁴⁶ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 146.

²⁴⁷ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 325.

ймовірністю схильних до вчинення злочину; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови оточуючою особою середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення злочину²⁴⁸.

Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави²⁴⁹. Фактичні підстави такого запобігання злочинам – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин, ураховуючи, що така антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її основною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом²⁵⁰. Правові підстави – це врегульованість індивідуального запобігання злочинам нормами права (хоча, як показує вивчення наукової літератури та змісту нормативно-правових актів, чинне законодавство в Україні й містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них мають відомчий характер, що, звичайно, недостатньо)²⁵¹. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності варто очікувати вчинення злочину²⁵².

²⁴⁸ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 39.

²⁴⁹ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 146.

²⁵⁰ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 39.

²⁵¹ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 146.

²⁵² Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 39.

Індивідуальне запобігання злочинам реалізується, як правило, у двох формах:

- а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це – вигоди про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного та ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному порядку (глава 4 КПК України «Докази і доказування»)²⁵³;
- б) якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовуються програми індивідуального коригування правопорушуючої поведінки²⁵⁴.

До напрямів індивідуального запобігання злочинам науковці відносять: 1) переконання; 2) надання допомоги; 3) примус²⁵⁵.

Заходи переконання – це процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних постановок (індивідуальні та колективні бесіди; обговорення поведінки особи; прислуховуються курсу лекцій на правові теми та ін.)²⁵⁶.

Заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо²⁵⁷.

²⁵³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

²⁵⁴ Джужа О. М., Василевич В. В., Гада О. Ф. та ін. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. С. 102.

²⁵⁵ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 41.

²⁵⁶ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 146.

²⁵⁷ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 41.

Примус спричиняє для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру (профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості; штраф; адміністративний нагляд та ін.)²⁵⁸.

Як з цього приводу зробив висновок А. П. Закалюк, саме вплив на особу, яка замислила вчинити злочин або розпочала його вчинення, може відвернути або припинити злочин. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї²⁵⁹.

Специфічними особливостями індивідуальної профілактики є, по-перше, те, що вона як захід боротьби зі злочинністю здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права); по-друге, вона пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом; по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуальної профілактики здійснюється за рахунок використання заходів здебільшого гласного характеру.

Обов'язковими попередніми умовами законного застосування превентивних заходів є виявлення та постановка окремих осіб на один із видів обліку (оперативно-розшукова справа, облікова справа, інформаційні системи й інформаційні картотеки оперативно-розшукового та профілактичного призначення тощо). Цей процес умовно поділяється на чотири основних етапи:

- виявлення й постановка, згідно із законодавством, на облік осіб, від яких через їх антигромадські погляди й поведінку можна очікувати вчинення злочинів;

²⁵⁸ Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

²⁵⁹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 334.

- організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік;
- організація і здійснення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів з метою недопущення вчинення ними злочинів;
- організація належного аналізу ефективності заходів, своєчасне внесення змін у розміщення сил, тактику застосування оперативно-розшукових засобів і методів щодо осіб, які підлягають впливу.

Запобігання злочинам – процес творчий і при його здійсненні в даній організаційно-тактичній формі потрібна висока професійна майстерність працівників, їх глибокі знання у сфері психології, педагогіки, адаптовані до вирішення питань боротьби зі злочинністю з використанням негласних сил, засобів і методів на основі суворого дотримання вимог законності, спрямованих на недопущення продовження й завершення злочину, знешкодження злочинних дій на стадіях готування чи замаху на злочин, припинення злочину.

З цією метою працівники оперативних підрозділів кримінальної поліції завдяки даній організаційно-тактичній формі вживають термінових заходів шляхом втручання в злочинні дії щодо недопущення переростання готування злочину в замах, а замаху – в закінчений злочин; усунення умов, що сприяли попередній злочинній діяльності; забезпечення безпеки осіб, на життя і здоров'я яких можливе злочинне посягання; недопущення заподіяння матеріальної шкоди тощо.

Таким чином, необхідність оперативно-розшукової профілактики й застосування в ній сил і засобів ОРД визначається, якщо:

- отримані фактичні дані нерідко свідчать про готування або здійснення злочину особою (групою осіб), проте невідомо, про характер цього злочину, як саме він готується

- або був здійснений, про факти злочинних дій розроблюваних осіб, що складає об'єктивну сторону злочину;
- оперативні відомості можуть незаперечно свідчити, що діє злочинне угруповання, а відомий лише один його учасник. Проте необхідно зібрати достовірні дані про всіх учасників злочинного угруповання, встановити конкретну роль кожного, мотиви вчинення злочину, зафіксувати фактичні дані, що характеризують суб'єктивну сторону злочину;
 - надійшли письмові доручення чи постанова слідчого, вказівка прокурора, ухвала суду, орієнтування інших правоохоронних органів про розшук осіб, які переходять від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
 - отримана заява, повідомлення чи інша інформація про особу, яка безвісти зникла;
 - надійшла пропозиція правоохоронних органів чи організацій інших держав про спільну розробку осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, які переходять.

Серед заходів запобігання у сфері земельних відносин можна виділити заходи загального призначення, які залежно від виду правопорушення застосовуються органами Національної поліції та Держгеокадастром.

Для того, щоб застосовувати заходи запобігання, необхідно спочатку виявити правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог земельного законодавства в Україні, що вже розпочалося.

Основними організаційно-тактичними формами індивідуально-профілактичної діяльності Національної поліції, що застосовуються з метою запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин, є:

- 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про злочинні діяння дозволяють встановити осіб, які вчиняють

(вчинили) «земельні кримінальні правопорушення»; визначити перелік документів і предметів, які містять інформацію про кримінальні правопорушення даної категорії; провести об'єктивний аналіз стану виконання законів і виявити уразливі ділянки, а також осіб, які порушують його. При цьому оперативний працівник отримує можливість більш точно застосувати першочергові заходи щодо ліквідації причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень;

- 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення злочинів;
- 3) оперативно-розшукова профілактика з метою запобігання вчиненню злочинів фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів проти довкілля на певній території;
- 4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшуку злочинців;
- 5) створення у структурі органів превентивної діяльності визначених Головних управлінь Національної поліції України спеціальних відділів по боротьбі з правопорушеннями у земельній сфері.

З огляду на специфіку вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин основними заходами індивідуально-профілактичного запобігання, що здійснюються працівниками оперативних підрозділів Національної поліції, є:

- аналіз матеріалів, отриманих під час оперативно-го обслуговування об'єкта сфери земельних відносин, з метою визначення криміногенних об'єктів зазначеної сфери, осіб, які в них працюють, та дії, які вони можуть порушувати, виконуючи свої повсякденні обов'язки;

- аналіз отриманих орієнтувань щодо виявлених земельних правопорушень з метою здійснення перевірок щодо вчинення кримінальних правопорушень на території обслуговування;
- надання запитів до органів влади та управління сфери земельних ресурсів з метою отримання інформації про відведення земель у приватну власність або оренду, зміна цільового призначення земельної ділянки, проведення земельних торгів, приналежність земельної ділянки до комунальної, державної або приватної власності, оціночну вартість земельної ділянки, цільове призначення землі (її категорія) тощо;
- аналіз прийнятих рішень (розпоряджень) органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо передачі земель у власність або користування. У деяких випадках рішення органу місцевого самоврядування можуть відрізнятися від розглянутих питань на сесії місцевої ради, а також підроблення рішень (розпоряджень) з питань, які відносяться до сфери земельних відносин²⁶⁰;
- проведення оперативного супроводження операцій із землею (участь у земельних комісіях, сесіях відповідних рад, аукціонах);
- проведення спільних перевірок з контролюючими органами сфери земельних ресурсів щодо дотримання фізичними особами, а також посадовими особами підприємств, установ та організацій (державної та приватної форм власності), земельного законодавства (дотримання ліцензійних умов проведення робіт із землеустрою; самовільне зайняття земельної ділянки, забруднення

²⁶⁰ Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 грудня 2017 року. Справа № 2034/2809/2012. Провадження № 1/635/6/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71013734>

земель, знищення земель історико-культурного призначення, незаконний видобуток надр тощо);

- аналіз офіційних звернень керівників органів влади та управління, фізичних і юридичних осіб щодо вчинення кримінальних правопорушень під час проведення операцій із землею;
- проведення перевірок фінансово-господарської діяльності органів влади з метою отримання інформації про кримінальні правопорушення;
- аналіз матеріалів перевірки контролюючих органів сфери земельних ресурсів, а також встановити факти щодо порушення законодавства, які підпадають під кримінальну відповідальність (самовільне зайняття земельної ділянки, розорення курганів, незаконний видобуток надр);
- моніторинг інформації, викладеної в засобах масової інформації та Інтернет ресурсах;
- аналіз прийнятих судами рішень у цивільних, господарських, адміністративних справах і кримінальних провадженнях;
- аналіз протестів прокурора на прийнятті рішення органами влади щодо розпорядження землями. Під час аналізу зазначених документів оперативний працівник може визначати проведення незаконних дій щодо розпорядження землями та здійснювати подальше супроводження операцій із землею, адже посадові особи органів місцевого самоврядування інколи безпідставно виносять ідентичні питання на розгляд сесії відповідного органу, всупереч винесеним протестам прокурора (зазначені дії проводяться здебільшого посадовими особами міських, сільських і селищних рад);
- аналіз кримінальних проваджень відносно службових осіб для встановлення прийняття ними рішень

- з проведення будь-яких операцій із землею, які здійснюються за допомогою вчинення незаконних дій та підпадають під кримінальну відповідальність;
- аналіз повідомлень оперативних підрозділів правоохоронних органів, які були встановлені ними під час проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та документування злочинів, що відносяться до їх компетенції;
 - застосування економічного аналізу наявної документації (офіційні відповіді органів влади, звернення фізичних та юридичних осіб, повідомлення медіа та негласних співробітників), який базується на встановленні, перевірці дотримання земельного законодавства при оформленні землі у власність, що включає отримання всіх погоджень контролюючих органів і проведення земельного аукціону;
 - аналіз інформації щодо включення фізичних та юридичних осіб до переліку суб'єктів, які мають право на пільги при сплаті орендної плати за земельну ділянку. Це надасть можливість встановити: незаконні дії посадових осіб при визначенні орендних ставок; осіб, які сфальсифікували документацію на пільгову орендну плату.

Розглянуті методи оперативного пошуку застосовуються виключно для пошуку ознак кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері земельних відносин та можуть доповнюватися залежно від ситуації, що складається.

Надалі необхідно визначити основні ознаки вчинених правопорушень у процесі проведення операцій із землею. Особливо це стосується початкового етапу процесу виявлення кримінального правопорушення, коли вирішується питання наявності злочинних дій при вчиненні кримінальних правопорушень даної категорії. Необхідно зазначити, що опера-

тивні працівники в процесі пошуку ознак кримінальних правопорушень не відразу отримують інформацію щодо певного кримінального правопорушення. Первинна інформація аналізується та перевіряється, і тільки за кінцевим результатом такої перевірки можна зробити висновок про наявність у діяч особи ознак конкретного кримінального правопорушення, передбаченого КК України²⁶¹.

З метою незаконної зміни цільового призначення земельної ділянки, а також зміну призначення земель, які заборонено законом, оперативний працівник проводить такі заходи:

- за допомогою особистого пошуку та зашифрованого опитування встановити коло осіб, які поінформовані про злочинні дії, з метою прихилення їх надалі у ролі свідків або співників;
- надати запит до ДП «Центр державного земельного кадастру» з метою отримання детальної інформації, яка стосується землі (власника або користувача земельної ділянки, її розмір, місце розташування, в розпорядженні якого органу перебуває тощо);
- надати запит до органу влади з метою отримання інформації про перелік органів, які надають погодження під час зміни цільового призначення земельної ділянки. Проведення зазначеного заходу необхідне, оскільки посадова особа в певних випадках підробляє погоджувальну документацію на землю;
- дати запити до підрозділу Держгеокадастру та отримати дані щодо цільового призначення земельної ділянки, відомості, що стали підставою для подання документів до органу влади та копію експертного висновку (оскільки при зміні цільового призначення земельної ділянки

²⁶¹ Кубарев В. С., Кубарев І. В. Документування злочинної діяльності як етап оперативно-розшукової методики розкриття латентних злочинів. *Вісник Донецького юридичного інституту МВС України*. 2008. Вип. № 173. С. 46–47.

- необхідно обов'язкове проведення державної експертизи землепорядної документації), з метою встановлення: приналежності земельної ділянки, її цільового призначення, наявності або відсутності заборон на зміну цільового призначення землі; підтвердження факту проведення експертизи землепорядної документації, наявності відомостей щодо оціночної вартості земельної ділянки для фіксації заниження оціночної вартості землі та підробки експертизи землепорядної документації;
- залучити спеціаліста з Держгеокадастру та провести додаткову експертизу землепорядної документації для встановлення факту підробки зазначеної вище експертизи, винесення незаконних висновків щодо зміни цільового призначення земельної ділянки та її оціночної вартості;
 - надати запит до органу влади, який здійснював зміну цільового призначення землі та отримати копію рішення і підстави зміни цільового призначення;
 - надати запити до органів, які погодили доцільність цільового призначення земельної ділянки (орган земельних ресурсів, містобудування й архітектури, охорони культурної спадщини, природоохоронний і санітарно-епідеміологічний орган тощо), та отримати підтвердження проведення цих дій, а у разі потреби отримати їх копії з метою встановлення надання незаконних підстав при зміні цільового призначення земель;
 - опитати службових осіб структурного підрозділу Держгеокадастру на предмет винесення висновків державної експертизи землепорядної документації, надання погодження на відведення землі;
 - опитати службових осіб органів влади на предмет підготовки документів щодо зміни цільового призначення землі та прийняття даного рішення;

- у випадку відведення земельної ділянки органом місцевого самоврядування, опитати депутатів відповідної ради на предмет розгляду питання щодо зміни цільового призначення землі з метою встановлення зловживань і підробки документів службовими особами;
- опитати службових осіб контролюючих органів сфери земельних відносин, які надавали погодження на зміну цільового призначення землі на предмет доцільності винесених ними висновків;
- провести аналіз отриманих матеріалів від органів влади та управління, а також їх пояснення з метою визначення незаконних дій під час зміни цільового призначення земельної ділянки. Необхідність здійснення цього заходу полягає в установленні: посадової особи, яка сприяє в проведенні незаконних дій; порушення процедури зміни цільового призначення земель; особи, яка вчинила (вчиняє) злочин²⁶².

Відтак для запобігання можна застосовувати такі основні методи:

- 1) вимога припинення окремих дій;
- 2) перевірка документів на земельну ділянку, зокрема агрохімічного паспорта та проекту внутрішньогосподарського землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування використання земель;
- 3) огляд земельної ділянки, території;
- 4) тимчасове обмеження або заборона доступу громадян до окремих ділянок місцевості;
- 5) встановлення обмежень щодо певних видів сільськогосподарської діяльності, посівів певних культур тощо;

²⁶² Тарасенко О. С. Виявлення злочинів в сфері земельних відносин. *Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції*: матеріали наук.-практ. конф. (Кіровоград, 27 лист. 2009 р.). Кіровоград: КЮІ ХНУВС, 2009. С. 62–64.

- 6) ревізування;
- 7) контроль і наглядові перевірки²⁶³.

Заходи запобігання застосовуються для примусового зупинення протиправних дій, що носять на першопочатковому етапі ознаки адміністративного проступку, недопущення шкідливих наслідків і забезпечення застосування до винної особи адміністративного стягнення.

Заходи адміністративного припинення, що застосовуються у сфері земельних відносин, можна виділити у ЗК України (гл. 22 «Припинення прав на землю»), який передбачає примусове припинення прав на земельну ділянку в судовому порядку у разі:

- використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- неусунення допущених порушень законодавства (зокрема, знищення родючого шару ґрунту) у строки, встановлені вказівками (приписами) контролюючих суб'єктів;
- конфіскації за рішенням суду;
- примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї ділянки;
- невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк²⁶⁴.

Фактичними підставами застосування правоохоронними органами заходів адміністративного припинення є конкретна протиправна ситуація, яку в майбутньому може бути визнано адміністративним проступком, злочином або об'єктивно протиправним діянням²⁶⁵.

²⁶³ Швець О. М. Основні форми та методи діяльності органів державної влади по захисту ерозійно небезпечних земель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 3. С. 103.

²⁶⁴ Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²⁶⁵ Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд та ін.; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон : Грінв Д. С., 2015. С. 148.

Види адміністративних проступків, як і визначення відповідальності за їх вчинення, прописані законодавством у КУпАП.

Для того щоб конкретизувати захід адміністративної відповідальності, необхідно кваліфікувати діяння як конкретне адміністративне правопорушення. Так, відповідно до ст. 53-1 КУпАП самовільне зайняття земельної ділянки тягне за собою накладення штрафу на громадян від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян²⁶⁶.

Відповідно до ст. 53-2 КУпАП перекручення даних державного земельного кадастру, а також приховування інформації про стан земель, розміри, кількість земельних ділянок, наявність земель запасу або резервного фонду тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян²⁶⁷.

Відповідно до статті 53-3 КУпАП зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу, а також невиконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян²⁶⁸.

Останнім часом у наукових працях²⁶⁹ та іншій правовій літературі обґрунтовується необхідність виділення, поряд із традиційними видами юридичної відповідальності, ще й спеціального виду відповідальності за порушення земель-

²⁶⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

²⁶⁷ Там само

²⁶⁸ Там само

²⁶⁹ Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. С. 156.

ного законодавства. Вона найчастіше іменується земельно-правовою відповідальністю²⁷⁰.

Визначення та застосування спеціальної відповідальності за земельні правопорушення обґрунтовується так: земля як об'єкт природи має певну специфіку, відмінну від інших об'єктів матеріального світу, тому застосування традиційних засобів юридичної відповідальності є недостатнім для забезпечення належного правового режиму її використання та охорони; основною метою законодавчого закріплення та практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів є відновлення попереднього стану в земельних відносинах; спеціальні заходи відповідальності проявляються не стільки в настанні несприятливих наслідків для порушника земельного законодавства, скільки у відшкодуванні витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки²⁷¹.

До спеціальної земельно-правової відповідальності пропонується віднести примусове припинення права користування земельною ділянкою, обов'язок знести власником земельної ділянки чи землекористувачем самовільно зведений об'єкт чи повернути самовільно зайняту земельну ділянку²⁷². Проте за самовільне зайняття земельної ділянки передбачена кримінальна відповідальність за ст. 197-1 КК України та адміністративна – за ст. 53-1 КУпАП.

На сьогодні виділення земельно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності вбачається спірним питанням. Як зазначають А. М. Мірошніченко²⁷³

²⁷⁰ Літошенко О. С. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 65–66.

²⁷¹ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. 4-е вид., переробл. і допов. Київ : Істина, 2017. С. 588.

²⁷² Там само

²⁷³ Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 425.

та О. С. Літошенко²⁷⁴, його вирішення є складовою частиною більш загальної дискусії щодо виділення галузевих видів юридичної відповідальності. Вважаємо слушною думку Ю. С. Шемшученка про те, що застосування заходів впливу на правопорушників у сфері земельного права не є достатньою підставою для виділення нового виду юридичної відповідальності, оскільки позбавлення права землекористування здійснюється переважно на підставі норм адміністративного права та в адміністративному порядку, а тому є адміністративною відповідальністю²⁷⁵.

Ураховуючи особливість процедури виявлення самого правопорушення, що полягає в наявності права державних інспекторів здійснювати спеціальні перевірки з питань здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, доцільно виділити чотири стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення, підвідомчих державному інспектору з контролю за використанням та охороною земель:

- 1) порушення справи про адміністративне правопорушення;
- 2) розгляд справи з винесенням по ній постанови;
- 3) оскарження чи опротестування постанови у справі про адміністративне правопорушення;
- 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення.

Для провадження у справах про адміністративні правопорушення, підвідомчих державному інспектору з контролю за використанням та охороною земель характерні особливості, які виявляються у специфіці: нормативного регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення, що пов'язані з порушенням законодавства у сфері використання

²⁷⁴ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

²⁷⁵ Шемшученко Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. Київ : Наук. думка, 1978. С. 29.

та охорони земель; предмета доказування під час провадження у справах про адміністративні проступки у сфері контролю за використанням та охороною земель; суб'єкта здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності (посадова особа інспекторського складу Держгеокадастру та її територіальних підрозділів, що зазначена у ст. 238-1 КУпАП може самостійно накладати на правопорушника адміністративне стягнення, виступаючи одночасно як суб'єкт порушення справи про адміністративне правопорушення, розгляду справи про адміністративне правопорушення та виконання постанови по справі)²⁷⁶.

Відповідно до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (2015)²⁷⁷ посадові особи складають протоколи про адміністративні правопорушення та розглядають справи про адміністративні правопорушення, накладають адміністративні стягнення; дають обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель відповідно до їх повноважень, а також про зобов'язання приведення земельної ділянки в попередній стан у випадках, установлених законом, за рахунок особи, яка вчинила відповідне правопорушення, з відшкодуванням завданих власнику земельної ділянки збитків; складають акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель та розглядають відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, а також подають в установленому законодавством порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо

²⁷⁶ Городецька І. А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність державного інспектора з контролю за використанням та охороною земель : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. С. 187.

²⁷⁷ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

притягнення винних осіб до відповідальності; у разі неможливості встановлення особи порушника земельного законодавства на місці вчинення правопорушення доставляють його до органів Національної поліції чи до приміщення виконавчого органу сільської, селищної, міської ради для встановлення особи порушника та складення протоколу про адміністративне правопорушення²⁷⁸.

Аналіз повноважень суб'єктів захисту земель та врахування науково-теоретичних засад та правових відносин дозволяє стверджувати, що основними функціями суб'єктів запобігання правопорушенням у сфері земельних відносин (Держгеокадастр та його уповноважений орган – Департамент сертифікації та контролю за використанням та охороною земель Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру) є *регулююча, контролююча, каральна та стимулююча*. Оскільки регулююча функція насамперед передбачає нормотворчу діяльність, результатом якої є поява нормативно-правових актів, що виступають основою адміністративно-правового регулювання використання та охорони земель. Функція контролю забезпечує більш глибоке розуміння землевласниками та землекористувачами необхідності дотримання нормативно-правових вимог щодо використання та охорони землі. Каральна функція у свою чергу виступає гарантом дотримання норм законів і є доповненням до функції контролю. Стимулююча функція носить особливий, мотиваційний характер, завдяки певним прийомам мотивації дана функція стимулює дбайливе ставлення землевласників та землекористувачів до землі. Проте, як з'ясувалось, система функцій органів публічної адміністрації має низку недосконалостей, що негативно впливає на систему адміністративно-правового припинення.

²⁷⁸ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

Основними методами практичної реалізації названих функцій, з огляду на захист сфери земельних відносин, є видання нормативних актів, які визначають правила використання та охорони таких земель; реєстрація, зокрема договорів оренди землі; складання протоколів про адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин як елемент контрольної функції; документування, дані моніторингу; а також організаційні методи (роз'яснення змісту нормативно-правових актів, розроблення програм, проведення конференцій, інспектування підпорядкованих органів тощо). При цьому ієрархію названих методів очолює видання нормативних актів.

Наразі до ключових завдань з удосконалення заходів щодо усунення порушень земельного законодавства слід віднести посилення відповідальності за використання земельних ділянок без оформлення права власності та запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням під час приватизації земельних ділянок. Аналіз норм земельного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів свідчить, що чинне земельне законодавство в частині регулювання процедури приватизації земель не є чітким і послідовним.

Підвищенню ефективності індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин можна віднести: спостереження за станом земель; надання власникам і землекористувачам обов'язкових до виконання вказівок з питань використання та охорони земель, усунення виявлених недоліків; одержання від органів виконавчої влади, землевласників і землекористувачів даних про наявність, стан і використання земельних угідь та ін. Формами прояву відновлювальних заходів у земельних відносинах є: повернення землевласникам і землекористувачам самовільно захоплених чи незаконно вилучених у них земель; доведення земельних ділянок до стану, придатного для використання після проведення розвідуваль-

них робіт; погашення заборгованості з земельного податку або орендної плати за землю; відновлення принципу використання земель за цільовим призначенням на випадок його порушення та ін.²⁷⁹.

²⁷⁹ Пахомов В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Наше право*. 2015. № 6. С. 52.

ВИСНОВКИ

1. Земля – це складова частина навколишнього природного середовища, яка являє собою територію суші, а також територію під водними об'єктами, що характеризується як природний ресурс, просторовий базис і основний засіб виробництва, з приводу якої виникають суспільні правовідносини та є основним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві й місцем розташування об'єктів нерухомого майна в межах території України, складає матеріальну основу її територіальної цілісності та суверенітету.

Численні порушення законодавства у сфері земельних відносин завдають суттєвої шкоди гарантованим Конституцією України (ст. 14) правам і законним інтересам громадян, а працівники правоохоронних органів постійно стикаються з труднощами запобігання таким протиправним діям. Найбільш суттєвими причинами виникнення такої складної ситуації є: недосконалість, а в деяких випадках узагалі відсутність, нормативної бази, що регулює сферу земельних відносин (51% опитаних респондентів); недостатня обізнаність працівників органів державної влади й місцевого самоврядування із земельним законодавством (33%); відсутність налагодженої взаємодії правоохоронних органів та органів влади у частині запобігання «земельним кримінальним правопорушенням» (59%), методичних розробок запобігання кримінальним правопорушенням даного виду (53%); постійне внесення змін до земельного законодавства і в певних випадках суперечність нормативно-правових актів (37%); відсутність конкретної особи, яка відповідає за відведення земельної ділянки (колективна безвідповідальність) (72%). Такі недо-

ліки зумовлюють ретельне вивчення та пошук шляхів їх подолання.

2. Дослідження історичних передумов становлення кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин дозволило виділити такі періоди розвитку вітчизняного законодавства у цій сфері: I) до XII ст. – посягання на земельні відносини кваліфікуються винятково як посягання на власність у цивільно-правовому розумінні; II) XII–XVII ст. – наявність низки нормативно-правових актів щодо правової охорони земельних відносин; III) XVII ст. – початок XX ст. – запровадження на кодифікованому законодавчому рівні кримінальної відповідальності за незаконне посягання на земельні відносини; IV) 1918–1922 рр. – скасування радянською владою законодавства Російської імперії та формування власного в межах тотальної націоналізації економіки; V) 1922–1991 рр. – уведення в дію трьох кримінальних кодексів і залишення не вирішеним питання належної кримінально-правової охорони земельних відносин; VI) 1991–2001 рр. – розвиток національної економіки в умовах державної незалежності, вдосконалення чинних і прийняття нових нормативно-правових актів у сфері правової охорони земельних відносин; VII) 2001 р. і дотепер – прийняття нового КК та низки змін і доповнень, спрямованих на охорону земельних відносин.

Земельні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони – це сукупність відносин у сфері володіння, користування, розпорядження, охорони, раціонального використання й відтворення земель у межах території України, у разі посягання на які заподіюється значна майнова (економічна) шкода державі, народу України, а також довкіллю або створюється небезпека заподіяння такої шкоди. До кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин віднесені діяння, передбачені ст.ст. 197-1, 239, 239-1, 239-2, 252, 254 КК України. Об'єкт кримінально-правової охорони земельних відносин –

земельний правопорядок, установлений земельним законодавством, право власності на землю як об'єкт нерухомості, право постійного користування, право оренди. Суб'єкт досліджуваних відносин фізичні чи юридичні особи, органи місцевого самоврядування й органи державної влади, які наділені правом володіння, користування, розпорядження земельними ділянками; особи, з якими вони взаємодіють. Предмет земельних відносин – установлена законом необхідність цільового використання земель; змістом цих суспільних відносин є право органів місцевого самоврядування й органів державної влади на нормальне здійснення делегованих законом повноважень і право фізичних та юридичних осіб на реалізацію гарантованих Конституцією України прав і свобод.

3. Здійснення порівняльно-правового аналізу національного та зарубіжного кримінального законодавства, яке регламентує відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, уможливило виявлення спільних і відмінних рис у законодавстві країн постсоціалістичної, континентальної й англо-американської правових сімей щодо кримінально-правової охорони таких відносин, які віднесені до категорії кримінальних правопорушень зазвичай у сфері господарської діяльності та порядку управління. На основі чого та враховуючи найважливіші для України документи, що визначають міжнародні стандарти в розумінні злочинності у сфері земельних відносин, пов'язаної з наданням публічних послуг (Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173, 1999 р.), Конвенція ООН проти корупції (2003 р.)), запропоновано криміналізувати не безпосередньо використання земель не за цільовим призначенням, а незаконну зміну цільового призначення земель, унесення змін до Державного земельного кадастру та недотримання вимог землекористування.

4. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна

охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки екологічної злочинності (рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність). Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики вона має спрямовуватись також і на встановлення детермінантів, особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується запобігання таким протиправним діям. Протягом 2015–2020 років було виявлено 1669 кримінальних правопорушень у сфері охорони земель, або 5% від усієї кількості екологічних кримінальних правопорушень. З них найбільшу частку становить самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК) та забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 59%. Питома вага безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) становить 21%. Найменшими у цій групі кримінальних правопорушень є частки незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) і незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) – 12% та 8% відповідно. Однак такі посягання доповнили КК України лише у 2009 р., а відтак питома вага цих кримінальних правопорушень у структурі всіх екологічних кримінальних правопорушень у сфері охорони земель протягом останніх років постійно зростає.

5. Наголошено на превалюванні серед організаційно-управлінських чинників екологічної злочинності корупції як системного явища, що укорінилась у діяльності суб'єктів природокористування як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань і досягнення визначених цілей, основними з яких є отримання максимального незаконного доходу на постійній і безкарній основі та з гарантованим результатом. Головними недоліками в діяльності контролюючих державних органів, які в багатьох випадках сприяють учиненню кримінальних правопорушень у сфері

земельних відносин, є: видача керівниками безномерних направлень на проведення перевірок, а також видача бланків перевірок без заповненого рядка об'єкта перевірки (31% опитаних); відсутність номерних актів перевірок, протоколів і постанов про накладення адміністративних штрафів (29%); перевірка дотримання земельного законодавства проводиться з попереднім попередженням фізичних і посадових осіб (ці дії надають можливість службовим особам підприємств, установ і організацій усунути недоліки щодо порушення земельного законодавства (46%)). Ступінь латентності корупційних кримінальних правопорушень серед працівників природоохоронних органів сягає 98%, що є суттєвим фактором обструкції та симуляції природоохоронної функції держави.

6. Сформована кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, зокрема, це особи: чоловічої статі (78%) віком від 30 до 59 років (75%), що свідчить про соціальну зрілість та достатню сформованість потреб і способів їх задоволення; громадяни України (99%); з повною вищою (8%) або базовою вищою (49%) освітою. Частка службових осіб складає 68%, а їх діяльність характеризується неналежним виконанням своїх обов'язків при наданні земельної ділянки у власність або оренду, у процесі відведення земельної ділянки у власність, контролю за дотриманням земельного законодавства, погодженні з відведення земельної ділянки у власність, проведенні робіт із землеустрою, відповідно до наданої ліцензії Держгеокадастру.

7. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин повинні бути спрямовані на вирішення інституційних, соціальних, економічних і правових проблем у сфері організації, управління земельними відносинами шляхом удосконалення державної політики і правозастосовної діяльності, а саме: 1) негайне розроблення та прийняття стратегії розвитку кримінологічної

політики, що включає в себе заходи як кримінально-правового впливу, так і державного регулювання, спрямовані на недопущення або своєчасне усунення можливих негативних явищ, здатних викликати кримінальне загострення у сфері земельних відносин в Україні; 2) на основі Стратегій національної безпеки України (2020) та боротьби з організованою злочинністю (2020) подальший розвиток форм і методів програмно-цільового підходу з удосконалення відповідних процесів, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності; 3) прийняття Державного комплексного плану запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин, охорону і захист земельного фонду України, який сприятиме розробці регіональних планів запобігання кримінальній протиправності; 4) прийняття Комплексного плану запобігання правопорушенням у сфері земельних відносин за областями України.

8. Серед суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання ключова роль належить Держекоінспекції, Держгеокадастру, прокуратурі та Національній поліції (90%) уповноваженими здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, виявляти та припиняти правопорушення, встановлювати причини та умови, що сприяють вчиненню, вживати заходи до їх усунення. Спеціально-кримінологічна діяльність таких суб'єктів включає контрольно-наглядову діяльність та моніторинг.

З метою вдосконалення контрольно-наглядової діяльності варто схвалити проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про стратегію реформування системи дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів на 2022–2025 рр.», що формуватиме та забезпечуватиме реалізацію кримінологічної політики у сфері земельних відносин в Україні та природоохоронної просвіти, а також прийняти План реалізації цієї стратегії, у разі прийняття якого Держгеокадастр буде визначена відповідальним виконавцем за низкою завдань.

Запропоновано комплексне використання кримінологічно-земельного моніторингу, у межах розробки Державної автоматизованої системи кримінологічної інформації, яка відповідатиме за накопичення й обробку даних про криміногенні фактори у земельній сфері та включатиме автоматизацію збору, аналізу і зберігання інформації та оперативного надання її природоохоронним органам з метою ефективного використання можливостей геоінформаційних систем, безпілотних апаратів.

9. Основними організаційно-тактичними формами індивідуально-профілактичної діяльності Національної поліції, що застосовуються з метою запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин, є: 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про злочинні діяння, що дозволяють встановити осіб, які вчиняють (вчинили) «земельні кримінальні правопорушення»; визначити перелік документів і предметів, які містять інформацію про кримінальні правопорушення даної категорії; провести об'єктивний аналіз стану виконання законів і виявити уразливі ділянки, а також осіб, які порушують його. При цьому оперативний працівник отримує можливість більш точно застосувати першочергові заходи щодо ліквідації причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень; 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення злочинів; 3) оперативно-розшукова профілактика з метою запобігання вчиненню злочинів фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів проти довкілля на певній території; 4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшуку злочинців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України : підручник / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2003. 240 с.
2. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов : учеб. пособ. / под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. Харьков : Одиссей, 2000. 368 с.
3. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Корсод, О. Ю. Дрозд та ін. ; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 180 с.
4. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії : монографія. Київ : Знання, 2005. 445 с.
5. Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 73–76.
6. Арманов М. Г. Співвідношення складів злочинів самоправства та примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2006. Вип. 6. С. 38–44.
7. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
8. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 40 с.
9. Баян А. В. Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 115–118.
10. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Харків: ун-т внутр. справ, 1998. 394 с.
11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.

12. Бандурка А. А., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 388 с.
13. Баранівський В. Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 68–78.
14. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
15. Бусуйок Д. Законодавче та правове регулювання моніторингу земель в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 56–59.
16. Величко О. М., Дудич І. І., Шпеник Ю. О. Основи екології та моніторинг довкілля. Ужгород : УжНУ, 2001. 285 с.
17. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 грудня 2017 року. Справа № 2034/2809/2012. Провадження № 1/635/6/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71013734>
18. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 199 с.
19. Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 44–48.
20. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.
21. Говоруха О. М. До проблеми концептуалізації земельних відносин. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 55–57.
22. Голина В. В. Специально-кримінологическое предупреждение преступлений (теория и практика) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1994. 569 с.
23. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

24. Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
25. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
26. Горбатюк В. М., Клименко К. В. Організаційно-технологічні особливості здійснення моніторингу земель на регіональному рівні. *Геодезія, картографія і аерофотознімання*. 2007. Вип. 69. С. 150–156.
27. Городецька І. А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність державного інспектора з контролю за використанням та охороною земель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 230 с.
28. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу : підручник / В. Н. Данн ; пер. з англ. Г. С. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймурагов. Одеса : АО БАХВА, 2005. 504 с.
29. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Вид-во Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.
30. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : навч. посіб. / О. І. Валецький, В. А. Ребкало, М. М. Логунова та ін. ; заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.
31. Державний контроль за використанням та охороною земель. *Держгеокадастр*. URL: <https://land.gov.ua/icat/derzhavnyi-kontrol-za-vukorystanniam-ta-okhoroniu-zemel/>
32. Держгеокадастром виявлено факти самовільного зайняття земель у регіонах площею понад 260 га. URL: <http://www.disgu.gov.ua/index.php/1657-derzhgeokadastrom-vyjavleno-fakty-samovilnoho-zainiattia-zemel-u-rehionakh-ploshcheiu-ponad-260-ha-4> липня 2019 р.
33. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
34. Джужа О. М., Моїсєєв С. М., Стислий словник кримінологічних термінів : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 1999. 48 с.
35. Джужа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

36. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2014–2020 рр. : службовий документ. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2021. 124 с.
37. Дроздук Т. М. Правове регулювання ринку земель: світовий досвід та його використання для розвитку ринку земель в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 238–244.
38. Другак В. М. Методологічні засади формування екології землекористування в системі суспільних. *Земельне право України*. 2014. № 6. С. 10–21.
39. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
40. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн.: Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
41. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
42. Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. 4-е вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2017. 600 с.
43. Земельне право України : підручник / Гуревський В. К., Беженар Г. М., Бердніков Є. С. та ін.; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2003. 448 с.
44. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
45. Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. № 2 (69). С. 122–129.
46. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. / наук. ред. В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко. Київ, 2003. Т. 1. 653 с.
47. Калетник Г. Питання законодавчого врегулювання земельних відносин було обговорено під час розширеного засідання Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин : (інформаційне управління). URL: http://portal.rada.gov.ua /rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id

48. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.
49. Квітка Г. Досвід землеволодіння : аграріям об'єднаної Європи за-тїсно господарювати. *Землевпорядний вісник*. 2009. № 8. С. 40–46.
50. Кірейцева О. В. Іноземний досвід формування земельного ринку. *Економіка АПК*. 2011. № 10. С. 174–178.
51. Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресур-сами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf
52. Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
53. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : лекція. Київ, 1997. 112 с.
54. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами про-куратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.
55. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання : навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джужи та доц. Е. В. Расюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
56. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко ; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : Пріоритети, 2010. 88 с.
57. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. На-зимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бєсчастного та О. М. Джужи. Київ : Дакор, 2018. 386 с.
58. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Ба-жанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
59. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчин-ського ; пер. В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.
60. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін.

- 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.
61. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>
 62. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>.
 63. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квіт. 2012. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 64. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
 65. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея та О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
 66. Кримінологія : академ. курс. / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків : Кондор, 2018. 588 с.
 67. Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодед О. В. ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
 68. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
 69. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
 70. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.
 71. Кримінологія : підручник / В. С. Ковальський Г. С. Семаков, О. М. Костенко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
 72. Кубарев В. С., Кубарев І. В. Документування злочинної діяльності як етап оперативно-розшукової методики розкриття латентних злочинів. *Вісник Донецького юридичного інституту МВС України*. 2008. Вип. 173. С. 70–77.
 73. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.
 74. Кулініч П. Право постійного землекористування: для кого воно постійне. *Юридичний журнал*. 2005. № 5. С. 211–215.

75. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джу́жа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
76. Лазеба Є. С. Державний контроль у сфері використання земель в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 96–99.
77. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.
78. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
79. Літошенко О. С. Спеціальний вид юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 5 (233). С. 67–70.
80. Літошенко О. С. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 63–67.
81. Лугіна О. В. Проблеми нормативного визначення терміну «самовільне зайняття земельних ділянок». *Земельне право України*. 2007. № 3. С. 59–65.
82. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
83. Мартин А., Коник О. Як регулюються ринкові земельні відносини у Польщі? *Землевпорядний вісник*. 2011. № 3. С. 26–29.
84. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ : Львівський ДУВС, 2007. 360 с.
85. Мельник О. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 168–175.
86. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
87. Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : дис. ...канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 190 с.
88. Мілімко Л. В. Правове регулювання відносин права власності на землю та землекористування в Україні. *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 423–428.

89. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с.
90. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. 496 с.
91. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : монографія. Харків : Титул, 2008. 176 с.
92. Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 130–135.
93. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 20 с.
94. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 644 с.
95. Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 137–140.
96. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством Іспанії та Італії. *Кримінально-правова забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 327–331.
97. Мовчан Р. О. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 201–205.
98. Мовчан Р. О. Регламентация відповідальності за злочини у сфері земельних відносин Уложенням про покарання кримінальні і виправні. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 157–164.
99. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону : монографія / за ред. Я. О. Побурка. Львів, 2006. 306 с.
100. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса-плюс, 2013. 524 с.
101. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
102. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 605 с.

103. Нечипоренко О. Світова практика розвитку земельних відносин. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 154–157.
104. Оверковська Т. Історико-правові аспекти формування законодавства України щодо охорони земель від забруднення та псування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2006. Вип. 72. С. 34–38.
105. Оверковська Т. К. Моніторинг земель України : правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (15). С. 125–128.
106. Пахомов В. В. Правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 42 с.
107. Пахомов В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Наше право*. 2015. № 6. С. 46–53.
108. Перович Л. М., Винарчик Л. В. Кадастровий моніторинг земель. *Геодезія, картографія і аерофотознімання*. 2009. Вип. 72. С. 97–101.
109. Петрук О. В. Формування соціальних пріоритетів у сфері реформування земельних відносин в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 25.00.02. Київ, 2017. 20 с.
110. Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 291 с.
111. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.
112. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 83–94.
113. Постанова Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43491309>
114. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 10.10.2019 р. № 2178-10. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059
115. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності :

- Закон України від 17.11.2009 р. № 1559-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>
116. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 3.03.2020 р. № 552-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/print>
117. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
118. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.02.2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>
119. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>
120. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
121. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963. Київ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>
122. Про земельну реформу : Постанова ВР УРСР від 18 груд. 1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР) УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.
123. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>
124. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
125. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

126. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>
127. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 05.06.2003 р. № 899-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899>
128. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18.01.2018 р. № 2269-VIII України *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>.
129. Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 05.02.2004 р. № 1457-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>
130. Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2017 р. № 1020 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020-2017-%D1%80#Text>
131. Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2020 рр. *Держгеокадастр*. 2021. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>
132. Рубаник В. С. Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодально роздробленій Русі. *Земельне право України*. 2006. № 5. С. 3–13.
133. Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 82–87.
134. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.
135. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
136. Селиванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.
137. Семенишина-Фіголь Б. М. Генеза кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 237–245.

138. Семенишина-Фіголь Б. М. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 50. С. 94–98.
139. Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 65–70.
140. Семенишина-Фіголь Б. М. Земельні відносини як об'єкт кримінологічного дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 96–104.
141. Семенишина-Фіголь Б.М. Особливості правового регулювання земельних відносин в Україні. *Наше право*. 2021. № 2. С. 179–184.
142. Сингаєвська М. І. Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 230 с.
143. Сингаєвська М. І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 200–203.
144. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
145. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков : ИИПП АПрН Украины, Гимназия, 2001. 96 с.
146. Словник термінів у сфері земельних відносин та землекористування / Паламарчук Л. В., Мельник О. В., Ричкова Н. А. та ін. ; за заг. ред. А. М. Третьяка ; Держкомзем України. Київ, 2008. 240 с.
147. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття : наук.-практ. посіб. Київ : Клименко Ю.Я., 2018. 142 с.
148. Тарасенко О. С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 341–348.
149. Тагаров О. Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією(теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 118–128.
150. Тарасенко О. С. Виявлення злочинів в сфері земельних відносин. *Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшуко-*

- вої діяльності в умовах євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. (Кіровоград, 27 лист. 2009 р.). Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2009. С. 62–64.
151. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15.
 152. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 246–249.
 153. Ткаченко О. В. Державна політика щодо охорони лісових ресурсів в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 117–123.
 154. Томсон П. Кому належить земля у Великобританії? *Пропозиція*. 2007. № 5. С. 8.
 155. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. Київ : ТОВ ЦЗРУ, 2004. 542 с.
 156. Турлова Ю. А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Право України*. 2017. № 5. С. 139–147.
 157. Турлова Ю. А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України* : матеріали І щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 вер. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 200–202.
 158. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.
 159. Уголовный кодекс Грузии : Закон от 22 июля 1999 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
 160. Уголовный кодекс Латвийской Республики : Закон от 17.06.1998 г. *Верховна Рада України*. URL: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>
 161. Урядовий портал. Українці вивчають досвід запровадження ринку земель у Європі. 13.06.2012. Прес-служба Державного агентства земельних ресурсів. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245299356&cat_id=244277212
 162. Ухвала Березанського районного суду Миколаївської області від 25 червня 2018 року. Справа №469/527/18. Проведення 1–кв/469/107/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75162934>

163. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року. Справа №127/19064/18. Провадження №1–кц/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>
164. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 08 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1–кц/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874>
165. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 06 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>
166. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12 липня 2018 р. Справа №367/8057/16–к. Провадження №1–кц/367/999/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75310090>
167. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018. Справа № 417/5825/18. Провадження 1–кц/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>
168. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1–кц/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>
169. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>
170. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1–кц/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>
171. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
172. Фоміних В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 41–45.
173. Формування ринку землі в Україні. 2-ге вид., переробл. та допов. / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко та ін. ; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. Київ : Урожай, 2006. 280 с.
174. Ходаківська О. В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 30–36.
175. Цвіркун Н. Ю. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони безгосподарського використання земель. *Вісник Харків-*

- ського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 3. С. 100-103
176. Черевко Г. Інтенсифікація сільського господарства: приклад Ізраїлю. *Агроінком*. 2004. № 5–6. С. 82–88.
177. Черкаська Н. В., Пархоменко А.І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. *Форум права*. № 1. 2011. С. 1085–1090.
178. Чернов А. Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1(5). С. 177–182.
179. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
180. Швець О. М. Основні форми та методи діяльності органів державної влади по захисту ерозійно небезпечних земель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 3. С. 101–105.
181. Шемшученко Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. Киев : Наукова думка, 1978. 280 с.
182. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии : монография. Киев : Наукова думка. 1989. 232 с.
183. Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 242 с.
184. Шульга А. М. Особливості об'єктного складу земельних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С.186–199.
185. Шульга А. М. Історія розвитку кримінально-правової охорони земельних ресурсів в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 88–100
186. Шульга М. В. Земельне право України : підручник. Харків : Право, 2013. 520 с
187. Шульга А. М. Земельні ресурси України під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2019. 668 с.
188. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков : Консум, 1998. 224 с.

189. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 352 с.
190. Юшков С. В., Усенко І. Б., Бондар Т. І. К вопросу о дофеодальном («варварском») государстве. Академічна юридична думка. Київ, 1998. 503 с.
191. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монографія. Харків : Право, 2003. 512 с.
192. Codice Penale Italiano. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>
- 193.Codigo Penal de Espana. URL: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.12t13.html#a246
194. Maslow Abraham H. Motivation and personality, 2nd Ed. New York : Harper & Row, 2017. 369 p.

Наукове видання

**С. С. Вітвіцький, Є. С. Назимко,
Б. М. Семенишина-Фіголь, Т. І. Пономарьова**

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

*Підготовлено до друку ВД «Дакор»
Надруковано в авторській редакції*

Підписано до друку 28.04.2023. Гарнітура Century Schoolbook. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 12.04.
Наклад 300 прим.

Редакційна підготовка та друк ТОВ ВД «Дакор»
Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012
☎ +38(067) 153-96-73;
✉ vd_dakor@ukr.net 🌐 www.dakor.kiev.ua
📍 03057, м. Київ, просп. Берестейський, 56